

PALÆSTRA CALASANCTIANA
A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL
===== 20. szám =====

A KALOCSAI PIARISTA KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

/1765 – 1860/

IRTA

GÁL ISTVÁN

PIARISTA

BUDAPEST, 1938.

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
XI., HORTHY MIKLÓS-ÚT 15.

PALAESTR CALASANCTIANA
A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL
===== 20. szám =====

A KALOCSAI PIARISTA KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

/1765 – 1860/

IRTA

GÁL ISTVÁN

PIARISTA

*A Kalocsai Eszaki Könyvtárnak
birtoklás - tisztelettel*

Bp., 1965. szept. 28.

sz. G. M. 2

BUDAPEST, 1938.

•ÉLET• IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
XI., HORTHY MIKLÓS-ÚT 15.

Felelős kiadó: Gál István.

„Élet” Irod. és Nyomda Rt. Bpest, XI., Horthy Miklós-út 15. — Igazgató: Laiszky Jenő.

1. Az alapítás körülményei.

(Előzmények.)

Kalocsa a török pusztítás előtt erős fallal körülvett, virágzó város volt, a korviszonyokhoz képest nagyszerű épületekkel, fényes székesegyházzal, érseki palotával s kövezett utcákkal. Mindazt azonban, ami a város középkori és újkor-eleji kultúráját az utókorral megérzékeltehetné, elpusztította a török és a hajdú. Pusztításaik nyomán még 1710-ben is csak száz viskó és egy lerombolt székesegyház állt az egykor virágzó város helyén, a kulturális élet legcsekélyebb nyoma nélkül.¹ Maga a város a gyakori dunai áradások miatt állandó mocsarakkal volt körülvéve s a bajt még az is növelte, hogy a felszabadítás után egyideig az érsekek sem tudtak sokat tenni a város érdekében, mert évi jövedelmük alig tett ki 2500 rajnai forintot.² Mégis rájuk várt a feladat, hogy Kalocsát romjaiból feltámasszák s intézetek létesítésével az egyházmegye és a szomszédos vármegyék művelődési központjává tegyék. Először is a még megmaradt és újonnan bevándorolt népek vallási szükségleteinek kielégítéséről kellett gondoskodniok. Tehát plébániákat kellett szervezni, az egyházmegyei kormányzatot életre keltetni, káptalant alakítani, papságot nevelni s ehhez szükséges szemináriumot létesíteni. Az érsekek azonban csak nehezen tudták céljukat megvalósítani, mert nem volt elegendő számú lelkészkeszkező papságuk s még inkább híjával voltak a képzettebb papoknak, akikre a növendéknevelést bízhatták volna. Épen ezért a szeminárium felállítása után (1733) kénytelenek voltak különféle szerzetesekre bízni a teológiai oktatást.

¹ Katona, Stephanus: *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae*. I—II. Colocae, 1800. II. 154. I.

² U. o. II. 156—157. II.

Ilyen körülmények között egyrészt a *papképzés* biztosítása, másrészt pedig az érsek *unokaöccse*, a kis Patachich János gróf *nevelése* irányította gr. Patachich Gábor érsek figyelmét 1742-ben a piaristákra,¹ akik Magyarországon ekkor már 21 helyen működtek. Patachich bizalommal fordult Szlopnyay Elek piarista rendfőnökhöz és unokaöccse nevelésére egy nevelőt, a szemináriumba és a teológiára pedig hat filozófus növendéket s egy, a filozófia tanítására alkalmas tanárt kért tőle.²

Szlopnyay örömmel vette tudomásul az érsek tervét, mint a rend újabb terjeszkedési lehetőségét, de mindaddig nem fogadhatta el, míg a rend Rómában székelő generálisa jóvá nem hagyta. Ezért arra kérte az érseket, hogy a kalocsai letelepítés tervét minél részletesebben foglalja írásba, hogy azt alkalomadtán a generálisnak bemutatthassa. Közben, hogy a rend önállóságát Kalocsán is biztosítsa, kikötötte, hogy a rendtagoknak ott is a rend szabályai szerint és a törvényes előjáró vezetése alatt kell élniök. E végből Patachich tervét megváltoztatva azt az ajánlatot tette, hogy az előjárói feladatok elvégzésére egy harmadik felszentelt rendtagot is küld majd annak idején Kalocsára.³

Szlopnyay Elek még ez év november 7-én elküldte Kalocsára János gróf nevelőjét Horváth Mihály személyében.⁴ Rövid idő múlva Patachich érsek is elkészítette a letelepítés tervezetét, amelyben eddigi elgondolásával s Szlopnyay rendfőnök módosító ajánlatával szemben kilenc rendtagot kért a piarista rendtől a már ott lévő nevelőn kívül; mégpedig három felszenteltet, akik közül egy előjáró lenne, a másik kettő pedig a filozófiát, illetőleg a syntaxist és a grammatikát tanítaná a szemináriumban, és hat filozófus növendéket, akik teológiai tanulmányukat Kalocsán folytatnák.⁵ Gr. Patachich Gábor „*Contractus*”-ában megígérte, hogy a Kalocsán letelepülő piaristák számára a megfelelő lakáson, ellátáson és ruhán kívül a kulturális igényeik kielégítésére szükséges könyvekről, gyógyításukról s minden szükséges felszerelésről, írószerekről stb., továbbá cselédségről is gondoskodni fog, úgyhogy a provinciának semmi gondja sem lett volna

¹ Kegyesr. levéltár. For. O—11. F. 1. p. 1.

² Kalocsai érs. levéltár. Piar. (Patachich levele Szlopnyayhoz.)

³ U. o. (Szlopnyay válasza.)

⁴ U. o. Piar.

⁵ U. o. *Contractus*.

rájuk.¹ Ezekért a kedvezményekért azonban a rend céljaival össze nem egyeztethető súlyos kötelezettségeket is kívánt, t. i. hogy az érseknek, a püspöknek s a kanonokoknak az egyházmegye egész területén — ha szükség van rá — az atyák és a növendékek egyaránt segédkezzenek az istentiszteleteken, s hogy ezt könnyen, fennakadás nélkül végezhessek, mindennap gyakorolják az egyházi énekeket és szertartásokat. S e mellett még a kanonokok fennhatósága alá helyezte volna őket.²

Patachich, miután a Contractus szövegét elküldte a rendfőnöknek, folyamodványt írt ő felségéhez az alapításhoz szükséges engedély megszerzése végett,³ s hogy azt minél előbb megkaphassa, a kancellár⁴ és Koller referendárius segítségéhez folyamodott;⁵ majd hasonló céllal a rend generálisának is írt.⁶ De bizakodása még korai volt. A piarista rend ugyanis nem fogadhatta el azt az alapítványt, mely nem örökös, hanem csak Patachich életére biztosította volna a piaristák kalocsai működését. Ezenkívül nem fogadhatták el az érsek súlyos feltételei miatt sem, mert a rend szabályaival, a rendtagok napirendjével s a tudománnyal való foglalkozással nem tudták összeegyeztetni azt, hogy az istentiszteleten való segédkezésben fölszentelt rendtagok és növendékek egyaránt ki legyenek szolgáltatva az érsek, a püspök és a kanonokok kénye-kedvének az egyházmegye egész területén.⁷ A tárgyalások során ugyan nem zárkóztak el teljesen az istentiszteleten való segédkezéstől, de annak bizonyos községekre és meghatározott napokra való korlátozását kérték, mert nagyon jól tudták, hogy a gyakori igénybevétel nemcsak a növendékeket zavarja meg hivatásukban, hanem — s ezt Szlopnyay válaszában erősen hangsúlyozta — a tanár számára lehetetlenné

¹ Kalocsai érse. levéltár. Piar. Contractus 1. p.: Megállapítja, hogy napjában hányszor és mennyit kapnak étkezésre; ebédre: levest és még három tál ételt, vacsorára kettőt, vasárnap és ünnepeken a közönséges ebédhez még egy tál étel és gyümölcs járul. Italul egy bécsi icce középerős bort kapnak fejenként.

² U. o. Contractus 8. p.

³ U. o. Instantia ad Suam Maiestatem.

⁴ U. o. Instantia ad Cancellarium.

⁵ U. o. Instantia ad Referendarium.

⁶ U. o. Litt. ad Generalem Piaristarum.

⁷ U. o. Responsio.

teszi az annyira szükséges továbbképzést.¹ Ezért Szlopnyay a tanárokat vagy teljesen, vagy elfoglaltságukhoz mértén legalább részben mentesíteni akarta az istentiszteleteken való segédkezési kötelezettség alól.² Természetesen a rend főnöke arról már hallani sem akart, hogy ádvent minden napján és a zsolozsmázás közben a kanonokoknak segédkezzenek, valamint, hogy a leendő kalocsai piaristák a kanonokok felügyelete alá tartozzanak. Szlopnyay Elek a kalocsai érsek letelepítési tervére adott válaszában az említett nehézségek kiküszöbölésén kívül azt is kérte Patachichtól, hogy a filozófia, a syntaxis és a grammatika mellett az elemi tárgyak tanítására is piarista tanárt alkalmazzon³ és a piarista rend kalocsai letelepedését valamilyen örökös *jellegű alapítvánnyal* tegye maradandóvá.⁴

Gróf Patachich érsek nem tudta megérteni, hogy a piarista rend nem fogadhat el a rend céljainak meg nem felelő s esetleg csak ideig-óráig tartó alapítványt. Neheztelését ki is fejezte a kancellárhoz írt levelében és azonnal visszavonta a királynőhöz benyújtott, megerősítést kérő folyamodványt.⁵ Ezen a fordulaton már nem változtatott a generális levele sem.⁶ Igaz, hogy a generális a kalocsai letelepedést még több föltételtől tette függővé, mint a magyar rendtartomány főnöke, mert egyrészt a filozófia, syntaxis és grammatika tanítása mellett a rendfőnökhöz hasonlóan az elemi oktatásban ő is piarista tanár alkalmazását kérte,⁷ másrészt az ifjúsággal való eredményesebb foglalkozás címén a retorikai és poétikai osztályok föllállításával egy teljes

¹ Kalocsai ér. levéltár. Piar. Responsio. „... idem sentiendum de professore, qui studio occupatus et cui tempus, quod alii impendunt assistentis indulgendum pro lectione, et sui ad bene cum fructa docendum praeparatione.”

² U. o. „... assistent illi sponte et benevole occasione Maiorum Sollemnium in quantum nimirum labores, complexio et capacitas ipsorum admiserit.”

³ U. o. „Nam nisi a primis Elementis diligenter per aliquem nostrum erudiantur pueri fundamentaliter, inanis erit Syntaxis et Grammatica . . .”

⁴ U. o.

⁵ Kalocsai ér. levéltár. Piar. Ad Cancellarium (dec. 24.)

⁶ U. o. Litt. Patris Innocentii. (1743. jan. 5.)

⁷ U. o. „Cum peculiare sit nostrae constitutionis iuventutem a primis elementis litteris et bonis moribus informare.”

nagygimnázium alapítását kívánta.¹ A generális tehát válaszában azt a tervet vetette fel, hogy a kalocsai növendékpapság tanítása az elemi ismeretektől kezdve a filozófiáig teljesen a piaristák kezében legyen. Az istentiszteleteken való segédkezés megszorítását enyhébben kezelte, mint Szlopnyay, de a kanonokoknak való segédkezést ő sem akarta megengedni. Végül örökös érvényű alapítást kér, mely az érsek halála után is biztosítaná a rend kalocsai működését.² A generális levele azonban későn érkezett. Az érsek ugyanis már visszavonta az ő felségéhez benyújtott kérvényt és felhagyott a letelepítés gondolatával.

Gr. Patachich Gábor érseknek a piaristák kalocsai letelepítésére 1742-ben megindult kezdeményezése tehát néhány hónapi tárgyalás után — a rend részéről — két teljesíthetetlen feltételen feneklett meg. Patachich érsek alapítványa ugyanis nem lett volna állandó jellegű s csak addig biztosította volna a piaristák ottmaradását, míg ő él; a másik feltétel szerint pedig a piaristáknak az egyházmegye egész területén, tehát bármely községben és bármely időben az érseknek, a püspöknek és a kanonokoknak az istentiszteleteken segédkezni kellett volna. Ezeket a feltételeket a rend nem fogadhatta el, mint ahogy nem fogadta el már előbb sem, amikor Pest városa akarta falai közé telepíteni őket 1717-ben.³

Patachich ezt a kísérletezését csak két évvel élte túl, s életében már nem is merült fel többé a piaristák letelepítési terve. Utódai közül gr. Csáky Miklós és gr. Klobusiczky Ferenc figyelmét másirányú elfoglaltságok kötötték le, s így Csáky és Klobusiczky érsekek halála után csak gr. Batthyány József érsek karolhatta föl újból Patachichnak a piaristák letelepítésére irányuló gondolatát.

Gr. Batthyány József 1727-ben született Bécsben. Előkelő származása — atyja már akkor kancellár volt, majd 1751-ben az ország nádora lett — gyorsan ívelő pályát biztosított számára.

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar. „*Demum ne Iuventus absoluta Syntaxi, coacta longe proficisci ad continuendas litteras, supplicamus, addi Professorem Rethoricae et Poesos, ut ita pro aeterna Excellentiae Vestrae gloria et fidei Catholicae incrementa... in illa Urbe Archiepiscopali... Gymnasium instituat.*”

² U. o.

³ Takáts Sándor: A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895. 28—29. II.

Alig 25 éves korában, 1752-ben már kanonok, 1755-ben pozsonyi prépost, négy év múlva 1759-ben erdélyi püspök, s a következő évben már kalocsai érsek lett. Pályafutása Mária Terézia alatt kezdődött s a kalocsai érsekség is csak állomás volt az esztergomi érsekséghez vezető úton, melyet 1776-ban nyert el.¹

Miután kalocsai érseksége alatt rendezte egyházmegyéjét, szükségesnek látta, hogy felsőbb iskolát és nevelőintézetet állítson fel egyházmegyéje számára. A Patachich és a piarista rend közti levelezést átnézte s ennek alapján már 1764-ben tárgyalni kezdett a rendi vezetőséggel a Kalocsán való megtelepedés ügyében.² Míg azonban Patachich a piaristák letelepítésével csak a papképzést akarta megoldani, addig Batthyány érsek legfőbb törekvése már arra irányult, hogy a török pusztítás után elődei gondoskodása következtében lassan *újjaéledő várost a piaristák segítségével a műveltség magasabb fokára emelje*. Tehát Batthyány sokkal tökéletesebb iskolát akart alapítani, mint Patachich. Elgondolása szerint ugyanis a piaristák vezetése alatt lenne az *elemi iskolai és középiskolai* oktatás, továbbá a gimnáziumhoz csatolt *kétéves filozófiai kurzus* és a *teológiai* oktatás. A piarista rend örömmel fogadta az ajánlatot s hamarosan tudatta, milyen feltételekkel hajlandó iskolát vállalni Kalocsán.³ E szerint a kalocsai kollégiumban kilenc tanárra lesz szükség, a következő munkabeosztással: egy előljáró lesz, a másik Kalocsára helyezett rendtag a dogmatikát fogja tanítani a teológiai főiskolán, a harmadik ugyanott az egyházjogot és az egyháztörténelmet, a negyedik a logikát, metafizikát és matematikát, az ötödik a fizikát és etikát, a hatodik a retorikát és a poétikát, a hetedik a levélírást és a római történelmet, a nyolcadik az elemi ismereteket s a kilencedik a zenét stb. E vállalandó kötelezettségekkel szemben a rendfőnök arra kérte Batthyány érseket, hogy miután épületet kapnak, gondoskodják számukra a szükséges felszerelésről, ruháról, könyvekről s anyagi támogatásával járuljon hozzá, hogy a teológia s a filozófia körébe vágó könyvekből, valamint a klaszszikusokból megfelelő könyvtárat állíthassanak össze. Továbbá tudatta, hogy a kilenc tanár mellett még egy tizedikre is kell szá-

¹ Katona i. m. 302—346. II.

² Kegyesr. levéltár. For. O—11. F. 1. p. 2.

³ U. o. p. 3.

mitani, akire az esetleges helyettesítéseket lehetne bízni, és hogy a tíz tanár évi ellátási költsége 1500 forint, vagyis 25000 forint évi 6%-os kamata. Ennek megfelelően kérte, hogyha le akarja telepíteni Kalocsára a piaristákat, akkor legalább 25000 forint alapítványi összeget adjon át a rendnek s ezzel tegye lehetővé a rend zavartalan kalocsai működését.

Batthyány érsek 1764-ben a növendékpapságot a régi szemináriumi épületből az újba költöztette át,¹ a régi szemináriumi épületet pedig a piaristáknak ajánlotta fel s szeretete volna, ha a piaristák már 1764. novemberében megkezdik a tanítást.² De — úgy látszik — minden jó szándék ellenére sem tudtak megegyezni s így az iskola megnyitása 1765. novemberére maradt. A hosszú huzavona okát nem tudjuk; lehet, hogy az alapítványi összeg nagysága körül támadt nézeteltérésben kell keresnünk. 1765-ben mégis létrejött a megállapodás s az érsek és Tapolcsányi Gergely rendfőnök Hajóson, Batthyány villájában hamarosan alá is írták az alapítólevelet,³ melyet ő felségéhez küldtek megerősítés végett.⁴ A kancellária pártolólág terjesztette fel kérésüket Mária Teréziának, felsorolva azokat az előnyöket, melyek ebből az alapításból származnak.⁵ Mária Terézia megerősítését 1765. jún. 25-én kapták meg.⁶ Azután megtették a szükséges előkészületeket az alapítvány átvételére s az iskolai munka megkezdésére.

Az alapítólevél ugyanazokat a kötelezettségeket szabta meg számukra, amelyek az 1764. évi tárgyalásokkal kapcsolatban szóba kerültek, azzal a különbséggel, hogy egyelőre nem volt szó a teológiai oktatás átvételéről. Az alapítólevél értelmében összesen nyolc tanárt kellett adniok (ötöt a gimnáziumi és elemi, hármat a filozófiai oktatás számára) s a Batthyány családnak hetenként két csendes misét, Szt. József ünnepét követő nap pedig az egész diákság jelenlétében ünnepélyes gyázmisét kellett mon-

¹ Winkler Pál: Kalocsa története. Kalocsa, 1927. 56 l.

² Kalocsai érs. szem. levéltár. Diarium Seminarii I. 124 l.

³ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 1. p. 4.

⁴ O. L. Conceptus expeditionum 1765. jún. 105.

⁵ U. o. Orig. referadae. 1765. 202. „... siquidem non solum ad Augmentum Cultus Divini et Animorum populi illarum Partium Culturam, sed etiam ad Commodum Publici et Altissimum Maiestatis Vestrae Sacratissimae servitium promovendum plurimum conducturus speraretur”.

⁶ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

daniok. E kötelezettség fejében az alapító 15000 frt-ot adott nekik s megengedte, hogy használják a kalocsai plébánia-templomot, oltárait és sekrestyéjét. Lakásul a régi szeminárium épületét kapták, iskolának pedig a régi szeminárium mögötti elemi iskola épületét. Ezeken kívül Batthyány érsek a könnyebb megélhetés végett még a kollégium szomszédságában lévő gyógyszer-tárat, a kollégiummal kapcsolatos kertet s a városon kívül, a kálvária mellett elterülő 100 öl hosszú és 40 öl széles földet aján-dékozta a piarista rendnek.¹

A Batthyány-féle alapítvány tehát lényegesen különbözött at-tól, melyet Patachich tervezett. A legnagyobb különbség abban van, hogy a létrejött alapítvány örökös. Igaz, hogy a 15000 frt alapítványi összeg eltörpül a korabeli jezsuita kollégiumok ala-pítványi összege mellett, mégis jelentékeny segítség volt a XVIII. sz.-i igénytelen piaristáknak csaknem egy évszázadon át tartó kalocsai kultúrmissziójához.

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar. Alapítólevél. Kiadva: A Jézustársasági kalocsai érs. fg. ért.-ben 1895/96; A katolikus iskolaügy Magyarországon. (A kalocsai egyházmegyei papság szerkesztésében.) Colocae, 1882.

2. A kollégium történetének külső eseményei.

Miután Mária Terézia az alapítólevelet megerősítette, a piaristák hamarosan Kalocsára költöztek. Az új kollégium első házfőnöke *Zsigmondovits Illés*, a szegedi ház vicerektora lett.¹ Zsigmondovits július 21-én kapta meg a rendfőnök utasítását s már 24-én d. u. 5 óra tájban meg is érkezett Hajósra, Batthyány érsek kedvelt nyaralókastélyába.² Batthyány örömmel fogadta, kikérdezgette terveiről, életéről, tanulmányairól s nyelvismeretéről. Zsigmondovits két napig volt az érsek vendége — aki közben vadászattal, lovagi játékokkal és zenével szórakoztatta — s csak 27-én mehetett tovább Kalocsára, ahová Glaser Gábor (bácsi apát, kanonok) és Gallovich Antal (a szeminárium prefektusa s a teológiai főiskolán a Szentírás tanára) kísérték el.³

Gallovich a következő nap elvezette Zsigmondovitsot a számukra kijelölt régi, roskatag szemináriumi épületbe, majd a szomszédos gyógyszerertárba.⁴ Amiket itt láttak, — összetört ablakok, bedőlt kemencék, füstös, kormos falak, a kertben és a kerítés nélküli udvaron lévő embermagasságot meghaladó fű — a legcsekélyebb reményt sem nyújthatták arra nézve, hogy itt még ebben az évben meg lehet nyitni az iskolát. De az érsek bőkezűsége minden akadályt elhárított.

Egyelőre a beköltözésről szó sem lehetett. Ezért Zsigmondovits megengedte a gyógyszerész özvegyének, hogy a gyógy-

¹ Historia Domus Colocensis (ezentúl: Hist. D.) I. 4. 1.

² U. o.

³ U. o.

⁴ U. o. I. 5. 1.

szertárhoz s egy tanítónak, hogy a majd gimnáziumnak használandó elemi iskolához tartozó lakásban maradhassanak addig, míg a rendtagok meg nem érkeznek, hogy ne álljanak üresen a még lakható épületrészek.¹ Majd az érsek felszólítására a régi szeminárium, gyógyszerház s az elemi iskola épületeinek a rendbehozására, lakhatóvá és a tanítás céljaira alkalmassá tételére legalább két kőművest s két ácsot kért a külső és belső javítási munkálatokhoz.² Az alapító 100 körmöci aranyat adott a javítási munkálatokra s a hiányzó bútorok, felszerelések jegyzékének összeállítására is felszólította Zsigmondovitsot,³ aki az érsek kívánságának haladéktalanul eleget is tett.⁴

Zsigmondovits először is az udvart és a kertet tisztította meg a gaztól a nép segítségével, majd pedig kőműveseket fogadott.⁵ A munkálatokban segítségére volt Kontsek István, az érseki javak prefektusa is, aki két lovat adott a letelepülő piaristáknak.⁶ De bármennyire haladtak a javításokkal, még korántsem volt az épület olyan állapotban, hogy kényelmes helyet tudott volna nyújtani az első piarista vendégeknek, Tuschleitner Kajetánnak és Perczel Imrének, akik szeptember 12-én érkeztek Kalocsára Gregori János gyógyszerésszel együtt, aki csakhamar átvette a piarista gyógyszerház vezetését.⁷ A vendégek ilyenformán Zsigmondovitssal együtt az új szemináriumban kaptak szállást, de csak rövid ideig vették igénybe, mert a két piarista atya másnap már eltávozott, Zsigmondovits pedig Gregori gyógyszerésszel együtt 15-én beköltözött a gyógyszerház épületébe.⁸ Még e hónap végén, szeptember 28-án Tapolcsányi Gergely rendfőnök is meglátogatta és fölülvizsgálta a munkálatokat, titkárja, Tuschleitner Kajetán nyitrai teológiai tanár kíséretében.⁹

A tanárok csak lassan kezdtek gyülekezni. Elsőnek érkezett okt. 29-én Knézi Mihály klerikus Kecskemétről a parva, majd

¹ Hist. D. I. 5. 1.

² U. o.

³ U. o. I. 6. 1.

⁴ Kalocsai ér. levéltár. Piar. „Specificatio Supellectilis pro Instruenda Residentia Scholarum Piarum Necessariae...”

⁵ Hist. D. I. 7. 1.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ U. o.

⁹ U. o. I. 8. 1.

Mulay Konstantin Veszprémből a logika tanítására. Hamarosan követték őket Simity Elek, a syntaxis, Bucsi Sándor, a retorika tanárai.¹ Mihelyt valahogy elhelyezkedtek, a rendfőnök rendeltére megkezdték a többi rendházban is szokásos napirendet.² *Végre, sok vajúdas és tárgyalás után 1765. nov. 6-án megnyílt a kalocsai teljes, az összes osztállyal rendelkező piarista gimnázium s a kegyes atyák megkezdték tanítói és nevelői hivatásuk teljesítését.*

Gr. Batthyány érsek annyira a szívéen viselte a gimnázium sorsát, hogy Latinovics Pál bácsmegyei alispánnal és Liptay főjegyzővel már 1765. augusztusában közölte a szomszédos vármegyékkel, „a temesi adminisztrációval s akikkel a vármegyének jónak látszik” a közeljövőben megnyíló kalocsai kollégium tanrendszerét, hogy a környék tanulnivágyó ifjai és szüleik minél jobban tudatára ébredjenek annak a jótéteménynek, amit számukra a kalocsai piarista kollégium jelent.³ Az iskola megnyitásán érzett öröm fejeződött ki a megye rendjeinek 1765. szeptember 2-án Baján tartott közgyűlésén kelt köriratából, amellyel a szomszédos vármegyéket az érsek-főispán rendelkezése szerint értesítették. „Amit a multban nem is reméltünk s a jelenben is csak óhajtottunk, — mondja a körlevél — a kalocsai érsek és a mi főispánunk ökegyelmességének örök emlékezetre méltó bőkezűségéből szomszédágunkban épp most létesült, amidőn a piarista atyák vezetése alatt ez év november elsején Kalocsán a humaniorák és a bölcsészet iskolája fog megnyitattani. Ezt a mi nagy örömünket szomszédaink és barátaink előtt titkolni nem akarván közöljük másolatban a nekünk átküldött tanrendet, hogy akik az intézet gyümölcseit élvezni akarják, magukat idejében tájékozhasssák.”⁴ E felhívás eredményességét semmi sem mutatja jobban annál, hogy már a megnyitás évében 209, a következő 1766. évben pedig 239 volt a tanulók száma az új kalocsai gimnáziumban.⁵ De a piarista gimnázium a következő években is nagy látogatottságnak örvendett s nagy hatással volt azokra az előkelő személyekre is, akik Kalocsán megfordultak. 1766-ban

¹ Hist. D. I. 10. I.

² U. o. I. 9. I.

³ Bács-Bodrog vm. egyetemes monográfiája. Zombor, 1896. II. 332. I.

⁴ U. o. II. 333. I.

⁵ Kalocsai jezs. levéltár. Protocoll. Inform. de Iuventute . . . I.

gr. Zinzendorf generális látogatta meg feleségével együtt; 1773-ban gr. Berchtold és gr. Batthyány Lajos; 1775-ben br. Sigray és gr. Esterházy Pál, 1799-ben pedig József nádor fogadására tettek nagy előkészületeket.

József nádor 1799. jún. 10-én a bácsi csatorna (Ferencsatorna) megtekintésével kapcsolatban tisztelte meg Kalocsát látogatásával.¹ Délután négy óra tájban „sok muzsika szerszám pengések és ágyúdurrogások között” érkezett meg Kalocsára.² De megérkezése után nagy zivatar keletkezett s e miatt a piarista gimnáziumban tervbevett üdvözlés elmaradt s helyette csak a házfőnök és az igazgató üdvözölték, s e közben átadták neki Rakovszky György alkalmi költeményét.³ Egyébként egész Kalocsa kivette részét az ünneplésből: „este minden káptalanbeli uraknak és nevezetesebb lakosoknak házaik meg voltak világosítva. Az érseki kertben 3000 égő, és a legszebb rendben helyzetett métsék tündöklöttek...” — írja a Magyar Kurir.⁴ — Másnap reggel távozott el József nádor Kalocsáról s tiszteletére, miként fogadásakor, úgy most is kivonultak diákjaikkal a piaristák is, akik nemcsak az előkelő látogatókat fogadták örömmel, hanem a századvégi zavaros francia viszonyok miatt idemenekült francia papoknak is szívesen adtak hajlékot hosszabb-rövidebb ideig.

A bőkezű alapító minden tekintetben meg volt elégedve a piaristák működésével. Épen ezért 1768-ban a *Royer-féle nyomdát* is a rendháznak ajándékozta és egyben felkérte őket a teológiai oktatásra.⁵ Majd, minthogy ő maga sokszor távol volt Kalocsától, Glaser Gábor kanonokot a piaristák protektorává nevezte ki s továbbra is elhalmozta őket ajándékaival természetben és pénzben egyaránt. 1769-ben pl. gabonát, bort és 100 öl fát ajándékozott a rendháznak, a tanároknak pedig fejenként hat aranyat.⁶ De az alkalmi ajándékokon kívül pontosan megfizette az alapítványi összeg után járó évi 900 frt kamatot is.⁷ E mellett

¹ Hist. D. II. 37. 1.

² Magyar Kurir. 1799. 50. sz. 763. 1.

³ Hist. D. II. 37. 1.

⁴ Magyar Kurir. 1799. 50. sz. 763. 1.

⁵ Kalocsai érs. levéltár. Piar et Gymn. Coloc.

⁶ Hist. D. I. 14. 1.

⁷ O. L. Canic. 1773. No. 6580.

már 1765-ben *emeletet* építtetett a régi földszintes szemináriumi épületre 1000 frt költséggel. S a következő években még tovább fejlesztette az épületet; 1766-ban ugyanis *konviktust*, 1769-ben pedig színielőadások céljaira alkalmas *színháztermet* építtetett számukra.¹ De a tanulók és tanárok száma s a mostoha természeti viszonyok miatt az alapítás után már alig 10 év múlva, 1774-ben, alaposabb átalakításra és javításra szorult a kollégium. Az érsek az újabb átalakításokat és építkezéseket Migazzi bíboros építész, a piarista laikus testvér, Fr. Oswald Gáspár tervei szerint készítette.² Július 26-án fogott a munkához 8 kőműves s csak 1775. júliusában készültek el, mivel a különböző javítási munkálatok mellett a rendházra újabb emeletet is építettek, öt, utcára néző ablakkal. A piarista atyák, míg az építkezés tartott, részben a plébánián, részben a gyógyszerház épületében laktak.³ Batthyány nagyon meg volt elégedve a munkával és Oswald testvérnek a piarista ház építésében kifejtett fáradozását 24 arannyal és egy aranyórával,⁴ az új érseki kastély tervezését pedig 50 arannyal jutalmazta.⁵ Az építkezés közben a piaristák nem feledkeztek meg a kollégium nagynevű alapítójáról, Batthyány érsekről sem, akinek emlékét 1774. szeptemberében a kollégium kapuján elhelyezett márványtáblával örökítették meg.⁶

Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben jelentős változás történt a kalocsai piarista kollégium életében. Nem térünk most ki azokra a változásokra, amelyeket a Ratio Educationis a gimnáziumnak mind szervezetében, mind pedig a tananyagában előidézett, csak megjegyezzük, hogy a Ratio Educationissal az intézet állami ellenőrzés alá került s az államhatalomnak első dolga volt megszüntetni a két évfolyamos filozófiai kurzust, mely mintegy főiskolai jellegűt adott a kollégiumnak.

Vörös Antal főigazgató 1778. március 10-i jelentésében közölte a tanulmányi bizottsággal, hogy a helytartótanács 1777. október 13-án kelt leirata alapján a kalocsai két éves filo-

¹ Hist. D. I. 14. 1.

² Kalocsai érs. levéltár. Piar.

³ Hist. D. I. 26—32. II.

⁴ U. o. I. 18—19. II.

⁵ Winkler Pál: A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története. Kalocsa, 1932. 22. 1.

⁶ Hist. D. I. 27. 1.

zófiai kurzus megszüntetéséről tárgyalt gr. Batthyány primással mint alapítóval és br. Patachich Ádám kalocsai érsekkel és egyikük sem tartotta szükségesnek, hogy Kalocsán a filozófiát nyilvánosan is és a szemináriumban is előadják; viszont mindketten ragaszkodtak ahhoz, hogy a kalocsai gimnázium továbbra is fennmaradjon és a piaristák vezetése alatt legyen.¹ A tanulmányi bizottság tudomásul vette Vörös beadványának minden pontját és úgy határozott, hogy a kalocsai gimnázium nagygimnázium legyen, de annyi tanárral kell ellátni, amennyit a Ratio Educationis elrendel, vagyis a jövőben minden egyes osztálynak legyen meg a maga külön tanára.² Ezután a bizottság saját határozatát Vörös jelentésével együtt ő felsége elé terjesztette,³ aki a tanulmányi bizottság felterjesztése alapján 1778-ban megszüntette a kalocsai piarista gimnáziummal kapcsolatos filozófiai tanfolyamot.⁴ De ezt nem tekintve is megállapíthatjuk, hogy a kalocsai piarista gimnázium fénykora a Ratio Educationis életbeléptetéséig tartott; 1776-ban ugyanis még 174, 1777-ben már csak 123, 1778-ban 119, a következő évben még kevesebb, csak 101 volt a gimnázium tanulóinak a száma.⁵ A tanulók számának ez a rohamos csökkenése keltette a tanulmányi bizottságban azt a gondolatot, hogy a kalocsai gimnáziumot *meg kell szüntetni*. Erre vonatkozólag ismét Vörös Antal főigazgatótól kért felvilágosítást.⁶ Vörös kereken elutasította a felvetett gondolatot.⁷ A gimnáziumot ugyanis szükségesnek tartotta, mivel a környező megyékben sehol sem volt nagygimnázium. A tanulók csekély száma — írja jelentésében — csak előny a tudományos munkálkodás és az eredményesebb tanítás szempontjából. Különben is ezt az intézetet Batthyány a közjóra alapította, s ma is magánalapítványból áll fenn, a közös alapot nem terheli; ezért semmiképen sem szabad a tanulók csekély száma miatt megszüntetni vagy kisebbiteni. Vörös véleményét a kalocsai érsek is,⁸ gr. Batthyány József

¹ O. L. Depart. Litt. pol. Distr. Bud. 1778. F. 8. p. 1.

² U. o. F. 8. p. 4.

³ U. o. F. 8. p. 5.

⁴ U. o. F. 8. p. 6.

⁵ Kalocsai jezs. levéltár. Protocoll . . . de Juventute . . . I.

⁶ O. L. Depart. Litt. pol. Distr. Bud. 1781. F. 18. p. 3.

⁷ U. o. 1782. F. 8. p. 1.

⁸ U. o. F. 8. p. 3.

primás is magáévá tette.¹ Ez utóbi azonban, mint alapító mégis úgy rendelkezett, hogyha a körülmények következtében Kalocsán fölöslegessé válnék a gimnázium, akkor a kalocsai piaristák részére tett alapítványát egyesítsék atyjának, gr. Batthyány Lajosnak, Kanizsán, ugyancsak a piaristák részére tett alapítványával. Az illetékesek meghallgatása után a tanulmányi bizottság a *kalocsai piarista gimnázium fenntartása mellett döntött*² és *határozatát ő felsége is jóváhagyta*.³

Miután a kollégium szerencsésen elkerülte a feloszlatást, a kegyes atyák nagyobbarányú építkezési és javítási munkálatokba kezdtek. A szükséges költségek megszerzésére 1791-ben a helytartótanácshoz folyamodtak s 6411 frt-ot kértek, de évekig tartó kérvényezésekbe került, míg némi segítséget kaptak, jöllehet a helytartótanács elismerte kérésük jogosságát — a ház évi összevétele ugyanis 11 rendtag és 6 cseléd ellátására csak 1130 frt volt — és gr. Kollonits László kalocsai érseket megbízta a javítási munkálatokról való részletes költségvetés elkészíttetésével és a helytartótanácshoz való felküldésével.⁴ A költségvetéseket idejében felterjesztették, de nem sok eredménnyel, bár Jankovich János rektor 1793-ban élőszóval is feltárta ő felsége előtt a ház bajait. Az épület közben egyre lakhatatlanabbá vált, amiért kénytelenek voltak 1794-ben újra a helytartótanácshoz és Ferenc királyhoz folyamodni.⁵ Kérvényezésükkel mindössze annyit értek el, hogy a kancellária 1794-ben felszólította őket, hogy az épületeknek csak arról a részeről készítsenek költségvetést, mely lakás és iskola céljaira feltétlenül szükséges.⁶ A rend azonban ilyen részleges javításokba nem akart beleegyezni s a részleges költségvetést a helytartótanács ismételt sürgetésére sem nyújtotta be.⁷ Végül is a helytartótanács Tallher József építész küldte le Kalocsára, aki a költségvetést hamarosan fel is terjesztette;⁸ de mivel eltért az eredeti elgondolástól és az egész ház

¹ O. L. Depart. Litt. pol. Distr. Bud. 1782. F. 8. p. 4.

² U. o. F. 8. p. 5.

³ U. o. F. 8. p. 7.

⁴ Kalocsai ér. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

⁵ O. L. Depart. Litt. pol. 1794. F. 19. p. 61.

⁶ U. o.

⁷ U. o. 1795. F. 19. p. 8.; F. 19. p. 12.

⁸ U. o. F. 19. p. 23, 27.

javítási költségvetését készítette el, ami 5278 frt-ra rúgott volna, utasították, hogy új költségvetést adjon be, mégpedig úgyhogy csak a tantermeket, továbbá öt tanár és az igazgató lakását vegye figyelembe.¹ Minden egyéb javítást, átalakítást, mint pl. a régi színházépületnek kápolnává való átalakítását és külön vizsga célokra alkalmas terem stb. építését, fölöslegesnek tartott a helytartótanács. Az építész ezután az új rendelkezés szerint készítette el a tervet, melyben a javítási költségek már csak 3420 frt-ot tettek ki.² De a ház rektora, Jankovich, nem tudott belenyugodni abba, hogy a színházépület kápolnává való átalakítását, továbbá a kollégiumhoz tartozó épületeknek: cselédlakások, gazdasági épületek stb. kijavítását a költségvetésben nem irányozták elő. Ebben az ügyben ismét kérvényt írt ő felségéhez³ és célja érdekében élt Batthyány primás támogatásával is.⁴

A sok kérvényezés után 1796-ban a közös alapból 2917 frt segítséget kaptak.⁵ Ezután 8 kőműves s még néhány ács hozzáfogott az épület külső és belső kijavításához. Először a tantermeket szerelték fel új ablakokkal, padokkal, kályhákkal s miután a belső festési munkálatokkal is elkészültek, 1797. aug. 22-én reggel Klobusiczky Péter kanonok megáldotta az így elrendezett osztályokat, Alber János igazgató pedig beszédet intézett az erre az alkalomra összegyűlt előkelő közönséghez.⁶ Alig fejezték be az iskolaépület zsindelezését, néhány nap mulva, aug. 10-én majdnem tűz martaléka lett, mert a villám belecsapott egy Nyitrai nevű polgár házába és a nagy viharban a tűz veszedelmesen közeledett a kollégium felé, de most is, és később is sikerült elkerülni a tűzvészt, mely éppen a zsindeletes és szalmatetős házak miatt nagyon gyakori volt.⁷

Az iskola megnyitása után a ház többi részén folytatták a javítási munkálatokat. A helytartótanáctól kapott összeg azonban hamarosan elfogyott s 1798-ban újabb 307 frt 43 kr-t

¹ O. L. Depart. Litt. pol. 1795. F. 19. p. 28.

² U. o. F. 19. p. 37.

³ U. o. F. 19. p. 31.

⁴ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 2. p. 5.

⁵ O. L. Depart. Litt. pol. 1796. F. 19. p. 13.

⁶ Hist. D. II. 14. l.

⁷ U. o. 18. l.

kértek, hogy a munkát befejezhessék.¹ Jóllehet a helytartótanács a javítási költségeknek csak egy részét fizette meg, mégis el tudták végeztetni az összes szükséges javításokat részben a Batthyánytól kapott 1000 frt-ból, részben egyéb segítségből.

A javítások mellett a tervbe vett *templomot* is felépítették, elsősorban az 1800. augusztusában Kalocsára helyezett *Kis István* vicerector buzgólkodása következtében, aki, miután a templomépítéshez gr. Kollonits László érsek beleegyezését megszerezte, azonnal munkához látott.² Pártfogókat keresett és egy év múlva, 1801. augusztus 6-án Klobusiczky kanonok már le is tette az alapkövet. Az alapköletétel fényes ünnepség keretében történt. A délutáni órákban, a kanonokok, a növendékpapság, az érseki uradalom alkalmazottjai, a diákság s a városi polgárság körmenetben vonult a plébániatemplomból a kollégiumhoz és ott a színházépület helyén helyezték el az alapkövet. Ebből az alkalomból Klobusiczky nagy beszédet mondott, ezenkívül különféle énekekkel és háromszoros díszlövéssel emelték az ünnepség fényét.³ Kis István pénz nélkül fogott a templom felépítéséhez, de fáradságot nem kímélve még a Dunántúlt is bejárta és mindenfelé adományokat gyűjtött. Jószívú adakozókban nem volt hiány. Az érsek járt elül jó példával, aki egyszerre 100 arany frt-ot adott. Őt követték a többiek, egyháziak és világiak, ki több, ki kevesebb adománnyal. Voltak, akik követ, téglát adtak, mások ingyen szállították el. A hívek áldozatkészségéből lassan felépült a templom, de Kis vicerector nem érte meg a megáldását, melyet 1804. aug. 27-én, a rendalapító Kalazanci Szt. József napján Klobusiczky végzett nagy ünnepélyességgel.⁴ Alber János egyetemi tanár buzgólkodása következtében pedig 1809. ápr. 21-én orgonát is kapott a templom.⁵

A XVIII. század utolsó évei kettős gyászt hoztak a kalocsai kollégiumra. Perczel Imre rendfőnök ugyanis már megrongált egészséggel érkezett meg 1795. július 18-án Kalocsára, hogy megtartsa hivatalos vizitációját; ezt be is fejezte, de ez volt utolsó hivatalos ténykedése, mert utána súlyosan megbetegedett s 29-re

¹ O. L. Depart. Litt. pol. 1798. F. 19. p. 26.

² Hist. D. II. 64. 1.

³ U. o. 67—68. II.

⁴ U. o. 94—95. II.

⁵ U. o. 120. I.

virradó éjjel meghalt. A következő nap temették el az érsek, az egész papság, az ifjúság és nagyszámú nép jelenlétében a székesegyházban, Kalazanci Szt. József oltára előtt.¹ Nemsokára, 1799-ben nagynevű alapítójukat, gr. Batthyány Józsefet vesztették el a kegyes atyák, akinek pártfogását még élete utolsó napjaiban is élvezték. A Ratio Educationis alkalmazásával ugyanis kettővel emelniök kellett a gimnáziumban alkalmazott tanárok számát a nélkül, hogy ugyanakkor bevételük is emelkedett volna. Ismét a helytartótanácshoz fordultak segítségért,² mely inkább hajlandó volt *megszüntetni* a két felső osztályt s ezzel a gimnáziumot kisgimnáziumi színvonalra süllyeszteni, mint anyagi támogatást adni.³ Természetesen a piaristák nem egyeztek bele a helytartótanács határozatába, hanem a királyhoz fellebbeztek s azzal érveltek, hogy már csak azért sem lehet megszüntetni a két felsőbb osztályt, mert Kalocsa érseki város és iskolájukban kispapok is tanulnak, a környéken pedig sehol sincs teljes gimnázium.⁴ Batthyány primás segítségével elérték ugyan, hogy iskolájuk továbbra is megmaradt nagygimnáziumnak, de az említett két tanár fenntartásához szükséges anyagi hozzájárulást még így sem tudták megszerezni. Pedig a rendház anyagi állapota évről-évre rosszabbodott. 1796-ban pl. a kiadás a bevételnek csaknem háromszorosa volt. Ez a reménytelen helyzet készítette a kalocsai házat és a rendfőnököt arra, hogy egy új alapítványtervezetet terjesszenek Batthyány elé és kérjék, hogy vagy emelje fel az alapítványi összeget kb. 40900 frt-ra, vagy — amint ez a terv már előbb is felmerült — kapcsolja össze a kalocsai alapítványt a kanizsaival. A primás megígérte, hogy 10000 frt-tal emelni fogja az eredeti összeget. A rektor azonban nagyobb összeget kért s ha erre sem volna hajlandó, akkor arra kérte, hogy legalább mentse fel őket az alól a kötelezettség alól, hogy teológiai tanárokat adjanak a kalocsai teológiai főiskolára.⁵ De Batthyány 1799-ben bekövetkezett halála miatt egyik terv sem valósult meg.

Az alapító halála után a XVIII. és a XIX. század forduló-

¹ Hist. D. I. 139—140. II.

² Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 2. p. 3.

³ O. L. Depart. Litt. pol. 1795. F. 19. p. 38.

⁴ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 2. p. 7.

⁵ Hist. D. II. 1—7. II.

ján a rendház már csak tengődött. Az állam nem adott segílyt, a rendi központ nem tudott adni, Batthyány, akihez mindig bizalommal fordulhattak, már nem élt, a természeti csapások pedig évről-évre megisméltődtek. A rendi központ végső szükségében 1803-ban az országgyűlési rendekhez fordult segítségért és terjedelmes „Apológiában” tárta fel az egyes házak helyzetét.¹ Ebből az iratból megtudjuk, hogy a rendnek a 315 szerzetesrendtag ellátására és 25 gimnázium fenntartására évenként mindössze 45646 frt állt rendelkezésére, melyből egy rendtagra alig esett 140 frt, pedig tulajdonképen 230 frt-ra lett volna szükség.² Az „Apológiához” csatolt kimutatásban a kalocsai ház 15 rendtaggal (rektor, vicerektor, spirituális, 4 teológiai tanár, székesegyházi szónok, igazgató, 5 gimn. tanár és egy hitoktató) szerepelt s az 1802. évi összbevétele 1191 frt volt 1650 frt kiadással szemben.³ A jelentés alapján a rendek egyhangú határozatára a király 32000 forintot engedélyezett a tanulmányi alapból a piarista rendnek. Ebből a segélyből minden évben kapott bizonyos meghatározott összeget a kalocsai ház is, s ennek következtében már nagyobb örömmel fogadhatták 1807-ben *Ferenc király* látogatását.

I. Ferenc 1807. május 8-án délután a bácsi (Ferenc) csatorna megtekintésekor fordult meg Kalocsán, leányával, Ludovikával és meglátogatta a piarista kollégiumot is. A kollégium csarnokában Malinovits Ignác házfőnök üdvözölte latin, Greschner pedig német nyelven. Ezután néhány percre a rektor szobájába mentek. Közben Ferenc király megdicsérte őket, amiért annyi kiváló embert — köztük br. Fischer István egri érseket is — neveltek már a hazának és melegen érdeklődött, hogy van-e színházépületük, hányan vannak, miből élnek, mennyit jövedelmez a gyógyszertár és a nyomda, milyen módszer szerint tanítanak.

¹ O. L. Depart. Litt. pol. 1803. F. 19. p. 7.

² Az „Apológia” szerint az egy tanár évi fenntartására szükséges 230 frt a következő tételekből tevődött össze: „Pro victu in singulos dies una cum vino et pane minimum 27 chr. per annum computando facit: 164 fr. 15 chr.; pro vestitu: 26 fr.; rata unius Religiosi pro communi servitio: 20 fr.; ... pro medico, medicamentis et tonsoro: 6 fr.; ... pro sartis tectis 5 fr.; pro viaticis: 2 fr.; ... pro suppellectili Refectorii, Culinae, cubilium: 2 fr.; ... pro Templi suppellectili et necessariis: 4 fr.; ... pro Elemosyna, Posta etc. 45 chr.”

³ O. L. Depart. Litt. pol. 1803. F. 19. p. 8.

A tantermeket is sorra látogatta. A retorikai osztályban Hrankay Lőrinc, a retorikai osztály tanára üdvözölte, mert Fábry Jeromos igazgató — bár tisztségénél fogva neki kellett volna — nem volt hajlandó köszönteni. Beszélgetés közben a rektor feltárta előtte az egész rend mostoha viszonyát, mire Ferenc király megígérte, hogy gondoskodni fog róluk.¹ Igéretét a *székesfehérvári kuszatódiátus* adományozásával hamarosan be is váltotta. A kuszatódiátusi birtok megszerzésével a rend kétségtelenül jobb anyagi helyzetbe került s bővebben tudott juttatni a kalocsai háznak is. Az évenkénti segélyen kívül 1817-ben pl. a kincstártól kapott 3000 frt-hoz a rendfőnök még 6052 frt-ot adott s ezzel lehetővé tette a háztető kijavítását.²

A II. Ratio Educationis (1806) az elsőtől megállapított ötosztályú gimnáziumot hatosztályúvá bővítette. Kalocsán mégis az 1813—16. és 17. éveket kivéve csak *ötosztályú* a gimnázium, mert az említett évek kivételével nincs I. grammatikai osztály, hanem a városi elemi iskola II. osztályának tanítója magánúton készítette elő a tanulókat a gimnáziumra, akik felvételi vizsga alapján jutottak a grammatikai iskola II. osztályába. Ezért a helytartótanács 1821-ben felszólította a piarista rendet, hogy Kalocsán állítsa fel az első grammatikai osztályt is, de anyagi támogatást Bolla Márton rendfőnök ismételt kérésére sem adott. Pedig az első grammatikai osztály felállítása sok nehézséggel járt, mert új osztálytermet kellett építeni, aminek költségeit a rend, legalább egyelőre még nem vállalhatta magára.³ Ezenkívül a felállítandó osztály tanárral való ellátása a kalocsai rendházra új megterhelést jelentett és azt még jobban a rendi központ támogatására utalta volna, mivel a devalváció miatt az alapítványi összeg után már csak évi 685 frt kamatot kapott. Kalocsa városa elismerte, hogy neki is hozzá kellene járulnia a gimnázium fenntartásához és az I. grammatikai osztállyal való kibővítéshez, de maga is anynyira eladósodott, hogy ezt a segítséget csak újabb adósság vállalásával tudta volna megadni.⁴ A helytartótanács belátta, hogy a piaristák kellő anyagi támogatás nélkül ezt a kívánságot nem

¹ Hist. D. II. 109—112. II.

² U. o. 131. I.

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

⁴ U. o.

teljesíthetik, ezért az üresedésben lévő érsekség jövedelméből akart erre a célra megfelelő összeget fordítani.¹ Mindazonáltal azt tapasztaljuk, hogy ezen a téren még 1824-ben sem haladtak előbbre. Ebben kétségtelenül nagy szerepe volt Klobusiczky érsek testvérének, Klobusiczky Ignác jószágigazgatónak is, aki mindenképen le akarta beszélni bátyját arról a gondolatról, hogy a szóbanforgó osztály számára tantermet építtessen s a tanítására szükséges tanár fenntartását alapítvánnyal tegye lehetővé.

1828-ban újra felmerült az I. grammatikai osztály felállításának terve, amikor Kalocsán szükségessé vált egy új elemi iskola építése, amelyet a piarista kollégiummal akartak összeépíteni.² A rektor tiltakozott ez ellen s az érsekséghez írt levelében kifejtette, hogy e miatt tanári lakást, két osztályt stb. meg kellene szüntetniök, mert ablakaikat eltakarná az új épület. Ragaszkodott Batthyány elgondolásához, mely szerint legalább 8 öl szélességnyi szabad helynek kell lennie a kollégium és az esetleg melléje építendő szomszédos épület között. A rektor ugyanebben a levelében az első grammatikai osztály megalapítását is sürgette.³ A rendfőnök hasonlóképen vélekedett a két épület közt hagyandó távolságról. Az első grammatikai osztály részére pedig felajánlotta a kollégium épületében lévő cselédlakást, azzal a kikötéssel, hogy a cselédek számára az érsek a kollégium udvarán építtessen megfelelő lakóhelyet. A tanárellátásra, — mivel a kalocsai házat az elmúlt évben is 2705 frt-tal segítette a rendi központ — évi 300 frt-ot kért.⁴ Az ismételt közbelépésnek meg lett az eredménye, mert Klobusiczky utasította gazdasági felügyelőjét, hogy az új elemi iskolát kissé távolabbra építsék a kollégiumtól, továbbá, hogy az első grammatikai osztály számára a rendfőnöktől felajánlott szobát alakíttassa át s azt a szükséges felszerelésekkel lássa el és gondoskodjék a cselédség, konyha, mosókamra, stb. részére az érseki uradalom költségén átalakítandó és felépítendő helyiségekről is. Ezenkívül a rendfőnök kérésének megfelelően az I. grammatikai osztály tanárának — míg ő él — évi 300 frt-ot utaltatott ki. Most már maga is sürgette az átalakítási munkála-

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Hist. D. II. 172. I.

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

⁴ U. o.

tok költségvetésének a benyújtását, hogy az említett osztály már a következő évben megnyílhassek.¹

Az 1828—29. iskolai évben meg is nyílt az első osztály 37 tanulóval.² A rend természetesen örömmel és köszönettel fogadta az érsek nagylelkű ajándékát, de mivel a tanár ellátására kiutalt évi 300 frt csak Klobusiczky életére volt biztosítva, arra törekedett, hogy az érsek állandó érvényű alapítványt tegyen, melyből mindig fenn lehetne tartani az I. grammatikai osztályt. Erre vonatkozólag már 1832-ben megindultak a tárgyalások, de csak 1839-ben fejeződtek be *Klobusiczky 5300 frt-os alapítványával*, mely összeg után járó évi 300 frt kamattal biztosította az I. osztály fennmaradását.³ Klobusiczky adományán kívül még egyebekkel is gyarapodott ebben az időben a ház vagyona; mégpedig Ujvári Dávid kanonok 2000 forintos adományával, a Giga-kertekkel, és a Csupor-féle alapítvánnyal. A Giga-kerteket 1834-ben vásárolták meg Uray Páltól 1000 frt-ért,⁴ Csupor Mihály kanonok 20000 frt-os alapítványát pedig 1838-ban kapták olyan föltétellel, hogy évi kamataiból 100 frt a rektoré, 500 frt a házé legyen, 600 frt-ot pedig Csupor négy gimnazista rokona között osszanak szét. Csupor ezenkívül úgy rendelkezett, hogyha rokonai már nem járnak a kalocsai piarista gimnáziumba, akkor a 600 frt-ot 3 nemes és 3 nem nemes kiváló tanuló között osszák szét: mégpedig a nemeseknek 120—120 frt-ot, a nem nemeseknek meg 80—80 frt-ot adjanak.⁵

A rendház helyzete a fönt említett különféle ajándékok és az érsekek állandó természetbeni segítsége miatt kezdett kiemelkedni abból az állapotból, melybe a devalváció süllyesztette. Kétségkívül segítségére voltak a Giga-féle kertek és a kálvária mellett lévő 4 hold és 348 négyszögölnyi szántóföld is, bár a ház

¹ Hist. D. II. 184—187. II.

² Kalocsai jezs. levéltár Protocoll. . . de Juventute . . .

³ A tárgyalásokra von. iratokat s az alapítólevelet I. kalocsai ér. levéltár Piar. et Gymn. Coloc.

⁴ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 3. p. 5.

⁵ Kalocsai ér. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc. Fontos rendelkezése Csupornak: „Si ordinem Patrum Scholarum Piarum sufferri contingeret, totum isthoc capitale profundo cohaerenter praevis principiis ordinandum, aut alterius sacri instituti promotionem Religionis R. catholicae pro scopo habentis hisce desino, et addico.”

számára szükséges terményt nem tudták megteremni és inkább arra voltak jók, hogy zöldségfélékkel stb. ellátták a ház konyháját, takarmánnyal és egyéb terményeikkel lehetővé tették a tehén-, baromfitartást és a disznóhizlalást. 1845-ben mégis fölmerült az a terv, hogy a kálvária melletti földet el kell adni, mivel a városhoz közel van s az emberek és az állatok részéről állandó pusztításnak van kitéve. A helytartótanács beleegyezése után a következő évben el is adták gr. Nádasdy Ferenc kalocsai érseknek 4000 frt-ért, melyet aztán 6%-os kamatra egy pesti polgárnak adtak ki.¹

A lassan jobb anyagi helyzetbe kerülő kollégium működésére a bekövetkező politikai viszonyok mérték a döntő csapást. Az 1848—49-es zavaros idők közvetlenül is érintették a rendházat, melyet hol a magyar, hol az osztrák sereg tartott állandó rettegésben. 1849. januárjában ugyanis a Don Miguel nevét viselő magyar ezred tartózkodott Kalocsán s Windischgrätz győzelme miatti bosszújában „részint a parasztoktól, részint pedig a bortól felizgatva” a legválogatottabb kegyetlenséggel illették a békés polgárokat, elsősorban a papságot. Fékezhetetlen dühükben az érseki palotára és a kanonoki lakásokra is lövöldöztek.² Alig hagyta el a magyar sereg Kalocsát, márciusban már az osztrák sereg garázdálkodásait kellett elszenvednie. Néhány hónap múlva, júliusban újból a magyar csapatok vonultak be Kalocsára és a magukkal hozott sebesültjeiket a piarista kollégiumban helyezték el.³ A kollégiumban mindent feldúltak, a csak három évvel előbb készített padokat az ablakokon át az udvarra dobálták. A sebesült katonák két hónapig voltak a piarista rendházban és ezalatt az idő alatt a rendtagok szétszóródva tengődtek. Egyesek elfogadták a kanonokok vendégbarátságát, mások egyebütt húzták meg magukat. A ház rektora, Raffay János, akit mindkét kormány kórházigazgatóvá nevezett ki és aki igen lelkiismeretesen végezte el feladatát, a faskamrában lakott. A sereg elvonulása után a rektornak mielőbb rendeznie kellett mindent.⁴ Több-

¹ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 3. p. 5.

² Hist. D. II. 230. 1.

³ U. o.

⁴ Hist. D. II. 231. 1. „Quae rapacibus hungarorum suo nomine honvéd indignissimorum manibus, fato, vel potius vigilantia superioris subducta sunt...”

felől kért segítséget, de ezúttal mindenütt elutasították. Végre is a rendi központ segítségével november elején meg lehetett kezdeni a tanítást.¹

Az 1849. év még más csapásokat is tartogatott számukra; egyrészt, elvesztették Simonyi kecskeméti polgárnál elhelyezett 1500 frt-os tőkéjüket, másrészt fájdalmasan kellett tapasztalniok, hogy megvonták a rendtől a tanulmányi alapból évenként kiutalt 32000 frt segélyt.²

Minthogy a kalocsai ház fenntartása szinte állandó és súlyos tehertételt jelentett a központi rendi pénztárnak, — mert a különféle alapítványok és ajándékok csak könnyítették ezt a terhet, de valójában sohasem szüntették meg — a rendi központ a bekövetkezett nehéz viszonyokra való tekintettel már 1848-ban tervbe vette a két felső, vagyis a *költészeti és szónoklati osztályok megszüntetését*. Kalocsa városa méltatlankodva vette tudomásul ezt a tervet s az alapítványokra hivatkozott, melyek a rendnek kötelességévé tették, hogy Kalocsán hatosztályú gimnáziumot tartson fenn. Ellenkező esetben azzal fenyegetődött, hogy kénytelen lesz az alapítványokat a saját kezelésébe venni és azzal saját tetszése szerint bánni, mert „... az alólírt városi közönség ezen Gymnázium épségbeni fenntartását annál erősebb hittel sürgeti, sőt követeli a Tisztelt Szerzet előtt, mert épen é hely tapasztalás szerint a Pesti, s más felvidéki, úgy alvidéki Slavóniai idegeny ajkú ifiak magyarosítására eddig is hatályos tényezőként a hazának szolgált...”³ Palotay József rendfőnök a városi tanácsnak adott válaszában védte a rend érdekeit s ki-jelentette, hogy mivel a város az alapítványban nem vett részt, meg kell elégednie a tények tudomásul vételével. Palotay elismeri, hogy a kalocsai ház alapítványa újabban nem változott, de hivatkozik arra, hogy a megszüntetett robot és az elvesztett bor- és egyéb tizedek által nagyon megcsökkent s a behozandó adófizetés által méginkább csökkenni fog az a közjövedelem, melyből eddig a kalocsai ház — alapítványainak csekélysége miatt — segítséget kapott, továbbá, hogy Klobusiczky Péter és gr. Ná-

¹ Hist. D. II. 229—231. II.

² U. o. 233. I.

³ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 3. p. 6.

dasdy Ferenc érsekek régebben sokat segítettek a házon, de az idők mostohasága miatt Nádasdy most megtagadta a további segítséget.¹ Maga a rend nem tud annyi segítséget nyújtani, mint máskor, évenként 500—2000 frt-ot, s mindezekhez hozzájárul az is, — mondja Palotay — „hogyan ezentúl a háztul s javaitul fizetendő adó is csökkentendi a ház közvetlen jó jövedelmét”. Tehát a rossz pénzügyi helyzet miatt nem töltheti be a két felső osztályt, de örömmel megteszi, ha a város alapítvánnyal biztosítja a két tanár ellátását.² A nagygymnázium fenntartását illetőleg hamarosan szerződés jött létre a város és a rend között, melynek értelmében a város kötelezte magát, hogy az 1848—49-i iskolai évben a szükséges két tanár ellátására 600 pengő frt-ot fog adni, viszont a rend köteles a két felső osztályt tanárral ellátni.³ Az új iskolai évben tehát biztosítva volt a két tanár ellátása, de 1849. októberében Dobay igazgatónak már újból tárgyalnia kellett az érsekkel, hogy a két felső osztály a következő évben is fennmaradhasson. Tamásy Kal. József rendfőnök ugyanis kijelentette, hogy a rend jelen helyzetében a hatosztályú gimnázium fenntartására irányuló törekvéseknek csak abban az esetben tud eleget tenni, ha alapítvány formájában gondoskodnak az említett két osztály tanárainak ellátásáról.⁴ Ekkor már a városi tanács is védelmébe vette az érsek előtt a piaristákat és legalább egy tanár fenntartásához szükséges 300 frt-ot kért tőle. Kérésük teljesült is és ezzel az 1849—50-i tanévre is biztosítva volt az egyik tanár fenntartása, a másikéhoz szükséges 300 frt pedig a város közönségének, egyháziaknak és világiaknak adakozásából gyűlt össze.⁵ De már hiába volt minden fáradság, mert egy intézet fenn-

¹ Hist. D. II. 221. l. A háztörténetirő feljegyzí, hogy gr. Nádasdy Ferenc installációjá alkalmával 1846. márc. 16-án megígérte a piaristáknak, hogy ő is megadja nekik azok az ajándékokat és kedvezményeket, amelyekben elődei részesítették őket, mégpedig: „20 metretae tritici puri; 50 metr. tritici mixti; 80 org. lignorum mollium à 7 fl. et 10 org. durorum à 10 fl.; 200 capita caulium; 200 certa ceparum; pisces ab arendatore Dominali a 1. Nov. usque Festum Georgii erga 10 kr. libram computando, a Festi Georgii usque 1. Nov. erga 6.; 80 urnae vini musti rubri e prom. Nádudvar cum relat. quartal. pretii.”

² Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

³ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 3. p. 6.

⁴ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

⁵ Kalocsai érs. levéltár. Piar. ill. Hist. D. II. 23. l.

állítását a rend nem tehetette attól függővé, hogy sikerül-e összeszednie a fenntartáshoz szükséges anyagiakat. Ezért a rendfőnök, mikor 1850. augusztusában Kalocsán tárgyalt, már utalt arra, hogy a rend vagy *teljesen megszünteti* a kalocsai gimnáziumot, vagy a két felső osztály megszüntetésével *kisgimnáziumi* színvonalra szállítja le.¹ A városi tanács ismét tiltakozott a terv végrehajtása ellen gr. Nádasdy érseknél és egyúttal arra kérték, hogy vizsgálja felül, hogyan kezelik a piaristák az alapítványokat s lépjen közbe, hogy a város virágzása érdekében az intézet valamikép meg ne szűnjék, mert „ennél nem lehetne városunkra, sőt környékünkre nagyobb csapás, — írja a városi tanács — mely úgy is körünkben egyetlen intézet”. Éppen ezért fontos a fennmaradása, hiszen így könnyebben lehet taníttatni a gyermekeket s ezenkívül a gimnázium vidéki tanulói révén sok kalocsai polgárnak még kereseti lehetőséget is jelent. Tehát nem lehet megengedni azt, hogy az ártatlan közönség szenvedjen azért, mert a rend rosszul kezelte az alapítványi vagyont.²

A város újabb lépése már nem változtatott a helyzeten. A kultuszminisztérium ugyanis már elhatározta a *gimnázium teljes megszüntetését* s így a rendfőnök közbelépésére volt szükség, hogy a kalocsai intézet legalább mint kisgimnázium működhessék tovább. Minthogy a rendnek ezt sikerült elérnie, az 1850/51-i iskolai évet már csak *négy osztállyal* kezdték meg okt. 15-én. A tanulók száma az előző évi 115-ről hirtelen 66-ra csökkent; ennek okát nemcsak a két felső osztály hiányában kell keresnünk, hanem inkább a magas tandíjban, tíz forintot kellett ugyanis fizetnie minden tanulónak, aki szülei szegénységét nem tudta kellően igazolni és a tanulásban nem mutatott kiváló előmenetelt.³

A gimnáziumnak kisgimnáziumi színvonalra való lesüllyesztése nemcsak a városnak, hanem az érseknek is gondot okozott. Ezért Nádasdy érsek már okt. 25-én írt az iskolák főfelügyelőjének s hibáztatván előtte a rend kusztdíátusi gazdálkodását, fel-

¹ Hist. D. II. 241. 1.

² Kalocsai ér. levéltár. Piar. Ezzel szemben Dobay Elek rektor világosan megállapítja a bajok okait 1854-ben: „Calamitas huius Domus continua non malae administrationi, vel dissipationi, sed nimiae eius paupertati et caristiae, prout et denegato 600 f. c. censui per Nádasdyum adtribuenda est.” Hist. D. III. 21. 1.

³ Hist. D. II. 242. 1.

hívta a figyelmét arra, hogy a kalocsai piarista gimnáziumnak, mint nagygimnáziumnak a fennállását egyaránt követeli a Haza, az Egyház, Kalocsa és környéke érdeke, azért legyen rá gondja, hogy a nagygimnázium minél előbb visszaállíttassék.¹

A rendház helyzete közben egyre rosszabbodott. A rektor 1851-ben kénytelen volt adósságot fölvenni, hogy a legszükségesebbekről gondoskodhassék. Nyomasztó helyzetükhöz újabb nyomorúságként járult még gr. Nádasdy érsek halála júl. 22-én. Nádasdy a halála utáni időre is biztosítani akarta a piaristák megélhetését, ezért a 300000 frt-nyi hátrahagyott összegből 1000 frt-ot hagyott a kollégiumnak misealapítvány címén, 10000 frt-ot pedig annak az intézménynek hagyományozott, amely visszaállítja és fenntartja Kalocsán a hatosztályú gimnáziumot. A piarista rend ekkor már — minthogy anyagiak híján egyelőre nem vállalkozhatott a nagygimnázium visszaállítására — egyre komolyabban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a kalocsai gimnáziumot teljesen megszünteti.² Ebben az ügyben a helytartótanács határozata szerint háromtagú bizottság tárgyalt Pesten. Ennek a bizottságnak tagjai: a tanügyi főfelügyelő, a piarista rend főnöke s egy a kalocsai érseki helynökségtől felhatalmazott tag voltak.³ A kalocsai érsekséget az említett bizottságban Kovács József pesti egyetemi tanár képviselte azzal az utasítással, hogy a tárgyaláson a város érdekeit tartsa szem előtt s legyen rajta, hogy a piaristák kalocsai gimnáziuma legalább *kisgimnázium* formájában fennmaradjon.⁴ Kovács József megfelelt a beléje vetett bizalomnak. Mindent megtett, hogy megszerezze a rendnek a Nádasdy-féle 10000 frt-os alapítványt, (amelyet az érsek testvére, Lipót, nem akart kiadni a bátyjától kapott örökségből) hogy ennek a segítségével megmentse a piarista gimnáziumot. Örömmel jelentette Kalocsára, hogy a rend vezetőiben is megvan a jószándék a maradásra.⁵ A Nádasdy-féle 10000 frt-tal ugyanis a piarista rend már kezdetett volna valamit. De a rend és a kalocsai főegyházmegyei szentszék hiába szólította fel gr. Nádasdy Lipótot, a 10000 frt-ot nem adta ki

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Hist. D. II. 248. l.

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

azzal a megokolással, hogy a rend Kalocsán nem tart fenn nagy-gimnáziumot, mely a legújabb tanrendszer szerint nyolcosztályú, már pedig a végrendelet szerint csak ebben az esetben kellene kiadnia a pénzt.¹ A helytartótanács, miután a rendház előterjesztett helyzetéből megállapította, hogy a kalocsai kisgimnázium fenntartási költségeit a helybeli alap elégtelensége miatt a rend nagyobb részben egyéb jövedelmeiből fődözi s így nincs meg a szükséges fedezet az intézet nyolcosztályú gimnáziummá bővítéséhez, és hogy a rendre, tekintve egyéb kötelezettségeit, jelenlegi személy- és vagyonbeli viszonyait, nagyobb terhet már nem lehet róni, úgy határozott, hogy a kalocsai gimnázium maradjon meg továbbra is *négyosztályú kisgimnáziumnak*. A teljes nagy-gimnáziummá való átalakítást pedig arra az időre kell halasztani, amikor majd a rend személyi és anyagi viszonyai s a gimnázium helybeli vagyona — esetleg a város, vagy más jötevők újabb adományai által megnövekedve — azt lehetővé teszik. A Nádasdy által hagyott 10000 frt-ot illetőleg pedig úgy rendelkezett, hogy az alapító szándékai szerint kell kezelni, vagyis kamatoztatni kell s a kamatokat a tőkéhez kell csatolni mindaddig, míg Kalocsán létre nem jön a nagygimnázium.²

A dolog anyagi oldalát tekintve a kalocsai érseki tanügyi hatóság 1852-i kimutatása szerint a kalocsai piaristák évi összebevétele: 1833 frt 13 kr, a nyolcosztályú nagygimnáziumban szükséges 12 tanár ellátási költsége pedig évi 3600 frt, tehát csupán 1766 frt 87 kr évi összegre lett volna szükség a főgimnázium tanárainak ellátására.³ Minthogy ezt a hiányzó összeget nem sikerült előteremteniök, a helytartótanács döntése után az intézet igazgatója részéről olyan irányú törekvés indult meg, hogy mivel Nádasdy a 10000 frt-ot nem nyolc-, hanem hatosztályú nagy-gimnázium számára hagyományozta, Nádasdy érsek 10000 frt hagyatékával legalább *hatosztályúvá fejlesszék ki* a gimnáziumot nyolc tanárral.⁴

Tehát, hogy a piarista rend minden fenyegetődzés ellenére sem akarta megszüntetni kalocsai gimnáziumát, mutatja az, hogy amikor a gimnázium fennmaradását a kultuszminisztérium részé-

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Kegyesr. levéltár. (Jelzet nélkül.)

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

⁴ Hist. D. II. 256—257. II.

ről veszély fenyegette, a rend részéről indult ki az a törekvés, hogy egyelőre, legalább mint kisgimnázium működhessék tovább, majd pedig hogy előbb hatosztályúvá, és fokozatosan nyolcosztályúvá fejlesszék intézetüket. E tekintetben már némi haladást jelent az, hogy Kunszt József érsek hajlandó volt egy tanár ellátását magára vállalni,¹ Tary Ferenc kanonok pedig 1853-ban és 1854-ben két-két ezer frt-os alapítványt tett a piarista nagygimnázium céljaira.² A még hiányzó összeg pótlására a városi tanács évi 600 frt segélyt ajánlott fel a piarista rendnek, de a helytartótanács nem fogadta el ezt az ajánlatot, míg a város nem állít föl több elemi iskolát és tanítóit nem fizeti jobban.³ E miatt a rend elesett a várostól felajánlott évi 600 frt-os segítségtől is, ezenkívül gr. Nádasdy Lipót sem akarta kiadni a boldogult érsek 10000 frt-os alapítványát mindaddig, míg fel nem állítják a nyolcosztályú gimnáziumot. S ehhez még hozzájárult az is, hogy a kollégium a rendi központtól sem kaphatott segítséget, mert 1854-ben 20000 frt-os adósság terhelte a rendet.⁴ Így a kalocsai ház teljesen a maga erejére hagyatva nem tudott kivergődni reménytelen helyzetéből. Igaz, hogy a piarista rend a megváltozott helyzet miatt nem is igen tudott volna Kalocsa érseke és társadalma kérésének hamarosan eleget tenni a nagygimnázium felállítását illetőleg, mert ebben a törekvésében a szükséges anyagiak hiányán kívül a rendben lévő *tanárhiány* is akadályozta.

Az 1848-as magyar öntudatraébredés ugyanis magával ragadta a rend öregét-fiatalját egyaránt és közülük sokan beálltak a hadseregbe, hogy vagy mint közkatonák, vagy mint tábori lelkesek küzdjék végig a szabadságharcot. A rend tagjainak a számában már így is csökkenés állott be s ehhez járult még az a körülmény, hogy I. Ferenc József 1850. jan. 21-én kelt császári rendeletében megtiltotta, hogy a rendbe növendékeket lehessen felvenni.⁵ Ezzel kihalásra ítélte a piarista rendet. A kalocsai működés utolsó tíz esztendejében tehát nemcsak a jelen rendi állapot volt aggasztó, hanem még a jövőben sem lehetett sok remény. Mindazonáltal a rend mindaddig nem hagyta abba kalocsai mű-

¹ Hist. D. III. 3. l.

² Kalocsai ér. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

³ Hist. D. III. 16. l.

⁴ U. o. 17. l.

⁵ Takáts i. m. 261. l.

ködését, amíg csak tarthatta magát. Míg el nem hagyták Kalocsát, mindig lelkiismeretesen elvégeztették a szükséges javításokat s mikor Kunszt József érsek már rég ítélkezett fölöttük, még 1856-ban is 27 gyümölcsfát ültettek el a kollégium udvarán. Ekkor még nem gondoltak arra, hogy az 1861-i tanévet már nem ők, hanem a jezsuita atyák nyitják meg a kollégiumukban. De Kunszt érsek igen, mert bár ismételten megígérte támogatását a piaristáknak s az ötvenes évek elején elődei szokása szerint utalt is ki részükre természetbeni adományokat, 1854-ben már megvonta tőlük az eddig élvezett kedvezmények jórészét s a rektor panaszára azt válaszolta, hogy ő nem az intézetnek és nem a háznak adta a kedvezményeket, hanem a volt rektor személye iránti tiszteletből.¹ Érthető, hogy Kunszt érsek mindenképpen arra törekedett, hogy érseki székvárosának teljes gimnáziuma legyen, márcsak a papképzés miatt is, mégis mintha ellentét volna abban, hogy míg egyfelől a piaristákat biztatja, addig másrészt már 1853-ban közölte a primással, hogy *jezsuita atyákat fog Kalocsára telepíteni s a piaristákat csak addig szándékozik megtartani, míg a jezsuitáknak nem lesz elég magyar, vagy legalább magyar nyelven beszélő rendtagjuk.*² 1854-ben már tárgyalt is a jézustársasági atyák provinciálisával és generálisával a gimnázium átvételéről. A generális meg is ígérte, hogy mihelyt csak lehet, azonnal teljesíti kérését. De ez a válasz nem elégítette ki Kunszt érseket, hisz — mint a provinciálisnak írja — az lesz élete legboldogabb napja, amikor a jezsuita atyák bevonulnak a kalocsai piarista gimnáziumba.³ Ezért hamarosan elküldte annak az épületnek a tervrajzát, amelyet saját költségén fog építtetni számukra.⁴

Kunszt József érsek és a jezsuita rend közötti tárgyalások s a piarista rend válságos helyzete végül is azt eredményezték, hogy a piaristák 1860-ban Vida Ince házfőnöksége alatt *elhagyták Kalocsát*. A ház naplószerű történetírója a Kalocsáról való távozás okait a következőkben foglalja össze: „A rend a mostoha időviszonyok folytán megfogyatkozván tagjainak számában, nyomtatva szűk anyagi helyzete által is, nem viselheté tovább azon

¹ Hist. D. III. 15. l.

² Kalocsai érse. levéltár. Religiosi.

³ U. o.

⁴ U. o.

nagy áldozatot, melyet tőle a kalocsai ház módfelett leapadt alapítványa mellett a megváltozott körülmények szokatlanul fokozódó igényei követeltek. A kormánytanács tehát a viszonyok gazdag mérlegelése után elhatározá a rend itteni állását feladni. 1860-ban Kunszt József Ő Nagyméltósága, ill. teljhatalmú biztos, mélt. Nehiba János, felsz. püspök elnöklete alatt egy vegyes bizottság alakult, mely az átadási szerződés pontjait megállapítja. A vegyes bizottság jegyzőkönyvét a kormánytanács aug. 10-i ülésében elfogadván, aláírásával szentesítette . . .¹

A piarista atyák már 1860. ápr. 26-án, illetőleg máj. 14-én az érsek rendelkezésére bocsátották a rendházat, ők maguk pedig ideiglenesen egy kanonoki lakásba költöztek.² Az iskolai évet még befejezték. Mielőtt végleg elhagyták volna Kalocsát, Kunszt érsek meghagyta nekik, hogy:

1. a Batthyány-féle alapítványból megmaradt 4156 frt-ot készpénzben (esetleg kötelezvényben) fizessék ki neki és juttassák el hozzá a gyógyszerár eladásáról szóló adás-vételi szerződést is;

2. készpénzben vagy kötelezvényben fizessék ki neki azt az összeget is, amelyet a Giga-féle és a kálvária melletti földekért kaptak;

3. mondjanak le Csupor kanonok 20000 frt-os alapítványáról;

4. a gimnázium levéltárát, az összes iskolai felszereléseket (asztalokat, padokat, szekrényeket, iskolai csengőt), a földgömböket, térképeket, tankönyveket, a fizikai, természetrajzi és ásványtani szertárakat adják át a jezsuitáknak;

5. kötelesek átadni készpénzben a misealapítványok címén összegyűlt 1640 frt-ot is.³

Miután e felszólításnak eleget tettek, aug. közepe táján valamennyien elhagyták Kalocsát. Intézetüket átvették a jezsuita atyák, kik néhány év leforgása alatt Kunszt érsek fejedelmi alapítványa segítségével nyolcosztályúvá fejleszthették a gimnáziumot és zavartalanul folytathatták a piaristáktól megkezdett áldásos munkát.⁴

¹ A jézustársasági kalocsai fg. értesítője 1895/96. 27. 1.

² Hist. D. III. 24. 1.

³ Kalocsai érs. levéltár. Religiosi.

⁴ Kunszt érsek 1859—1864-ig több mint 300000 frt-ot költött a kalocsai kollégiumra. A jézustársasági kalocsai fg. értesítője 1895/96. 36. 1.

3. A kollégium szervezete. — Tanárok.

A kalocsai kollégium élén a rendi szervezetnek megfelelően a *házfőnök* (rector domus) állott, aki havonként végiglátogatta az osztályokat, figyelemmel kísérte a tanulók haladását, a tanárok szorgalmát; ezenkívül gondoskodott a rendtagok ellátásáról, a házirendről, a szerzetesi fegyelem megtartásáról s felügyelt arra, hogy a rendtagok pontosan teljesítik-e kötelességüket. Mindezekről időközönként jelentést tett a rendfőnöknek.¹

Míg a rektor az egész ház feje, addig a gimnázium igazgatása a jezsuita iskolaszervezet mintájára az *igazgató* (praeffectus scholarum) feladata volt. Ő vette fel előzetes vizsgálat után a tanulókat és ő helyezte el őket az osztályokban.² „Az igazgató — Cörver 1757-i intézkedése szerint — köteles az osztályokat hetenként szorgalmasan meglátogatni és úgy a körmeneteken, mint a templomban, éspedig nemcsak vásár- és ünnepnapokon, hanem hétköznapi is őrködni, a kellő rendet fenntartani. Az ifjúság oktatására általunk előírt módszer megtartása felett őrködni, tanítványainkat évenként az arra rendelt könyvbe bejegyezni, valamenyny osztály tanulóinak érdemjegyeit évenként megörökíteni, a tisztaságra és tisztességre úgy az osztálytermekben, mint a folyosón felügyelni s a tanárok compositioit átnézni stb.”³

A kalocsai rendházban a rektoron és direktoron kívül még a vicerektori, a spirituális és a pénztárnoki tisztségeket említhet-

¹ Prónai Antal: A piarista iskolák kezdete. Bp. 1899. 33. l.

² U. o. 34—36. ll.

³ Váci kr. fg. ért. 1895/96. 20. l.

jük meg. Az előbbi kettőt a rendfőnök, vagy a házfőnök nevezte ki, az utóbbit pedig a házikáptalan választotta a ház tagjai közül.

A kollégium közel száz éves működése alatt a házfőnöki és az igazgatói tisztséget legtöbbször egy ember látta el, akinek a házat s a gimnáziumot közvetve vagy közvetlenül érintő dolgokat bizonyos, ezekre a célokra használatos könyvekbe be kellett jegyeznie. Ilyen könyvek voltak: a ház naplószerű története, melybe bekerültek a személyi változások, ünnepségek, konviktorok nevei, építkezések, kiadások, bevételek, vendégek, de talá-lunk benne a házhoz nem tartozó dolgokat is, pl. a politikai eseményekről szóló híreket; a háztörténeten kívül vezetnie kellett még a tanári ülések jegyzőkönyveit tartalmazó könyvet¹ és a tulajdonképpeni főnévkönyvet.² Amabba a gimnáziumot közvetlenül érintő ügyek: felsőbbség rendeletei, fegyelmi ügyek stb., az utóbbiba pedig a tanulók adatai kerültek bele. Ezeket a könyveket — az 1840-es évek utáni néhány esztendő kivéve, amikor magyarul vezették — latinul írták, mégpedig ha a háztörténetben előforduló egy-két kisebb mulasztást leszámítjuk, pontosan. Igaz, hogy megvolt a kellő ellenőrzés, mert a rendfőnök látogatásai alkalmával mindig átnézte a kollégium házi levéltárát, s az említett könyveket láttamozta, megjegyzéseivel látta el s az esetleg előforduló hiányok pótlására utasította a házfőnököt, mint pl. 1821-ben.

A házfőnök a tartományi káptalanon történt megválasztással került a kollégium élére, s általában 1—3 évig látta el hivatalát. Azután más házba került, akárhányszor ismét előljárónak, sokszor pedig tanárnak. Egészen kivételes Mészáros László és Dienes Antal házfőnöksége, akik 1808—1814-ig és 1825—1846-ig álltak a kollégium élén. Az igazgatói tisztség betöltését illetően a rend addigi jogszokásába az államhatalom a Ratio Educationis alkalmazásával avatkozott be először.³ Ettől kezdve a szerzetes gimnáziumok igazgatóit az államiakéval egyenlő módon a főigazgató jelölte ki s a helytartótanács útján ő felsége erősítette meg. Így került a kollégium élére Bellot József. A továbbiak során

¹ A Hist. D. és a Protocoll. Consessuum Litter . . . a kegyesr. levéltárban.

² A Protocoll. Inform. de Juventute . . . I—V. k. a kalocsai jezs. levéltárban.

³ Takáts i. m. 275. l.

különösen József császár rendeletei okoztak mélyreható változást a rend szervezetében. József ugyanis a rendfőnököt már a rendtagok fölött való rendelkezési jogtól is megfosztotta. Az 1785-ben kiadott rendeletében pedig, hogy t. i. ezentúl minden rendház maga választja házfőnökét, lényegileg az egyes házakat is elszakította a rendfőnöktől. Jóllehet Józsefnek ez a rendelete nem sokáig volt érvényben, mégis a kalocsai ház is maga választotta egyszer rektorát Volákó Marcell személyében, aki 1787—88-ban vezette a kollégium ügyeit. József halála után a rendfőnök több beleszólást kapott a házfőnöki és az igazgatói tisztség betöltésébe, bár ez utóbbi jogát egyideig még nem kapta teljesen vissza. Ebben az ügyben 1801-ben — éppen a kalocsai gimnázium igazgatójának megerősítésével kapcsolatban — I. Ferenc király úgy rendelkezett, hogyha valamelyik piarista gimnáziumban be akarják tölteni az igazgatói tisztséget, akkor a rendfőnök három erre alkalmas rendtagot terjesszen fel a főigazgatóhoz és ez véleményezésével — tehát nincs megerősítő joga — együtt küldje fel a rendfőnök hármass jelölését a helytartótanácshoz.¹ Ez a rendelet az igazgató személyének a felterjesztett jelöltek közül való kiválasztását a helytartótanács hatáskörébe utalja, de úgyhogy a megerősítés joga ő felségéhez tartozik. A kalocsai kollégiummal kapcsolatban már ez a gyakorlat érvényesült 1803-ban, amikor a helytartótanács a rendfőnök hármass jelölése alapján,² egyrészt a főigazgató, másrészt a tanulmányi bizottság ajánlatára Végh Imrét terjesztette fel az uralkodónak,³ aki meg is adta a szükséges megerősítést.⁴ Ezután az államhatalom egyre inkább visszavonult a rend szervezetébe való beavatkozástól s ő felsége 1805-i rendeletével az igazgatói tisztség betöltését teljesen a rendfőnökre bízta azzal a kikötéssel, hogy a rendfőnök köteles az új igazgatóról a helytartótanács útján jelentést tenni.⁵

A kalocsai gimnáziumot az állami felügyelet előtt nem annyira az osztály, mint inkább a *csoport-rendszer* jellemezte. Voltak *fő- és alcsoportok* s ennek következtében a tanulók egy-egy főcsoporton belül két-három alcsoportra osztva, két-háromféle

¹ O. L. Litt. pol. 1801. F. 6. p. 63, 66.

² U. o. Litt. pol. 1803. F. 6. p. 114.

³ U. o. F. 6. p. 115.

⁴ U. o. Litt. pol. 1804. F. 18. p. 6.

⁵ A Protocoll. Inform. de Juventute . . . alapján.

tananyagot végeztek, de ha a végzett tananyagban elég jártasaknak mutatkoztak, előzetes vizsga után még az iskolai év alatt átmehettek az alcsoportokból a főcsoportokba. De az ellenkezője is előfordult, amikor valakit a főcsoportból még évközben visszatúsítottak valamelyik alcsoportba.

Kalocsán hét főcsoporttal találkozunk, mégpedig: fizikusok, logikusok, rétorok, poéták, syntaxisták: a grammatisták alcsoportjával; principisták: a kisebb és nagyobb parvisták alcsoportjával; és a konjugatisták: komparatista, deklinista és minimista alcsoportokkal.

A piarista tanrendszer korában ezeket a csoportokat öt tanár tanította. Ennek megfelelően összevontak egyes csoportokat: a retorikát a poétikával, továbbá a syntaxisták és grammatisták csoportját és a principistákat a konjugatisták fő- és ennek mellékcsoportjaival. Az összevont csoportok tanulói egy tanterembe jártak és egy tanár vezetése alatt állottak, ennek következtében egyes csoportokon belül az összes tantárgyat egy tanár tanította. A tanárok — részben a gyakori áthelyezések miatt — nem vezették végig csoportjaikat, mondjuk osztályaikat, egész gimnáziumi tanulmányaik folyamán, hanem általában minden tanár megmaradt az olyan tanulmányi fokot elért osztály tanításánál, amilyent a kollégiumba való helyezése után az első iskolai évben átvett. Voltak ugyan kivételek is, de az egyszer sem fordult elő, hogy valaki a maga osztályát elsőtől kezdve három-négy évnél tovább vezette volna.

A tanévet a piarista tanrendszer korában rendes körülmények között nov. 6-án *Veni Sancte*-val kezdték és szept. 8—14 között fejezték be. A tanítás napi öt órában történt, délelőtt is, délután is két és fél órában, és délelőtt (fél tíz, tíz óra tájban) szt. misével, délután pedig (négy óra tájban) litániával fejezték be. Iskolai szünetül a szokásos évközi, tehát a karácsonyi, húsvéti stb. szüneteken kívül heti két félnapot, általában a kedd és csütörtök délutánt engedélyezték. Ezekhez járultak még a Szt. Alajos- és Kalazancius-napi szünetek. Ez utóbbit Mária Terézia a szoros értelemben vett állami felügyelet korában is engedélyezte.¹ Rendkívüli szünetek csak a legkritikább esetekben, pl. rágyógyos betegségek miatt fordultak elő.

¹ O. L. Depart. Litt. pol. Miscell. 1779. F. 7. p. 1.

Új korszak kezdődött a kollégium életében a Ratio Educationis bevezetésével. Első szembeszökő változás a kétéves filozófiai kurzus megszüntetése volt az 1778—79-i iskolai évben, továbbá a régi csoportrendszer helyébe az osztályrendszer bevezetése 1779—80-ban. A gimnáziummal kapcsolatos elemi oktatást szolgáló konjugatista főcsoport azonban alcsoportjaival együtt fennmaradt az 1786—87. iskolai évig. Ettől kezdve a kollégium a Ratio Educationistól megállapított beosztással csak *ötosztályú* volt, a humanitás két és a grammatika három osztályával. Újabb változást a II. Ratio Educationis hozott 1806-ban, mely eggyel emelte az osztályok számát. Ettől kezdve ugyanis a grammatikai tanfolyam azáltal, hogy az új tanrendszer a gimnáziumhoz csatolta az elemi iskola III. osztályát, négy éves lett. Egy-két évet kivéve a kalocsai gimnázium ezután is ötosztályú s a négyéves grammatikai tanfolyam rendszerezésével 1828-tól lett állandóan *hatosztályúvá*, az 1849—50. iskolai évvel bezárólag, amikor a nehéz anyagi viszonyok miatt négy grammatikai osztállyal rendelkező *kisgimnáziummá* alakult át.

A Ratio Educationis elrendelésével egyszerre történt a tankerületek felállítása. A kalocsai kollégium 1785-ig a budai, 1785-től pedig a pozsonyi tankerülethez tartozott. A tankerületek felállításával a rend elvesztette a kollégiumra eddig gyakorolt kizárólagos felügyeleti jogát, amely ezentúl a főigazgató hatáskörébe tartozott. A főigazgató hatáskörét különösen a II. Ratio szabta meg igen tüzetesen. Kötelességévé tette, hogy a kerületébe tartozó összes iskolákat legalább kétévenként látogassa meg, s látogatása eredményéről az igazgató kötelességteljesítéséről, az iskola épületéről, könyvtáráról és szertáráról stb. terjesszen beható jelentést a helytartótanács elé.¹

Részletes utasításokat találunk az 1806-i Ratióban a gimnáziumi igazgató számára is. Neki kellett gondoskodni az iskolai törvények megtartásáról, az iskola vallásos és erkölcsös szelleméről, a tanári értekezletek egybehívásáról, továbbá a tanügyi rendeletek megtartásáról stb.² S hogy az állami ellenőrzés még nagyobb legyen, a kollégium igazgatójának időközönként jelen-

¹ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. I—II. Bp. I. 550. I.

² U. o.

tést kellett tennie a főigazgatónak. Arra vonatkozólag, hogy az iskolai év folyamán a kalocsai kollégium igazgatójának hányszor és miről kellett jelentést tennie a főigazgatónak, Dienes Antal igazgató 1826-ból való összeállítása tájékoztat bennünket.¹ E szerint jelentést kellett küldenie: 1.) az iskolai év elején; 2.) mindenegyes hónap végén; 3.) az első félév befejezésével; és 4.) az év végén. Az említett összeállításból csak a főbb pontokat véve ki:

1.) az iskolai év elején tudatni kellett a tanárok számát és nevét, továbbá el kellett küldenie a rendes és a rendkívüli ösztöndíjas tanulók névsorát;

2.) az egyes hónapok végén: a havonként tartott tanári értekezletek jegyzőkönyvét és a nemes és előkelőbb szülők fiainak a magaviseletben és a tudományokban tanúsított előmeneteléről szóló értesítést kellett elküldenie;

3.) az első félév végén pedig tudatnia kellett a tanárok nyelvtudásbeli képességét, a tanításban kifejtett buzgalmát, s hogy szabadidejükben továbbképző tanulmányokkal foglalkoztak-e inkább, mint szórakozással. Külön ki kellett térnie a jelentésben az exhortátorokra és katechétákra, minthogy elsősorban az ő feladatkörükbe tartozott a Mária-kongregációs összejövetelek látogatása, irányítása, az igehirdetés, lelkigyakorlattartás s a beteg tanulók látogatása. Föl kellett tüntetnie a rendes és rendkívüli ösztöndíjas tanulókat, továbbá az egész tanulóifjúság általános előmenetelét és külön táblázaton azoknak a nevét, akik magaviseletből 2-es vagy 3-as osztályzatot kaptak;

4.) az évvégi jelentésben ugyanazokról kellett beszámolnia, mint az első félév-végiben, kiegészítve azoknak a tanulóknak a névsorával, akik szerzetesi vagy világi papi pályára akartak lépni;

A kollégium igazgatói pontosan teljesítették e téren kötelességüket, s csak Némethy Elekre volt panasza a főigazgatónak 1791-ben, aki bár kevés tanulója volt a kollégiumnak, mégis a legkésőbb küldte be jelentéseit.² A tanulmányi bizottság értesítette is erről a rendfőnököt és követelte, hogy Némethyt fossa meg tisztségétől.³

¹ Kalocsai jezs. levéltár. Protocoll . . . de Juventute . . .

² O. L. Depart. Litt. pol. 1791. F. 4. p. 55.

³ U. o. F. 4. p. 57.

A főigazgató hatásköre csak egyre nem terjedt ki: a rendtagok fegyelmi ügyeire. E tekintetben a tanári kar továbbra is a rektor hatáskörébe tartozott. Mint a fentebbiek is mutatják, minden egyéb tekintetben a kalocsai gimnázium is éppúgy a főigazgató felügyelete alatt állt, akárcsak a királyi iskolák.

A tanítás eredményének kétségtelenül legfontosabb tényezője a *tanár*. A kalocsai kollégium tanárait két csoportra oszthatnók: *professzorokra és magiszterekre*. Profeszoron a már fölszentelt rendtagokat értették, akik a bölcsészeti tanfolyamot már elvégezték, míg magisztereknek azokat a növendékeket nevezték, akik bár még nem voltak fölszentelve s a bölcseletet sem végezték el, csak a fogadalmat tették le, — esetleg még azt sem — mégis már tanítottak a gimnázium alsó osztályaiban és az elemi iskolában.¹

Miután a gimnázium és a tanári kar szervezetét ismertettük s mielőtt rátérnénk a tanítás anyagának és módjának ismertetésére, szólnunk kell valamit magukról a tanárokról, tudományos kiképzésük módjáról, szellemi felkészültségükről, esetleges fegyelmi ügyeikről és társadalmi életükről.

Míg a jezsuita atya számára a tanárság csak fokozat, a piarista számára ennél több, élethivatás. A piarista rend — mondhatnók — csak a tanítás terén működött, ezért már a rendbe való fölvételnél is különös gondot fordított a tanításra való alkalmasságra. Csak természetes tehát, hogy a továbbiak során a növendékek kiképzésére is éber gonddal ügyelt. A kalocsai kollégium alapításakor a piarista tanárképzésről körülbelül a következő képet alkothatjuk magunknak: Az ifjak általában a humaniora osztályok elvégzése után jelentkeztek a rendbe való felvételre s csak kisebb részük a bölcsészeti osztályok elvégzése után. A novíciátus két évig tartott, az első éves novíciusok a szerzetesi élet alapelemein kívül a humaniora tárgyakat ismételték, s minthogy a novíciátus egyúttal tanárképző intézet is volt, ezért az itt tanult tárgyak közt fontos szerepe volt a methodológiának is. De görög és héber nyelvet is tanultak. A novíciátusi idő második évében már tanításra osztották be őket. Miután már 2—3 évig tanítottak, elvégezhatték bölcseleti tanulmányaikat, melynek keretében

¹ Pallmann Péter: A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár, 1914. 45—61. II.

logikát, metafizikát, matematikát, fizikát és oknyomozótörténetet tanultak. Ezután ismét tanítottak néhány évig s mikor elérték a megkívánt életkort, felszentelték őket akárhányszor teológiai végzettség nélkül. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy a teológiai főiskolájuk hároméves volt, és ez alatt az idő alatt dogmatikát, morálist, patológiát és keleti nyelveket tanultak.¹ A piarista tanárképzésben II. Józsefnek az egyetemes papnevelő-intézetek felállítására vonatkozó rendelete hozott újítást. De a tanár tudásának legfőbb forrása ennek ellenére is az autodidaxis volt, mely a rendfőnök és a házfőnök részéről intézményes ellenőrzés alatt állott és hivatalos gondoskodás tárgya volt. Eléggé mutatja ezt az a mozzanat is, — amire egyébként már rámutatunk — hogy a piaristák 1742-i kalocsai letelepítésének megghiúsulásában a rendfőnök részéről egyik legfőbb okként az szerepelt, hogy a rendszertelen asszisztálásokkal nagyon igénybevett tanároknak nem lett volna elég idejük az olvasásra és az önképzésre.²

Az önképzéshez könyvekre volt szükségük. E tekintetben nem elégítette ki őket az a néhány könyv, mely sajátjuk volt, és amelyeket áthelyezésük után egyik rendházból a másikba magukkal vittek. Sokkal inkább megfelelt az önképzés céljainak a kollégium *házikönyvtára*. Azoknak a könyveknek a jegyzékét, mellyel könyvtáruk fel volt szerelve, bármennyire fontos volna is tudományos képzettségük és érdeklődésük kimutatására, nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a rendfőnök az alapítás átvétele után alig pár nappal első látogatása alkalmával, vitt a kollégium leendő könyvtárának egy láda könyvet, köztük Jacobus Bezambes: *Theologia moralis Christiana* c. könyvének egy kötetét; Pariz—Pápai: *Dictionariumát*; Deményi László Elmélkedési könyvét és egy magyar nyelvű Szentírást három kötetben, stb.³

A rendfőnök ajándékán kívül még az alapítás évében az alapító gr. Batthyány érsek, továbbá a szegedi és kecskeméti rendházak könyvajándékaival szaporodott a könyvtáruk állománya.⁴ A „Status Domus” 1766-ban mint új szerzeményt említi: Berti

¹ Pallmann i. m. 45—50. II.

² Kalocsai érs. levéltár. Piar. Responsio.

³ Hist. D. I. 8. I.

⁴ U. o.

Lőrinc János egyháztörténelmi munkáját két példányban, továbbá Aranyszájú Szt. János: *De sacerdotio* és Molnár János: *Megtérő református elmélkedése* c. munkáját 1—1 példányban.¹ Ezeken kívül címszerint csak egy könyvet ismerünk, a 3 kötetes *Ethica Christiana*-t, amelyet Hetessy Simon kalocsai tanár vásárolt és adományozott a könyvtárnak 1820-ban.² Pedig előtte is, utána is többször történik utalás a *Historia Domusban* könyvvásárlásra és könyvbeli adományokra. A háztörténetíró 1766-ban pl. följegyzi, hogy a rektort a rendfőnök Kecskemétre rendelte és onnét egy láda könyvet kapott a könyvtár számára.³

Arra is több adatunk van, hogy a könyvtárat átrendezték és lajstromozták. Ebből a szempontból a háztörténet különösen Cservényi Alajost, a IV. gramm. osztály tanárát emeli ki 1820-ban, aki átrendezte a könyvtárat és mintegy a modern követelményeknek megfelelően a könyveket tárgyük szerint csoportosította és lajstromot készített róluk.⁴ S hogy könyvtárunk elegendő számú könyvvel volt ellátva, mutatja az a háztörténeti bejegyzés, mely szerint a jól karbantartott könyvtárunkban nagyon sok fűzött és kötött könyv volt.⁵ Házikönyvtárunk mellett továbbképző és tudományos törekvésükben nagyon jó segítséget találtak a helybeli érseki könyvtárban, mely a korviszonyokhoz képest a XVIII. sz. második felében gazdagon föl volt szerelve könyvekkel. Csupán br. Patachich Ádám érsek ajándékával mintegy 17000 kötettel gyarapodott a könyvtár.⁶ A piaristák Zsigmondovits Illés házfőnök feljegyzése szerint letelepedésüktől kezdve állandóan használhatták ezt a gazdag könyvtárat.⁷

A piarista rend József császár feloszlató végzését elkerülte ugyan, de a XVIII. sz.-i gyors terjeszkedés, a József-féle sérelmes rendeletek s a nagy szegénység következtében fellépő *tanár-*

¹ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 1. p. 6.

² Hist. D. II. 141. r.

³ U. o. I. 112. l.

⁴ U. o. II. 141. l.

⁵ U. o. II. 162. l.

⁶ Winkler Pál: A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története. 34. l.

⁷ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 1. p. 6. „Utuntur autem Religiosi nostri partim propriis libellis... partim libris Bibliothecae Ecclesiae Cathedralis ex Gratia et Benigno Indultu Excellentissimi Domini Fundatoris...”

hiánnyal már csak nagy ügyel-bajjal tudott megbirkózni. József ugyanis azzal, hogy a rendbe való belépést s a fogadalomtételt megszorította és a magas tandíj elrendelésével a papi-tanári-pályára készülő szegénysorsú ifjak gimnáziumi tanulását erősen korlátozta, súlyos csapást mért a piarista rendre, mely ezenfelül nagy szegénységben szenvedett, mivel birtoka nem volt, alapítványai pedig kicsinyek voltak. „Egyetlen betegsége van a szerzetnek — írja Pállya István rendfőnök — a végtelen szegénység . . . Nincs Magyarországon házunk, mely nyomorult alapítványai miatt képes volna tisztességesen ellátni a tanárokat. Az élelmezés a legtöbb házban oly szűk, hogy alig elégséges az éhség csillapítására. Még a betegeknek és a gyengélkedőknek sem adhatunk jobb táplálékot. A kényelemnek nyoma sincs sehol . . . Mily örömmel gyarapítanánk könyvtárainkat, mennyiség-tani és fizikai múzeumainkat, de szomorúan kell bevallanunk, hogy nincs miből. Izzadnak, fáradnak tanáraink és még annyiook sincs, hogy elegendő számú könyvet vehetnének maguknak . . .”¹

A rend tanárainak végső inségét nagyon jól jellemzi a sátoraljaújhelyi igazgató is a helytartótanácsához 1789. szeptemberében beadott kérvényében: „Emberek vagyunk, ennünk s innunk, ruházkodnunk, élnünk kell, hogy szolgálhassunk. Az élelemtől való gondoskodás kárt télesen külső hivatalunkban: mert, ha egész eszünket arra fordítjuk, mit eszünk, mivel ruházkodunk, mi marad belőle esküdt és parancsolt hivatalunkra? Örömet szolgáltatunk a Fejedelemlennek, a Hazának, de legalább legyen mit ennünk. Alázatos leborulással könyörgök a Felséges Tanács előtt, méltóztasson velünk a hazai ifjúság kedvéért és mint tanítókkal, Istenre nézve is, mint szegényekkel irgalmasságot cselekedni . . .”²

A rend ilyen helyzetében — amint József nádor 1801. június 17-én kelt emlékiratában helyesen mutatott rá — nem tudott kellő számú tanerőt kiképeztetni és nem tudott hatással lenni az ifjúságra, pedig a XVIII. sz.-i erősírási terjeszkedés miatt egyre több tanerőre volt szükség.³ E miatt a XVIII. sz. végén több oda nem való egyén is került a rendbe, akik aszkézis hiányában bom-

¹ Jászai Rezső: Emléklapok a kegyes-tanítórend tört.-ből. Szeged, 1897. 48. l.

² Pallmann i. m. Függelék.

³ Domanovszky Sándor: József nádor iratai. I. Bp. 1925. 401, 702. II.

lasztó szerepet játszottak s a nehézségek elől a rendből való távozással kerestek kibúvót. Ez természetesen a rendi közszellemben is erősen érezte hatását úgyannyira, hogy a rendfőnök 1795-ben már a helytartótanáctól kénytelen segítséget kérni ellenük.¹ A fellépő tanárhiányon a rend végül is a *klerikus tanárok* nagyobbarányú munkába állításával igyekezett segíteni.

A tanárhiány természetesen a kalocsai kollégium életében is érezhető volt. Nagyrészt ez volt az oka, hogy már a piarista tanrendszer korában össze kellett vonni főcsoportokat; hogy a II. Ratio Educationis korában hosszú ideig csak ötosztályú volt a gimnázium és végül egyéb körülmények mellett ennek is jelentős szerepe volt abban, hogy a rend 1860-ban kénytelen volt átadni az intézetet a jezsuitáknak. *Világi tanerők, felsőbb osztályú tanulók* mégsem jutottak szerephez a gimnáziumi oktatásban két eset kivételével. A háztörténet ugyanis megemlíti, hogy 1766. május közepétől Knézi Mihály magisztert, aki a konjugatisták csoportját tanította, betegsége miatt Csóka István logikus, „egregius iuvenis” helyettesítette az iskolai év befejezéséig.² A másik eset 1794-ben fordult elő, amikor az ugyancsak beteg Lippai Józsefnek, a II. gramm.-i osztály professzorának helyettesítésére a rendfőnök Liszkay Alajos nevű egyetemi hallgatót küldte le Pestről, aki nemsokára be is lépett a piarista rendbe.³

Ha világi tanerőket, felsőosztályú tanulókat nem is vontak be az oktatásba, annál sűrűbben szerepeltek a tanári karban a klerikus tanárok, magiszterek, akik sokszor a tanári kar nagyobb részét tették ki. Létszámuk és magiszteri minőségben töltött működési éveik száma mindenkor a tanárhiánnyal volt kapcsolatban. Minthogy csak a gimnázium alsóbb osztályaiban — legfeljebb az alsó 2—3 osztályban — s az elemi oktatásban alkalmazták őket, működésük a gimnázium életében nem jelentett színvonnalsüllyedést. A gimnázium professzorai között ugyanis több

¹ O. L. Depart. Litt. pol. 1795. F. 19. p. 3. Perczel Imre piarista rendfőnök azzal a kéréssel fordult ő felségéhez: rendelje el, hogy azok, akik a noviciátus után még nem töltötték be 24. életévüket és így fogadalom nélkül tanítanak, bár nincsenek fogadalommal kötelezve, mégse hagyassák el a rendet az iskolai év befejezése előtt s még akkor is csak úgy, ha ebbeli szándékukat már egy félévvel előbb bejelentették a rendfőnöknek.

² Hist. D. I. 13. I.

³ U. o. I. 123. I.

doktorral és még több egyetemi végzettségével találkozunk, akik irodalmi munkásságukat Kalocsán is folytatták és akiktől a magiszterek önképzésük módjára és képességeiknek bizonyos irányban való tökéletesítésére mindenkor kaphattak útmutatást és bátorítást. Igyekeztek is megfelelni sokszor terhes és kettős feladatoknak, — mert az is előfordult, hogy közben a kalocsai érseki teológián végezték teológiai tanulmányaikat — úgyhogy sem az igazgató, sem a főigazgató jelentéseiben nem találunk ellenük kifogást. Sőt közülük több, idősebb rendtársaik példáján fölbuzdulva mélyrehatóbban is foglalkozott valamelyik tudományággal.

A kollégium előjárói és tanárai közül, mint országos viszonylatban is kiváló tudósok, írók, költők különösen a következők tűnnek ki:

Alber János †1830, kiváló teológus, egyetemi tanár. Kalocsáról — ahol hosszú ideig működött, részben mint igazgató, részben mint teol. tanár — került a pesti egyetem hittud. karára. Számos teológiai tárgyú könyvet írt.

Endrődy János †1824, a franciák ellen vonuló magyar csapatok mellett szolgált mint tábori pap és sok versben elmélkedett a forradalom vesztes következményeiről.¹ Munkái magyar, latin és német nyelven jelentek meg. Tartalmukat illetően: a teológia, filozófia, pedagógia és a nyelvtan körébe vágó értekezések, továbbá színdarabok és költemények.

Hannulik János †1816, a piarista rend egyik legkitünőbb tagja a XVIII. sz.-ban, jeles latin költő.

Jallosits András †1862, költő. Magyar és latin költeményeket írt. Főképen elégiákat és pástorjátékokat. Latin költeményei Rómába is eljutottak és a tiberi akadémia levelező tagjává választotta.²

Katona Dénes †1874, foglalkozott magyar és világtörténelemmel és költeményeket is írt. „Első magyar király Ázsiában” címen írt egy 24 énekes eposzt is hexameterekben. Legszíveseb-

¹ Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1923. 201. l.

² Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. V. Bp. 1897. 312. l. A háztörténetíró Jallositssal kapcsolatban 1841-ben megjegyzi: „Vir hic per complures annos qua Professor humaniorum insignis, editis variis occasionalibus carminibus collegium et gymnasium nostrum illustraverat, donec ad etc. Hist. D. II. 216. l.

ben azonban az amerikai indigó-szőlő, kávéfa, a braziliai dinnye és cukornád meghonosításával foglalkozott. Erről, továbbá a gyümölcsnemesítésről számos értekezést írt.¹

Murányi Ignác †1804, *Dissertatio de vi insita* (Vienne 1778) című munkájával tűnt ki.

Nemes Imre, költő a XVIII. sz. végén működött Kalocsán.

Peer Jakab †1792, régiséggyűjtő (*Peer kódex*), irodalomtörténész és költő. Később akadémiai tanár lett.

Raffay Nep. János †1873, a Ferenc József rend lovagja. Munkája: *Kérdézősködve vezető*. Buda, 1844. (A polgári életben szükséges iratok készítésére a nemzeti iskolának szánta.)²

Simai Kristóf †1833, akadémiai tag, kiváló színműíró. A magyar színpad előadásait az ő Igazházi-jával kezdte meg.

Szablik István †1816, természettudós. 1783-ban a pesti piarista rendház udvarán, majd Szegeden is nagy közönség előtt új szerkezetű léggömböt bocsátott föl. Kalocsán már nyugalomban volt és csak mint helyettes tanár tanított. Kalocsán halt meg.

Szemes Imre †1824, teológus, egyházi szónok.

Széchy Imre Ágoston †1825, nyelvtudós és pedagógus. Később akadémiai tanár és a Magyar társaság tagja lett.

Trautwein János †1893, az Oltáregyesület megalapítója.

Valla Jácint, költő.

Vida Ince †1876, a kalocsai rendház utolsó házfőnöke volt, a vegyes házasságokról írt értekezésével tűnt ki.

Zimányi Lajos †1850, kiváló filológus és matematikus.

Fegyelmi téren Liszkay Alajos rektor kihágásán és az 1848-as időkkel felmerült rendellenességeken kívül nem találunk nagyobb kifogást a tanárok ellen. Liszkayt, aki 1823. őszén lett a ház rektora, mivel súlyos adósságokba keverte a házat, hamarosan megfosztották tisztségétől és Kecskemétre helyezték át. Ügye sokáig húzódott. Közben karcerbüntetést is kapott.³ A kollégium életében újabb fegyelmetlenséget, szabadosságot az 1848. évi eseményekkel fellépő forradalmi szellem okozott. Hogy a szabadság utáni vágy mennyire áthatotta a kollégium tanárait

¹ Szinnyei i. m. V. 179—186. II.

² U. o. XI. 422. I.

³ A Liszkay-ügyre von. iratok a kalocsai érs. levéltárban. Piar. et Gymn. Coloc.

is, világosan bizonyítja az, hogy míg 1848-ban a törvényes formák nélkül megtartott házikáptalanon Fehér Nep. János és Ferenczy József professzorokat választották meg vokálisokká, akiket a passzív szavazati jog még nem illetett volna meg, addig a rektornak egyáltalán nem volt szavazati joga.¹ Ez akkor általános rendi jelenség volt, mely azt eredményezte, hogy a rend szabadabb gondolkodású tagjai a törvényes formák mellőzésével összegyűlt tartományi káptalanon maguk közül választottak új elöljárókat.² Így került a kalocsai házba is új rektor Raffay János személyében, aki csak egy évig állt a kollégium élén, mert 1850-ben visszakерült elődje, Dobay Elek. A kisebb-nagyobb kilengések nemsokáig tartottak s az 1853-i váci káptalan határozatai, továbbá az 1854-i Nehiba János püspök-féle vizitáció teljesen helyreállították a kollégium egységét és békéjét.

Nehiba János felszentelt püspök, a hercegprimás megbízásából 1854. november 16-án tartotta meg vizitációját a kalocsai házban. Teljes megelégedéssel tapasztalta, hogy a rendtagok mind a konstitúciókat, mind a káptalani határozatokat tökéletesen megtartják. Továbbra is kitartásra buzdította őket s mint-hogy nem volt ok komolyabb rendelkezésekre, egészen jelentéktelen intézkedéseket hozott (kíváncsinnak tartotta t. i. a miseruhák és a tanuló ifjúság zászlójának kijavítását, a templom pénztárának a házétól való különválasztását).³

A tanárok társadalmi érintkezése meglehetősen élénk volt. A kollégiumban gyakran láttak vendégül egy-egy előkelőbb látogatót, esetleg valamelyik tanítványuk szüleit, akiknek tiszteletére mindig meghívták a mindenkori érseket, kanonokokat, uradalmi tiszteket és a város főbb elöljáróit. Ezzel szemben ők is többször mentek vendégségbe egyháziakhoz és világiakhoz egyaránt. E tekintetben különösen az érseki udvarban történt vendéglátások a nevezetesek, melyek a XVIII. század második felében csaknem kivétel nélkül „*academia musica*”-val s a világiak részéről tánccal fejeződtek be.

Lelkiéletük a hellyel-közzel előforduló fegyelmetlenségek és a gyakori társadalmi érintkezés ellenére is minden tekintetben ki-

¹ Hist. D. II. 229. 1.

² Takáts i. m. 359. 1.

³ Hist. D. III. 22. 1.

fogástalan volt. Már 1765. október elején elkezdtek a rendes napirendet és ettől később sem tértek el. Közös napirendjük a következőképen alakult: reggel egy félóraig elmélkedtek, utána a rendért imádkoztak fennhangon három Pater-Ave-t. Ebéd előtt lelkiismeretvizsgálatot végeztek, vacsora előtt a Boldogságos Szűz „tizenkét csillagú koronáját“, vacsora után pedig a Minden-szentek litániáját imádkozták el. Ezenkívül minden évben elvégezték a megszabott karácsonyi és húsvéti fogadalomújítást és gyakran tartottak lelkigyakorlatot. A lelkiélet közös és egyéni ápolásáról a rektor és a spirituális gondoskodott, de mindig tárgya volt a gyakori rendfőnöki paterna visitatio-nak is.

*A kalocsai piarista kollégium házfőnökei, igazgatói és tanárai 1765—1860-ig a következő időrendben működtek:*¹

1765—66. P. Zsigmondovits Illés házfőnök-igazgató, P. Mulay Konstantin a filozófia, P. Bucsi Sándor a retorika és poétika, P. Simity Elek a syntaxis és grammatika, Cl. Knézi Mihály a principia, parva stb. alsóbb osztályok, a számtan és szépírás tanára.

1766—67. P. Béli Gergely házf.-ig., P. Mulay Konstantin a fizika, P. Szluha Ferenc a logika, metafizika és etika, P. Sindler József a retorika és poétika, P. Kuriss Ádám a syntaxis és grammatika, Cl. Vild Leonárd a principia stb. alsóbb osztályok, a számtan és szépírás, Cl. Ettinger Alajos az építészet és a német nyelv tanára.

1767—68. P. Béli Gergely házf.-ig., P. Szluha Ferenc a fizika, P. Bucsi Sándor a logika, metaf. és etika, P. Jakoss Ambrus a retorika és poétika, Cl. Szalay Ráfael a syntaxis és grammatika, Cl. Jankovits János a principia stb. alsóbb osztályok, a számtan és a szépírás, Cl. Ettinger Alajos az építészet és a német nyelv tanára.

1768—69. P. Béli Gergely házf.-ig., P. Bucsi Sándor a fizika, P. Jakoss Ambrus a logika, metaf. és etika, P. Kruzi Márton a retorika és poétika, Cl. Szalay Ráfael a syntaxis és a grammatika, Cl. Gubanóczy János a principia stb. oszt.-ok, a számtan és szépírás, Cl. Ettinger Alajos az építészet és a német nyelv tanára.

¹ A „Protocollum Informationum de Juventute Regii Gymnasii Colocensis Scholarum Piarum I—V,“ (a kalocsai jezs. levéltárban) adatai alapján összeállítva.

1769—70. *P. Béldi* Gergely házf.-ig., *P. Jakoss* Ambrus a fizika, *P. Bucsi* Sándor a logika, metaf. és etika, *P. Kruzi* Márton a retorika és poétika, *Cl. Szalay* Ráfael a syntaxis és gramm., *Cl. Gubanóczy* János a principia stb. alsóbb oszt.-ok, a számtan és szépírás, *Cl. Ettinger* Alajos az építészet és a német nyelv, *Cl. Brandeis* Ciprián a zene tanára.

1770—71. *P. Lengyel* Bódog házf.-ig., *P. Bucsi* Sándor a fizika, *P. Kruzi* Márton a logika, metaf. és etika, *P. Murányi* Ignác a retorika és poétika, *Cl. Hagymássy* Imre a syntaxis, gramm. s a francia nyelv, *Cl. Subányi* Gábor a principia stb. alsóbb oszt.-ok és a szépírás, *P. Lengyel* Bódog az építészet tanára.

1771—72. *P. Lengyel* Bódog házf., *P. Mulai* Konstantin ig., *P. Kruzi* Márton a fizika, *P. Simity* Elek a logika, metaf. és etika, *P. Kiparszky* Tóbiás a retorika és poétika, *Cl. Hagymássy* Imre a syntaxis, gramm. s a francia nyelv, *Cl. Subányi* Gábor a principia stb. alsóbb oszt.-ok, *Cl. Malinovits* Ignác az építészet és szépírás tanára.

1772—73. *P. Lengyel* Bódog házf., *P. Mulai* Konstantin ig., *P. Simity* Elek a fizika, *P. Kruzi* Márton a logika, metaf. és etika, *P. Kiparszky* Tóbiás a retorika és poétika, *Cl. Simay* Krisztof a syntaxis és gramm., *Cl. Subányi* Gábor a principia stb. alsóbb oszt.-ok, *Cl. Malinovits* Ignác az építészet és szépírás tanára.

1773—74. *P. Lengyel* Bódog házf.-ig., *P. Kruzi* Márton a fizika, *P. Simity* Elek a logika, metaf. és etika, *P. Kiparszky* Tóbiás a retorika és poétika, *Cl. Subányi* Gábor a syntaxis és gramm., *Cl. Farkas* Lajos a principia stb. az alsóbb oszt.-ok, *Cl. Malinovits* Ignác az építészet és szépírás, *P. Peer* Jakab a német nyelv tanára.

1774—75. *P. Lengyel* Bódog házf.-ig., *P. Simity* Elek a fizika, *P. Kováts* László, *P. Malinovits* Ignác, *P. Rudits* Elek és *P. Peck* Ágoston a retorika és poétika, *Cl. Farkas* Lajos a syntaxis és gramm., *Cl. Szűts* István, ill. 1775. február 4-től *Sivulszky* József a principia stb. alsóbb oszt.-ok, *Cl. Malinovits* Ignác az építészet és szépírás, *P. Peer* Jakab a német nyelv tanára.

1775—76. *P. Jakoss* Ambrus házf.-ig., *P. Lekits* Glicér a fizika, logika, metaf. és etika, *P. Peck* Ágoston a retorika és poétika, *Cl. Petykó* András a syntaxis és gramm., *Cl. Géczy* András

a principia stb. alsóbb oszt.-ok, Cl. Malinovits Ignác az építészet, P. Peer Jakab a német nyelv és szépírás tanára.

1776—77. *P. Jakoss* Ambrus házf.-ig., P. Lekits Glicér a fizika, P. Jankovits János a retorika és poétika, Cl. Géczy András a syntaxis és gramm., Cl. Endrődy János a principia stb. alsóbb oszt.-ok tanára.

1777—78. *P. Jakoss* Ambrus házf.-ig., P. Lekits Glicér a fizika, a logika, metaf. és etika, P. Koch Ferenc a retorika és poétika, Cl. Endrődy János, ill. Cl. Bagyari Elek a syntaxis és gramm., Cl. Horvátovits János a principia stb. alsóbb oszt.-ok tanára.

1778—79. *P. Belloth* József házf.-ig., P. Lekits Glicér a fizika, logika, metaf. és etika, P. Jankovits János a retorika és poétika, Cl. Bagyari Elek a syntaxis és gramm., Cl. Horvátovits János a principia stb. alsóbb oszt.-ok tanára.

1779—80. *P. Belloth* József házf.-ig., P. Gubanóczy János a retorika, P. Subányi Gábor a gramm. III., Cl. Horvátovits János a gramm. II., Cl. Podlusányi József a gramm. I. és az alsóbb oszt.-ok tanára.

1780—81. *P. Belloth* József házf.-ig., P. Grigel Konstantin a gramm. III., Cl. Schuszter István a gramm. II., Cl. Bárány János a gramm. I., Cl. Juhász István az alsóbb oszt.-ok tanára.

1781—82. *P. Belloth* József házf.-ig., P. Gaál László a hum. II., P. Nemes Imre a hum. I., P. Grigel Konstantin a gramm. III., Cl. Szédelyi István a gramm. II., Cl. Bárány János a gramm. I. és az alsóbb oszt.-ok tanára.

1782—83. *P. Bucsi* Sándor házf.-ig., P. Lelkes Ágoston a hum. II., P. Nemes Imre a hum. I., Cl. Adamovits József a gramm. III., Cl. Szédelyi István a gramm. II., Cl. Bárány János a gramm. I. és az alsóbb oszt.-ok tanára.

1783—84. *P. Bucsi* Sándor házf.-ig., P. Lelkes Ágoston a hum. II., P. Nemes Imre a hum. I., Cl. Szédelyi István a gramm. III., Cl. Bárány István a gramm. II., Cl. Nemesszeghi István a gramm. I. és az alsóbb oszt.-ok tanára.

1784—85. *P. Bucsi* Sándor házf.-ig., P. Nemes Imre a hum. I., Cl. Hannulik János a gramm. III., Cl. Újváry Alajos a gramm. II., Cl. Nemesszeghi István a gramm. I., Cl. Dubnitzki György az alsóbb oszt.-ok tanára.

*1785—86. *P. Bucsi Sándor* házf.-ig., *Cl. Hannulik János* a gramm. III., *Cl. Újváry Alajos* a gramm. II. oszt. tanára.

1786—87. *P. Bucsi Sándor* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Jenovai János* a hum. II., *P. Nemes Imre* a hum. I., *Cl. Hegyi József* a gramm. III., *Cl. Károl György* a gramm. II., *Cl. Nemeszeghi István* a gramm. I. s az alsóbb oszt.-ok tanára.

*1787—88. *P. Volákó Marcell* házf., *P. Némethy Elek* ig.

*1788—89. *P. Kiss István* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Klampfer Jakab* tanár.

*1789—90. *P. Kiss István* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Klampfer Jakab* a hum. I. oszt. tanára.

1790—91. *P. Kiss István* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Klampfer Jakab* a hum. II., *P. Ignác a Pass. Domini* a gramm. III., *P. Ditzsán Ignác* a gramm. II., *P. Némethy Elek* a gramm. I. oszt. tanára.

1791—92. *P. Kiss István* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Klampfer Jakab* a hum. II., *P. Beznák Károly* a hum. I., *P. Lippai József* a gramm. III., *P. Némethy Elek* a gramm. II., *P. Horváth József* a gramm. I. tanára.

1792—93. *P. Kiss István* házf., *P. Némethy Elek* ig., *P. Lelkes Ágoston* a hum. I., *P. Valla Jácint* a gramm. III., *P. Horváth József* a gramm. II., *P. Lippai József* a gramm. I. oszt. tanára.

1793—94. *P. Jankovich Nep. János* házf., *P. Alber János* ig., *P. Uttlatsay László* a hum. I., *P. Schuchter Ambrus* a gramm. III., *P. Lippai József* a gramm. II., *Cl. Pauly Károly* a gramm. I. oszt. tanára.

1794—95. *P. Jankovich Nep. János* házf., *P. Alber János* ig., *P. Uttlatsay László* a hum. II., *P. Lippai József* a hum. I., *Cl. Cseptsányi Gábor* a gramm. III., *Cl. Rátz István* a gramm. II., *P. Schuchter Ambrus* a gramm. I. oszt. tanára.

1795—96. *P. Jankovich Nep. János* házf., *P. Alber János* ig., *P. Végh Imre* a hum. II., *P. Lippai József* a hum. I., *P. Horváth József* a gramm. III., *Cl. Martissek Mátyás* a gramm. II., *Cl. Szily Imre* a gramm. I. oszt. tanára.

1796—97. *P. Jankovich Nep. János* házf., *P. Alber János* ig., *P. Pales Henrik* a hum. II., *P. Lippai József* a hum. I., *P. Pres-*

A *-gal megjelölt években a tanári kar többi tagját nem ismerjük.

burger Ferenc a gramm. III., Cl. Paulovits László a gramm. II., Cl. Lehótzky Ferenc a gramm. I. oszt. tanára.

1797—98. *P. Jankovich* Nep. János házf., P. Alber János ig., P. Lippai József a hum. II., P. Presburger Ferenc a hum. I., Cl. Paulovits László a gramm. III., Cl. Lehótzky Ferenc a gramm. II., Cl. Farkass Ince a gramm. I. oszt. tanára.

1798—99. *P. Jankovich* Nep. János házf., P. Alber János ig., P. Lippai József a hum. II., P. Presburger Ferenc a hum. I., Cl. Szerenka János a gramm. III., Cl. Szabó Elek a gramm. II., Cl. Mihálfi Ferdinánd a gramm. I. oszt. tanára.

1799—1800. *P. Zimányi* Lajos házf.-ig., P. Gabrich István a hum. II., P. Zemantsek Jeromos a hum. I., P. Brandner Lipót a gramm. III., Cl. Steltzik János a gramm. II., Cl. Szerenka János a gramm. I. oszt. tanára.

1800—1802. *P. Rakovszky* Gergely házf.-ig., P. Subányi György a hum. II., P. Lippai József a hum. I., Cl. Rózsa Imre a gramm. III., Cl. Gubitzer Ferenc a gramm. II., Cl. Matkovits Antal a gramm. I. oszt. tanára.

1801—02. *P. Rakovszky* Gergely házf.-ig., P. Lippai József a hum. II., P. Végh Imre házf.-ig., P. Martissek Máté a hum. II., P. Lippai József a hum. I., Cl. Gubitzer Ferenc a gramm. III., Cl. Veninger Vince a gramm. II., Cl. Letavay Sándor a gramm. I. oszt. tanára.

1803—04. *P. Végh* Imre házf.-ig., P. Dombi Mihály a hum. II., P. Zimányi András a hum. I., Cl. Gubitzer Ferenc a gramm. III., Cl. Veninger Vince a gramm. II., Cl. Katona Dénes a gramm. I. oszt. tanára.

1804—05. *P. Végh* Imre házf.-ig., P. Klampfer Jakab a hum. II., P. Popol Ágoston a hum. I., Cl. Tamasótzki József a gramm. III., Cl. Pétery Jeromos a gramm. II., Cl. Tóth Flórián a gramm. I. oszt. tanára.

1805—06. *P. Malinovits* Ignác házf., P. Fábry Jeromos ig., P. Klampfer Jakab a hum. II., P. Szétsy Ágoston a hum. I., Cl. Bokross József a gramm. III., Cl. Kapronczay Elek a gramm. II., Cl. Kováchy Benedek a gramm. I. oszt. tanára.

1806—07. *P. Malinovits* Ignác házf., P. Fábry Jeromos ig., P. Hrankai Lőrinc a hum. II., P. Klatzko Tivadar a hum. I., P. Moró Mihály a gramm. IV., Cl. Kováchy Benedek a gramm. III., Cl. Dents Lajos a gramm. II. oszt. tanára.

1807—08. *P. Gubitzer Ferenc házf., P. Fábry Jeromos ig., P. Jaltsai Ambrus a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., Cl. Sárkány János a gramm. IV., Cl. Dents Lajos a gramm. III., Cl. Jánosy József a gramm. II. oszt. tanára.*

1808—09. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Farkas István a hum. I., Cl. Jánosy József a gramm. IV., Cl. Sárkány János a gramm. III., Cl. Menyhárd László a gramm. II. tanára.*

1809—10. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., P. Szakállas József a gramm. IV., Cl. Szuk Imre a gramm. III., Cl. Csiba Sándor a gramm. II. oszt. tanára.*

1810—11. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., Cl. Szuk Imre a gramm. IV., Cl. Csiba Sándor a gramm. III., Cl. Kántz Ferdinánd a gramm. II. oszt. tanára.*

1811—12. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., Cl. Csiba Sándor a gramm. IV., Cl. Kántz Ferdinánd a gramm. III., Szuk Imre a gramm. II. oszt. tanára.*

1812—13. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., Cl. Csiba Sándor a gramm. IV., Cl. Kántz Ferdinánd a gramm. III., Cl. Podenstein János a gramm. II. és a gramm. I. oszt. tanára.*

1813—14. *P. Mészáros László házf.-ig., P. Kriszpach György a hum. II., P. Liszkay Alajos a hum. I., P. Sárkány János a gramm. IV., Cl. Podenstein János a gramm. III., Cl. Szabó Glicér a gramm. II. és I. oszt. tanára.*

1814—15. *P. Szemes Imre házf.-ig., P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Benno Jeromos a hum. I., P. Horváthy Imre a gramm. IV., Cl. Bodnár Lajos a gramm. III., Cl. Medlen Alajos a gramm. II. oszt. tanára.*

1815—16. *P. Szemes Imre házf.-ig., P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Benno Jeromos a hum. I., P. Horváthy Imre a gramm. IV., Cl. Bodnár Lajos a gramm. III., Cl. Medlen Alajos a gramm. II. oszt. tanára.*

1816—17. *P. Szemes Imre házf.-ig., P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Benno Jeromos a hum. I., P. Horváthy Imre a gramm.*

IV., Cl. Bodnár Lajos a gramm. III., Cl. Medlen Alajos a gramm. II. oszt. tanára.

1817—18. *P. Végh Imre házf.-ig.*, P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Hetessy Simon a hum. I., P. Herday Mihály a gramm. IV., P. Kántz Ferdinánd a gramm. III., Cl. Jagodits János a gramm. II. oszt. tanára.

1818—19. *P. Végh Imre házf.-ig.*, P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Hetessy Simon a hum. I., P. Cservényi Alajos a gramm. I., Cl. Bajusz Imre a gramm. III., Cl. Raffay János a gramm. II. oszt. tanára.

1819—20. *P. Végh Imre házf.-ig.*, P. Liszkay Alajos a hum. II., P. Hetessy Simon a hum. I., P. Cservényi Alajos a gramm. IV., P. László Alajos a gramm. III., Cl. Lendvay Valentin a gramm. II. oszt. tanára.

1820—21. *P. Végh Imre házf.-ig.*, P. Szakállas József a hum. II., P. Takács István a hum. I., P. Cservényi Alajos a gramm. IV., Cl. Szabó Ferenc a gramm. III., Cl. Antal Alajos a gramm. II. oszt. tanára.

1821—22. *P. Cserbay Lipót házf.-ig.*, P. Szakállas József a hum. II., P. Takács István a hum. I., P. Kovatsik János a gramm. IV., Cl. Tántzos Vendel a gramm. III., Cl. Hegyessy Teofil a gramm. II. oszt. tanára.

1822—23. *P. Cserbay Lipót házf.-ig.*, P. Szakállas József a hum. II., P. Szakács István a hum. I., Kovatsik János a gramm. I., Cl. Hegyessy Teofil a gramm. III., Cl. Tóth János a gramm. II. oszt. tanára.

1823—24. *P. Endrődy János házf.-ig.*, P. Takács István a hum. II., P. Farkas János a hum. I., P. Kovatsik János a gramm. IV., Cl. Tóth János a gramm. III., Hegyessy Teofil a gramm. II. oszt. tanára.

1824—25. *P. Dienes Antal házf.-ig.*, P. Takács István a hum. II., P. Jallósits András a hum. I., P. Kovatsik János a gramm. IV., Cl. Molnár Eduárd a gramm. III., Cl. Nagy Károly a gramm. II. oszt. tanára.

1825—26. *P. Dienes Antal házf.-ig.*, P. Takács István a hum. II., P. Jallósits András a hum. I., P. Kovatsik János a gramm. IV., Cl. Molnár Eduárd a gramm. III., P. Szabó Ferenc a gramm. II. oszt. tanára.

1826—27. *P. Dienes Antal házf.-ig.*, P. Jallósits András a

hum. II., P. Ballér Ignác a hum. I., P. Szabó Ferenc a gramm. IV., P. Kotzányi Ferenc a gramm. III., Cl. Nagy Márton a gramm. II. oszt. tanára.

1827—28. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Jallosts András a hum. II., P. Ballér Ignác a hum. I., P. Szabó Ferenc a gramm. IV., P. Barbély László a gramm. III., Cl. Kuglits Péter a gramm. II. oszt. tanára.

1828—29. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Jallosts András a hum. II., P. Ballér Ignác a hum. I., P. Barbély László a gramm. IV., P. Szabó Ferenc a gramm. III., P. Söjtöry Zsigmond a gramm. II., Cl. Újváry János a gramm. I. oszt. tanára.

1829—30. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Jallosts András a hum. II., P. Plattner Ferenc a hum. I., P. Szabó Ferenc a gramm. IV., P. Söjtöry Zsigmond a gramm. III., P. Barbély László a gramm. II., P. Nagy Márton a gramm. I. oszt. tanára.

1830—31. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Csiba Sándor a hum. II., P. Plattner Ferenc a hum. I., P. Söjtöry Zsigmond a gramm. IV., P. Barbély László a gramm. III., P. Nagy Márton a gramm. III., P. Szabó Ferenc a gramm. I. oszt. tanára.

1832—33. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Csiba Sándor a hum. II., P. Plattner Ferenc a hum. I., P. Szabó Ferenc a gramm. IV., P. Söjtöry Zsigmond a gramm. III., P. Koptásnyi Benedek a gramm. II., Cl. Zsiga Alajos a gramm. I. oszt. tanára.

1833—34. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Csiba Sándor a hum. II., P. Kántz Ferdinánd a hum. I., P. Söjtöry Zsigmond a gramm. IV., P. Koptásnyi Benedek a gramm. III., P. Demeter Alajos a gramm. II., Cl. Zsiga Alajos a gramm. I. oszt. tanára.

1834—35. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Csiba Sándor a hum. II., P. Kántz Ferdinánd a hum. I., P. Koptásnyi Benedek a gramm. IV., P. Demeter Alajos a gramm. III., Cl. Perlaky László a gramm. II., Cl. Bátor Alajos a gramm. I. oszt. tanára.

1835—36. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Csiba Sándor a hum. II., P. Kántz Ferdinánd a hum. I., P. Demeter Alajos a gramm. IV., P. Koptásnyi Benedek a gramm. III., Cl. Perlaky László a gramm. II., Cl. Vass József a gramm. I. oszt. tanára.

1836—37. *P. Dienes Antal* házf.-ig., P. Kántz Ferdinánd a hum. II., P. Csiba Sándor a hum. I., P. Demeter Alajos a gramm. IV., Cl. Boja Gergely a gramm. III., Cl. Spoliti Gábor a gramm. II., Cl. Steger János a gramm. I. oszt. tanára.

1837—38. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Demeter* Alajos a hum. I., *P. Zsiga* József a gramm. IV., *Cl. Spoliti* Gábor gramm. III., *Cl. Privitzer* Gusztáv a gramm. II., *Cl. Schmied* Ede a gramm. I. oszt. tanára.

1838—39. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Pallos* József a hum. I., *P. Zsiga* József a gramm. IV., *P. Dolmányos* György a gramm. III., *Cl. Trautwein* János a gramm. II., *Cl. Schmied* Ede a gramm. I. oszt. tanára.

1839—40. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Pallos* József a hum. I., *P. Zsiga* József a gramm. IV., *P. Taschler* János a gramm. III., *P. Keszler* Károly a gramm. II., *Cl. Himmelmayer* András a gramm. I. oszt. tanára.

1840—41. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Pallos* József a hum. I., *P. Dolmányos* György a gramm. IV., *P. Schmiding* József a gramm. III., *Cl. Czaunschirm* László a gramm. II., *Cl. Breinfolk* Gusztáv a gramm. I. oszt. tanára.

1841—42. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Pallos* József a hum. I., *P. Dolmányos* György a gramm. IV., *P. Schmiding* József a gramm. III., *Cl. Czaunschirm* László a gramm. II., *Cl. Poláck* János a gramm. I. oszt. tanára.

1842—43. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Kántz* Ferdinánd a hum. II., *P. Pallos* József a hum. I., *P. Dolmányos* György a gramm. IV., *P. Schmiding* József a gramm. III., *P. Végh* József a gramm. II., *P. Berzay* Elek a gramm. I. oszt. tanára.

1843—44. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Pallos* József a hum. II., *P. Bahunek* János a hum. I., *P. Végh* József a gramm. IV., *P. Berzay* Elek a gramm. III., *P. Kováts* Rézmán a gramm. II., *Cl. Ferenczy* József a gramm. I. oszt. tanára.

1844—45. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Pallos* József a hum. II., *P. Végh* József a hum. I., *P. Berzay* Elek a gramm. IV., *P. Kováts* Rézmán a gramm. III., *P. Ferenczy* József a gramm. II., *P. Vinkler* János a gramm. I. oszt. tanára.

1845—46. *P. Dienes* Antal házf.-ig., *P. Pallos* József a hum. II., *P. Végh* József a hum. I., *P. Kováts* Rézmán a gramm. IV., *P. Ferenczy* József a gramm. III., *P. Könyve* Alajos a gramm. II., *P. Vinkler* János a gramm. I. oszt. tanára.

1846—47. *P. Gubitzer* Ferenc házf.-ig., *P. Pallos* József a hum. II., *P. Balás* Sándor a hum. I., *P. Ferenczy* József a gramm.

IV., P. Schüller Flórián a gramm. III., P. Bammer Károly a gramm. II., P. Fehér János a gramm. I. oszt. tanára.

1847—48. *P. Dobay* Elek házf.-ig., P. Dezső János a hum. II., P. Balás Sándor a hum. I., P. Schüller Flórián a gramm. IV., P. Ferenczy József a gramm. III., P. Fehér János a gramm. II., Cl. Stuller Antal a gramm. I. oszt. tanára.

1848—49. *P. Raffay* János házf.-ig., P. Ferenczy József a hum. II., P. Balás Sándor a hum. I., P. Barbély László a gramm. IV., P. Schüller Flórián a gramm. III., P. Fehér János a gramm. II., P. Fogassy Lénárd a gramm. I. oszt. tanára.

1849—50. *P. Dobay* Elek házf.-ig., P. Szigly Gábor a hum. II., P. Galgóczy Ignác a hum. I., P. Milkovics István a gramm. IV., P. Zubcsek Lénárd a gramm. III., P. Deák János a gramm. II., P. Furdek Ferdinánd a gramm. I. oszt. tanára.

1850—51. *P. Dobay* Elek házf.-ig., hittanár, P. Vass Sándor, P. Mihály Pál, P. Ziskay Pál, P. Milkovics István, P. Szabó Mátyás tanárok.

1851—52. *P. Dobay* Elek házf.-ig., P. Csegezy Ignác a gramm. IV., P. Szajtler Elek a gramm. III., P. Mihály Pál a gramm. II., P. Szabó Mátyás a gramm. I. oszt. tanára.

1852—53. *P. Dobay* Elek házf.-ig., hittanár, P. Csegezy Ignác a latin, görög és magyar nyelv, P. Szajtler Elek a latin, történelem és földrajz, P. Gyalókay Ferenc a számtan és természetrajz, P. Szabó Mátyás a fizika, természetrajz, magyar és latin nyelv, Cl. Géczy Benedek a számtan, latin és német nyelv tanára.

1853—54. *P. Dobay* Elek házf.-ig., hittanár, P. Augustini Antal a IV. o.-ban a latin, magyar, számtan, történelem és földrajz, P. Szajtler Elek a III. o.-ban a magyar, latin, tört. és földr., P. Gyalókay Ferenc a II. o.-ban a latin, görög és természetrajz, P. Szabó Mátyás az I. o.-ban a fizika, természetrajz, magyar és latin nyelv, Cl. Géczy Benedek a számtan, magyar, görög és német nyelv tanára.

1854—55. *P. Vida* Ince házf., a magyar nyelv és számtan tanára, Augustini Antal ig., hittanár, P. Szajtler Elek a IV. o.-ban a latin, tört., és földr., P. Zsiga Alajos a III. o.-ban a magyar, latin, tört., természetrajz és földrajz, P. Gyalókay Ferenc a II. o.-ban a latin és görög, P. Szabó Mátyás az I. o.-ban a latin, német és fizika tanára.

1855—56. *P. Vida* Ince házf., a hittan, magyar és német nyelv tanára, Augustini Antal ig., *P. Szajtler Elek* a IV. o.-ban a latin, tört. és földr., *P. Zsiga Alajos* a III. o.-ban a magyar, latin, tört., term.-rajz és földrajz, *P. Gyalókay Ferenc* a II. o.-ban a latin és görög, *P. Szabó Mátyás* az I. o.-ban a latin, német és fizika tanára.

1856—57. *P. Vida* Ince házf., a magyar, latin és számtan tanára, *P. Augustini Antal* ig., hittanár, *P. Szajtler Elek* a IV. o.-ban a magyar, latin, német, tört. és földrajz, *Cl. Kropper Alfréd* a III. o.-ban a görög, német, fizika és számtan, *P. Gyalókay Ferenc* a II. o.-ban a latin, görög és német nyelv rendes, a francia nyelv rendkívüli, *P. Zsiga Alajos* az I. o.-ban a magyar, latin, term.-rajz és földrajz tanára.

1857—58. *P. Vida* Ince házf., *P. Augustini Antal* ig., a hittan és magyar nyelv tanára, *P. Szajtler Elek* a IV. o.-ban a latin, német, tört. és földr., *P. Vida Ince* a III. o.-ban a magyar, latin és számtan, *P. Zsiga Alajos* a II. o.-ban a magyar, latin, term.-rajz és földr., *P. Milkovics István* az I. o.-ban a német nyelv fizika, számtan, *Cl. Tóth Tivadar* a latin, görög és német nyelv tanára.

1858—59. *P. Vida* Ince házf., a magyar, latin és számtan tanára, *P. Augustin Antal* ig., a hittan és magyar nyelv tanára. *P. Szajtler Elek* a IV. o.-ban a latin, német, tört. és földrajz, *Cl. Zámbó János* a III. o.-ban a görög, számt. és fizika, *P. Zsiga Alajos* a II. o.-ban a magyar, latin, term.-rajz és földr., *P. Milkovics István* az I. o.-ban a latin és német nyelv rendes, a szépírási rendkívüli tanára.

1859—60. *P. Vida* Ince házf., a magyar, latin és számtan tanára, *P. Augustini Antal* ig., a hittan és magyar nyelv tanára, *P. Szajtler Elek* a IV. o.-ban a latin, német, tört. és földrajz, *Cl. Bárányi János* a III. o.-ban a görög, fizika, számtan és term.-rajz, *P. Zsiga Alajos* a II. o.-ban a magyar és latin nyelv, *P. Szendy János* az I. o.-ban a német, fizika és földrajz rendes, a szépírási rendkívüli tanára.

4. A tanítás anyaga és módja.

A XVIII. sz. második felében a nyugati államokéhoz hasonlóan Magyarország közoktatásügye is az államhatalom igazgatása alá került. A fölvilágosodás nagyobb mérvű elterjedése ugyanis egyben a művelődés és a közoktatás kérdése iránt való nagyobb érdeklődést s az arra való ráébredést jelentette, hogy csak az oktatás tehet felvilágosodottá. Az új szellem hatása alatt az uralkodók tanügyi bizottságokat neveztek ki és állandóan figyelték a többi állam tanügyi reformjait, hogy azután ők is az ezekben található új elvek szerint szervezzék át országuk közoktatásügyét.¹

Nálunk az állami felügyeletnek a közoktatás terén való érvényesítésére 1761-ben történt az első komoly lépés, amikor Mária Terézia gr. Barkóczy Ferenc prímást nevezte ki a tanulmányok pártfogójává. Barkóczy 1765-ben bekövetkezett halála a már megindult fejlődést nem állította meg. Hamarosan létrejött a tanulmányi bizottság gr. Pálffy Miklós országbíróval az élén és ezután a hazai oktatásügy reformja már nem sokáig késett. 1777-ben ugyanis megszületett oktatásügyünk első országos szervezése, a Ratio Educationis a maga egységesítő törekvéseivel és hasznossági szempontjaival, hogy megvalósítsa a felvilágosodott abszolutizmus államelméletéből folyó művelődéspolitikai eszményt: az állam boldogságát biztosító hasznos és engedelmes állampolgárok nevelését.

A XVIII. sz. második felében meginduló reformmunkálatokba egy-egy tervezet benyújtásával belekapcsolódott a piarista

¹ Kornis i. m. I. 88—89. II.

rend is, mely ekkor, ha tagjaiban még nem is, de szellemben már teljesen megmagyarosodott s a hazai viszonyokhoz alkalmazkodva letért a jezsuita tanrendszerben kijelölt útról.

A jezsuita iskolák tanrendszere, a Ratio Studiorum, mely végleges formájában 1599-ben jött létre,¹ a maga idejében kitűnően megfelelt a nevelés-oktatás bonyolult feladatának az iskolázás alsóbb és felsőbb fokain egyaránt. De nagy hibája volt az, hogy a jezsuita atyák még a XVIII. sz.-ban sem akartak rajta változtatni. Ez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy jöllehet a jezsuiták a XVIII. sz.-ban úgyszólván teljesen az iskolára, a nevelésre, a tudományok művelésére adták magukat² s a rend feloszlásakor 1773-ban Magyarország és Erdély területén 41 gimnáziumuk és 7 konviktusuk volt,³ mégis mintha visszaesést látnánk iskoláik népszerűségében.

Ennek legfőbb oka tehát oktatási rendszerük, mely azzal, hogy szigorúan ragaszkodott a Ratio Studiorumhoz, egyoldalú, klasszikus műveltséget adott s nem tudta közvetíteni azt az ismeretanyagot, amelyre a kornak szüksége lett volna. „Több-kevesebb joggal kifogásolják benne — írja Szekfü — hol a történeti oktatásnak, hol a természettudományoknak hiányos voltát, a terjedő felvilágosodás pedig az anyanyelv nevében döngeti a jezsuita iskolák kapuit, melyek mögött a latin nyelvtudás érdekében nem egyszer tilos az anyanyelv használata, holott a racionalizmus már felismerte, hogy igazi műveltség csak az anyanyelven fejleszthető ki.”⁴

A jezsuita iskolák népszerűségének csökkenésével egyidőben feltűnő a piaristák gyors előretörése. A piaristák bár merítették szempontokat a jezsuita tanrendszerből, azt csak addig követték — de nem szolgailag — míg maguk nem tudtak jobbat adni. Sikerük éppen abban állott, hogy eltértek a Ratio Studiorumtól és saját rendszerükkel egészítették ki. Helyesen állapítja meg Szekfü,⁵ amikor azt írja, hogy „a piaristák kezdettől fogva füg-

¹ Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Bp. 1896. 19. l.

² Hóman—Szekfü: Magyar történet (I. kiad.). VI. k. Irta: Szekfü Gyula. Bp. 139. l.

³ Fináczy i. m. 19. l.

⁴ Szekfü i. m. VI. 142. l.

⁵ U. o. 331. l.

getlenítették magukat a barokk korszak jezsuita nevelési rendszerétől s a pietista tanügyi törekvésekkel párhuzamosan, bár természetesen azoktól függetlenül, inkább reálisaknak voltak mondhatók, akik már Newton felfedezéseit is tekintetbe vették természetfilozófiájukban, a természettudományok tanításának széles kört engednek, a racionalizmus új, tapasztalati, sőt már kísérleti alapjain is“.

A piarista és jezsuita tanrendszer közötti különbséget már világosan mutatja a piarista br. Cörver János rendfőnök 1757. évi „*Methodus*“-a, majd az 1762-ben kidolgozott „*Projectum*“. De a Bajtaytól és Cörvertől megreformált piarista iskolák tanrendszerét a helytartótanácsához 1766-ban benyújtott „*Norma Studiorum*“ tartalmazza legvilágosabban.¹ Ennek a modern piarista tanrendszernek a kialakulása természetesen nem ment márholnapra. A XVII. sz.-i első magyar piarista kollégiumok: a podolini (1642), privigyei (1666), breznóbányai (1673) és pozsonyszentgyörgyi (1685) kollégiumok tanrendszerei ugyanis még legfeljebb csak az *arithmetika* előtérbe helyezésével tértek el a Ratio Studiorum rendelkezéseitől. Ezeket a piarista iskolákat egyelőre még nem is számíthatjuk nemzeti kultúránk jelentékenyebb tényezői közé. A fiatal rend ekkor még a kezdet nehézségeivel küzdött, tagjai is nagyjából idegenek voltak. 1692-ben az említett négy kollégium 18 piaristája közül csak 7 volt a magyarországi, a többi olasz, morva, német s magyarul csak 6 tudott. 1700-ban már 37-re szökkent fel a rendtagok száma és ezek közül már 15 beszélt magyarul. A nyitrai letelepedés (1698) és a nyitrai kollégium megnyitása (1701) nevezetes fordulópontja volt a rend fejlődésének és egyben kezdete annak a szellemi iránynak, mellyel a piarista rend III. Károly uralkodása alatt a magyar kultúra egyik erős támaszává vált. E mellett különösen az 1715. évi 102. tc. — amelyben a rend honosságot nyert — és az 1721. év — amikor megalakult az önálló magyar rendtartomány — törik azt az utat, melyen haladva a piarista iskolák oktatásügyét jobban lehetett alkalmazni a sajátos magyar viszonyokhoz és jobban lehetett összeegyeztetni az európai kultúrát közvetítő nyugati tanrendszerekkel.

A jezsuita és piarista tanrendszerek gyökeres különválása

¹ Kegyesr. levéltár.

tehát a XVII. és XVIII. sz. fordulójával indult meg. Ebben a különválásban nagy szerepe volt a piarista rend demokratikus szervezetének, amely lehetővé tette a tanrendszer rugalmasságát, mert a már egyszer kialakult tanrendszert nem tekintette örökérvényűnek és változhatatlannak, mint a Ratio Studiorumot a jezsuiták. E rugalmasság következtében az első magyar piarista kollégium, a podolini megnyitása után egy jó félszázad múlva már csaknem egyedül a *latin* tanítási anyag volt a piarista tanrendszerben az, ami még a Ratio Studiorumra emlékeztetett. Mellette a piarista iskolákban fokozatosan helyet kapott a hazai nyelv, a hazai történelem, a matematika, geometria, fizika, földrajz stb., sőt a természettudományokon kívül helyenként a festészet, építészet, ének, zene stb. tanításával is találkozunk. Ezek a tantárgyak azonban nem egyszerre, hanem egy újabb félszázados fejlődés alatt kerültek a magyar piarista tanrendszerbe. Ez a fejlődés végül is Cörver 1757-i Methodusában érte el csúcspontját.

A piarista iskolákban a kongregációk, generálisi utasítások nemcsak nem akadályozták, hanem egyenesen elősegítették a tanrendszernek a haladást célzó újítások szellemében való átalakítását. Foci János Ferenc, a rend generálisa már 1692-ben elrendelte, hogy a piarista tanárjelöltek hetenként mondjanak beszédeket a hazai nyelven s ezzel is gyakorolják a nyelvet, hogy majd könnyebben taníthassák az iskolában.¹ Ezt a rendeletet a privigyei kollégiumban végre is hajtották s tantárgyaik közé felvették a magyar és a német nyelvet is, melyeket hetenként háromszor, vasárnap, kedden és pénteken délután gyakoroltak, szombaton pedig ebéd alatt felváltva latin, magyar, német és tót-nyelvű szentbeszédeket mondtak.² Talán ez volt az első lépés az önálló magyar piarista tanrendszer kialakulása felé. Néhány év múlva, 1696-ban ismét a hivatalos rendi vezetőség intézkedett a matematika fokozottabb műveléséről, amennyiben elrendelte, hogy ahol csak lehet, a noviciátusban és az iskolákban a tanulók erejéhez mérten tanítsák a *matematikát*.³

A rendi vezetőség utasításain kívül maguk a tanárok is hoztak be új tantárgyat. Egyrészt tehát a rendi rendelkezések, más-

¹ Kalcso Leó: A nagykanizsai kr. fg. tört. Nagykanizsa, 1896. 13. l.

² Friedreich Endre: Tanítórendjeink és a magyar iskolaügy. Magyar Középiskola, 1809. 610—612. II.

³ Szabó Mihály: A szentgyörgyi piarista kollég. tört. Szeged, 1910. 57. l.

részt pedig a külföldi szellemmel megismerkedő tanárok egyéni buzgólkodásai eredményének kell tekinteni az önálló piarista tanrendszer kialakulását, melynek fokozatos fejlődését a rendelkezésünkre álló források (— kollégiumtörténetek, alapítólevelek stb. —) alapján meglehetősen tisztán láthatjuk.

A rendi s az egyéni kezdeményezéseknek 1700-tól kezdve látjuk az üdvös hatását. A nyitrai kollégium tanrendszerében pl. már 1701-ben szerepelt a latin és az írás mellett a számtan és az ének,¹ Veszprémben 1711-ben már magyart és németet is tanítottak.² A váci kollégium alapítólevele pedig 1715-ben különösen az olvasás, írás, retorika, számtan, ének és zene tanítását sürgette. Az 1723-ban tartott tartományi káptalanhoz beadott nyitrai petíció alapján pedig megállapíthatjuk, hogy Nyitrán ebben az időben görögöt is tanítottak.³ Az is bizonyos, hogy Nyitrán mind a konviktusban, mind a gimnáziumban az 1720-as években szigorúan kötelező tárgy volt a magyar nyelv is. Pest város bírójának a fia 1725-ben azért ment a nyitrai gimnáziumba, hogy megtanulja a magyar nyelvet, melyet ott minden diák köteles volt elsajátítani.⁴ A nyitrai ház egyébként az 1723-i tartományi káptalanon a magyar nyelvnek már valamennyi piarista iskolában való tanítását sürgette. A magyar történelem tanítására is korán van adatunk. Fiala Jakab pl. Pesten már 1725-ben tanított magyar történelmet Bonfini nyomán. Nem lesz érdektelen figyelmet fordítanunk a szentgyörgyi kollégium petíciójára sem, melyet 1735-ben terjesztett elő a tartományi káptalanon. A szentgyörgyi ház ebben a petíciójában rámutatott arra, hogy „mindenki a tapasztalásból tudhatja, hogy a matematika és a velejáró tudományok milyen nagy becsülésben állanak, különösen a polgári status előtt; ennél fogva kéri az atyák, hogy a provincia javára való tekintettel a legközelebbi római út alkalmából hozzanak egy férfiút, aki ezen tudományokban jártas, aki aztán fiataljainkat is nevelni tudja“. S a nyitrai tartományi káptalan a szentgyörgyi kérelem alapján a generálistól valóban alkalmas matematika és

¹ Horváth Sándor: Okmánytár a piarista rend nyitrai kollég.-nak tört.-hez. A nyitrai r. k. fg. ért. 1893—94. Nyitra, 1894. 23. l.

² Tölcséry Ferenc: A veszprémi kr. kollég. tört. Veszprém, 1896. 28. l.

³ Horváth i. m. 69. l.

⁴ Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891. 66. l.

geometria tanárt kért.¹ A fejlődés szempontjából igen érdekes a máramarosszigeti kollégium tanrendszere is, mely szerint Máramarosszigeten 1736-ban hittant, számtant, magyart, latint és németet tanítottak; sőt hogy a vegyesajkú tanulóifjúság a latin nyelvben el ne maradjon, a latin nyelvet nemcsak magyarul, hanem *románul és ruténul* is magyarázták.² Ezeken kívül 1740. táján Pesten földrajzot, Kissebenben pedig rajzot is tanítottak. Ugyancsak az 1740-es években Szlopnay Elek rendfőnök már azon fáradozott, hogy a magyar, történelem, német és matematika tanítását valamennyi piarista iskolában biztosítsa. E mellett megfelelő tankönyvekről is igyekezett gondoskodni. Ezért 1746-ban Gyurovits Glicérnek magyar történelmi tankönyv megírására adott megbízást.³ A történelem tanítását egyébként már az 1735. és 1741-i káptalanok szorgalmazták, de úgy látszik, nem minden gimnáziumban tanították, mert az 1747-i tartományi káptalan minden eddiginél határozottabb formában foglalt állást ismét a történelem tanítása mellett.⁴ Végül, ha mindezekhez hozzávesszük azt, hogy a XVIII. század első felében helyenként már *könyvvitelt* is tanítottak, hogy a növendékeket a kamarai szolgálatra előkészítsék, és hogy Szlavkovszky Benedek „*arithmetica comitatensis*”-t tanított, aminek azok az ifjak vették nagy hasznát, akik megyei szolgálatba léptek,⁵ még ha nem is hangsúlyoznák határozottan a váci (1715), a debreceni (1719), magyaróvári (1739) és kissebeni (1740) kollégiumok alapítólevelei, hogy az ifjúságot a katolikus hitben, erényekben, tudományokban, jó erkölcsökben, az Isten, Egyház és a Haza javára a saját tanrendszerük szerint fogják vezetni, tanítani, mégis megállapíthatnók, hogy *1740-ben a lengyel piarista iskolareform évében már megvolt a magyar piarista iskolareform is, azzal a különbséggel, hogy nálunk csak később foglalták írásba és csak később vált egyetemessé.*

A lengyel-magyar piarista iskolák megújhodása ugyanazon

¹ Szabó i. m. 56. l.

² A katolikus iskolaügy Magyarországon. 159. l.

³ Kegyesr. levéltár. Kápt. jegyzőkönyv. I. 119. l.

⁴ Kegyesr. levéltár. Kápt. jegyzőkönyv. I. 125. l. „Statutum est pariter nemine repugnante historiam in humaniores scholas nostras, quo celerius fieri poterit, introducendam esse...”

⁵ Friedreich i. m. 605. l.

tőről fakadt: az olasz és francia felvilágosodás szellemében született meg. Világosan láthatjuk ezt, ha a magyar piarista iskolák tanrendszerével összehasonlítjuk azt a tanrendszert, amelyet a piarista Konarski Szaniszló készített a lengyel iskolák számára.

Konarski Szaniszló (1700—1773) a podolini és a varsói piarista kollégiumokban végezte tanulmányait, majd a római Collegium Nazarenumban — melynek később tanára is lett — tökéletesítette. Hazájába visszatérve, a Rómában, majd Párisban szerzett tapasztalatait megismertette a rzeszówi piarista klerikusokkal s így készítette elő a lengyel iskolareform útját, mely teljesen az ő szellemében történt. Az 1740-ben alapított varsói Collégium Nobilium-ot már a Colleg. Nazarenum mintájára szervezte. Rendfőnök korában pedig az összes piarista iskolában diadalra juttatta reformjait. Először is arra törekedett, hogy az iskolát közelebb hozza az élethez. Ez vezette az oktatás tárgyainak megállapításában és ezért került tanrendszerébe a fizika, földrajz, egyetemes és lengyel történelem, lengyel, francia és német nyelvek s a felvilágosodás hatása alatt hittanból inkább az erkölcstan tanítása. Konarski azzal, hogy az iskolát hazafias jellegűvé tette s megreformálta, a politikai és erkölcsi süllyedés lejtőin vajúdó Lengyelország nevelésügyét frissítette fel.¹

A magyar piaristákat ugyanaz a cél vezette, ami Konarskit. Ők is arra törekedtek, hogy az iskolát *hazafias jellegűvé tegyék és közelebb hozzák az élethez*. A közös eszme — mint említettük — közös forrásból eredt. A XVIII. század első felében ugyanis a magyar piarista rend is külföldre küldte legkiválóbb erőit: Desericzkyt, Erdős Istvánt, Bajtayt, br. Cörver Eleket és Jánost, gr. Königsacker Józsefet, Horányit, Tomejánt, pl. Rómába, Klobucseket, Rizingert stb. Bécsbe és európai tanulmányútra, tanulmányaik folytatására és kiszélesítésére. E kiváló tanerők, különösen pedig Cörver János br. és Bajtay Antal lettek a magyar piarista tanrendszer végleges kialakítói és egységesítői. A magyar piarista iskolákban az eddigi tantárgyak mellé az ő külföldön szerzett tapasztalataik révén kezdték tanítani a filozófiát, a fizikát, a természetrajzot és a polgári építészetet.

A magyar és az olasz rendtartomány közötti élénk összekötte-

¹ Konstanty Wojciechowski: *Zwieszly podrecznik historyi literatury polskiej*. Lwów, 1918. 51.—52. ll.

tés következtében tehát már 1700-tól kezdve fokozatos fejlődés állott be a magyar piaristák tanrendszerében. Ez a tanrendszer azonban a XVIII. század első felében nem volt egységes, mivel *szabadtanítás* lévén az egyes tanárok szabadon vehettek fel új tárgyakat a tanítás keretébe. E tekintetben majdnem mindegyik iskolában más és más állapot uralkodott. Egyik helyen a hazai tárgyak, másutt inkább a gyakorlati irányú tárgyak, rajz, zene, ének stb. tanításában fejtettek ki nagyobb buzgóságot. A döntő fordulat a Cörverek és Bajtay fellépésével állt be. Az olasz, francia, németalföldi és porosz városok legkiválóbb iskoláit tanulmányozó, mindenütt tapasztalatokat gyűjtő Bajtay már világosan látta a célt, melyről azt írta Rómából: „A cél, melyért eleinte csak csekély hévvel rajongtam, napról-napra jobban hevít; egyetlen óhajom, hogy haladásom a szent szerzetnek minél nagyobb vigaszára és hasznára lehessen . . .” „Nemde — írja máskor — Magyarországon a legnemesebb művészetek világa kialudt már; maguk a tudományok földhöz sujtva parlagon hevernek. Valahányszor ezekről elmélkedem, heves szorongatás fogja el lelke-met. Ha nagyfontosságú hivatásunknak valami igaz reménye ragyog még, azt vélem, legszükségesebb most, hogy a külföldi országokban mindazokat a jeles intézményeket elsajátítsam, melyek hazánkban fel nem találhatók.”¹ Bajtay és a Cörverek új szellemmel telítődve, a piarista Corsini Eduárd, pisai egyetemi tanárnak az ó- és középkori filozófusok, továbbá Bacon, Galilei és Descartes elvein felépített eklektikus filozófiai rendszerével s az ehhez szükséges fizikai és matematikai ismeretekkel tértek haza. Cörver Elek már 1744-ben elkezdte a pesti gimnáziumban Newton, Leibnitz és Wolff tanait a magyar ifjúsággal megismertetni, miután már előbb latinul megírta a „legújabb kísérleti és mechanikus” filozófia módszereit. 1796-ban pedig már filozófiai defenziót tartott Pesten.

Ez az új eklektikus filozófia a kezdő racionalizmusnak az Egyházzal még nem ellentétes tanait össze tudta egyeztetni a régi skolasztikus filozófiával.² Világosan kitűnik ez az újítás vádjával szemben védekező Benyák Bernát szavaiból: „S miért ne foglalkoznánk Newtonnak a természeti tüneményekről és a természeti

¹ Takáts Sándor: A főváros alapította bp.-i piarista koll. tört. 164. l.

² Szekfű i. m. V. köt. (II. kiad.) Bp. 1936. 15. l.

erők okairól írt felséges tanulmányaival? Tán, mert egyik-másik tétele az evangéliumok tanait is érinti? Mi az ilyen kérdéseket mellőzzük, mert ezekben Aquinói Szt. Tamással tartunk, de tömördek olyan dolog van, melyeket Tamás műveiben hiába keresünk, pedig ha a tudományok fejlődésével lépést akarunk tartani, ezekkel is meg kell ismerkednünk.¹

A hazánkba átlántált új szellem hatása következtében a nyitrai kollégium az 1753-i káptalanra benyújtott petíciójában már az „*uniformitas doctrinae*” egyetemes elrendelését s *egységes tankönyvek* használatát követelte.² Bajtay még ebben az évben készített is egy általános reformtervezetet, melyben sürgette a magyar és a német nyelv, továbbá a történelem és a földrajz, a filozófiai fokon pedig a kísérleti fizika és természetrajz stb. tanítását.³ A Bajtay-féle reformtervezet után — mely nem valósult meg — 1757-ben már Cörver János szerkesztette meg nevezetes szabályzatát a „Methodus”-t, mely lényegében azonos volt a Bajtay-féle reformtervvel. *Végeredményben megállapíthatjuk, hogy sem a Bajtay-, sem a Cörver-féle tanrendszer, valamint a későbbi Projectum és Norma sem honosított meg semmi lényegesen újat az eddigi gyakorlatban meglévő piarista tanrendszerben, hanem csak a különféle gimnáziumok egyes tárgyakban eltérő tanrendszereit akarta egységesíteni.*

Az 1765-ben alapított kalocsai piarista kollégium tanrendszere már a felvilágosodás hatása alatt kialakult igazi piarista tanrendszer volt, amelyben már nyoma sem volt a Ratio Studiorumnak és a Molyndes-féle jezsuita tanrendszernek. A jezsuita gimnáziumok tananyaga ugyanis még 1766-ban is csaknem teljesen a latin körül forgott, s a latin nyelv mellett legfeljebb még a görög és a világtörténelem kapott helyet a jezsuita tanrendszerben, míg a természettudományok és a hazai tárgyak nem jutottak szóhoz iskoláikban.⁴ Ezzel szemben Kalocsán az egyes osztályok-

¹ Szekfü i. m. V. köt. (II. kiad.) Bp. 1936. 16. l.

² Horváth i. m. 94. l.

³ Friedreich: i. m. 606. l. Bajtay tervezetét abban a reményben, hogy Mária Terézia az egész országra kötelezővé teszi, a királyné elé terjesztették.

⁴ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia corában. I—II. Bp. 1899; 1902. I. 93—134. 11.

ban már 1765-ben a következő tantárgyakat tanították napi öt órában:¹

a konjugatisták főcsoportjában szerepelt az olvasás, szépirás, hittan, latin, számtan;

a principisták főcsoportjában a hittan, latin, világtörténelem, egyháztörténelem, számtan, helyesírás;

a syntaxistáknál a hittan, latin, világtörténelem, egyháztörténelem, számtan, földrajz;

a poétikai osztályban a hittan, latin, Magyarország történelme, számtan;

a retorikai osztályban a hittan, latin, világtörténelem, egyháztörténelem, számtan;

a logikusoknál a logika, metafizika, etika;

a fizikusoknál a fizika (generális és partikuláris), polgári építészet és geometria.

Ezekén kívül tanították az éneket, zenét (mint rendkívüli tárgyat), rajzot s a konviktusban németet, franciát, táncot és katonai gyakorlatokat.

A jezsuita és a piarista gimnázium között a *számtan* tanításában volt a leglényegesebb különbség. A piaristák Kalocsán nemcsak minden osztályban tanították a számtant, hanem a gimnázium felsőosztályú növendékeivel már a nehezebb műveleteket s a számtan gyakorlati vonatkozásait is megismertették.² A számtan tanítását már az elemi iskola második osztályában kezdték a számjegyekkel, s az „arithmetikai iskolában” áttértek az alapműveletekre. A gimnázium első grammatikai osztályában folytatták és jól begyakorolták az alapműveleteket. Miután ezeket már jól megtanulták, a középső és a felső grammatikai osztályban, a syntaxisták csoportjában, áttértek a számtan komplikáltabb részeire, a *törtek*re és a *hármasszabályra*. A poétika osztálya a számtant illetőleg az eddig tanult anyag begyakorlására szolgált, hogy a következő retorikai osztályban minden nagyobb nehézség nélkül térhessenek át a leggyakorlatibb és a legszükségesebb számtani műveletek tanítására: a *könyvvitelre* és a *kereskedelmi számtanra*. Ennek a tárgynak illetően tanítása teljesen a piarista tanrendszer sajátága; ugyanis nincs tudo-

¹ A tanítás anyagára von. I. az alapítólevelet és az igazgatók jelentéseit a kalocsai érs. levéltárban.

² Alapítólevél 1—5. p.

másunk arról, hogy hazánk bármely jezsuita gimnáziumában tanítottak volna ebben a korban hármasszabályt, könyvvitelt és kereskedelmi számtant.¹

A számtan mellett nagy gondot fordítottak a *latin* nyelv tanítására is.² A gimnázium minden osztályában tanították s már elkezdtek az elemi iskola harmadik osztályában a nyelvtan elemeivel, a deklinációkkal és a konjugációkkal. A grammatika alsó osztályában, a principisták csoportjának a latin mondatszerkesztést tanították és Phaedrus meséit fordították magyarra és németre, továbbá Cicero leveleit az anyanyelvre. A nyelvtan és mondattan megtanulása után a középső grammatikai osztályban már a tiszta latinságra, a szép és választékos stílusra törekedtek. A harmadik grammatikai osztályban Cicero leveleit és Cornelius Nepos történelmi munkáját fordították különös tekintettel a stílusra. A költészeti osztályban a prozódia szorgalmazták, de röviden, csak amennyire a helyes beszédhez szükséges volt. A költők közül Vergiliust, Ovidiust és Horatiust olvasták szép latinságuk miatt, főképp pedig azért, mert bővelkednek szóképekben és alakzatokban. Itt még a levélírást is gyakorolták, mégpedig nemcsak latinul, hanem *magyarul* is. A poétika osztályát a retorika előkészítő osztályának tekintették, ezért arra törekedtek, hogy a tanulóifjúság a retorikai stílusban, a szóképek és alakzatok alkalmazásában gyakorolja magát. Egyrészt latinsága, másrészt morális vonatkozása miatt olvastatták Cicero: *De Officiis* c. munkáját, ami azt mutatja, hogy a latin nyelv tanítása közben az olvasott művek morális hatására is figyeltek. A poétikai osztályban tanítottak mitológiát és régiségtant is, ez utóbbiból azonban az államrégiségek tárgyalása már a retorikai osztályra maradt.³ A retorikai osztályban a tanár gondoskodása elsősorban arra irányult, hogy a tanulók önállóan tudják használni és alkalmazni a retorika szabályait. Ennek megtanulása céljából a szónoklati remekeket, elsősorban Cicero beszédeit fejtegették. Tehát ebben az osztályban már a szónoki készség elsajátítása volt a cél.

¹ Fináczy Ernő: A magy. orsz.-i közokt. tört. M. Terézia korában. I. 150. 1.

² Alapítólevél 1—5. p.

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar. A piaristák jelentése az érseknek a végzett anyagról (1768).

A történelem tanítását a grammatika második osztályában kezdték a világtörténelemmel és az egyháztörténelemmel.¹ A *világtörténetből* az asszír és perzsa birodalommal foglalkoztak, de csak oly mértékben tanították, amely megfelelt a diákok képességének. A harmadik grammatikai osztályban (syntaxis) Görögország és a római birodalom volt a tanítás anyaga, de a görög és római történelem tanításával kapcsolatban ki-kitértek a magyar történelemre is. A görög és római történelem hőseivel ugyanis a magyar történelem kiváló szereplőit: a Hunyadiakat, Báthoriakat, Kinizsieket, Zrinyieket, stb. állították párhuzamba, hogy a tanulók példájukból tanuljanak és hazaszeretetükben erősödjenek.² A költészeti osztályban pedig a világtörténelmet már a *hazai történelem* különálló tanítása helyettesítette. Tehát míg a jezsuita iskolákban a magyar történelmet csak a világtörténelem kis fejezeteként tanították, addig a kalocsai piarista gimnáziumban már külön tantárgyként szerepelt. A poétikai osztály magyar történelmi anyaga a következő volt: a magyarok őstörténete, a hunnok, a magyarság honfoglalása, Szt. István s a következő királyok, vallásháborúk, a kiváló hősök, érsekek, püspökök, nádorok, bírák, fontosabb külső és belső háborúk. A retorikai osztályban mind a világtörténetből, mind az egyháztörténetből a kereszténység első öt századát tárgyalták, de a részek kiválasztása a tanártól függött.

A világtörténelemmel mindig párhuzamosan haladt az *egyháztörténelem tanítása*.³ Tehát ezt is a principistáknál kezdték, mégpedig a főbb szentírási történetekkel, a Királyok és Bírák könyvének erkölcsi célból való tanításával. A syntaxistáknál Görögországgal és a római birodalommal kapcsolatos egyháztörténelmi eseményeket, a retorikában pedig a kereszténység első öt századát tanították. A poétikai osztállynál nem történik említés az egyháztörténelemről. Ennek talán az az oka, hogy párhuzamosan akartak haladni a világtörténelemmel, itt pedig e helyett a magyar történelem szerepelt.

¹ A tört. tanításra von.: Alapítólevél 2—5. p.

² „Nemo non novit, quantum vim habeant domestica exempla, ad inflammandam in adolescentibus Patriae Charitatem. . . Videat Hungara Juventus Gentis suae, lumina, et ad paria facinora audenda accendatur. Non deerunt Patriae Themistocles, qui de somno trophaeis Miltiadis excitantur . . . etc. Kalocsai érs. levéltár Piar. et Gymn. Coloc.

³ Alapítólevél 1—5. p.

A *vallás-erkölcsi oktatás* a gyermekek felfogásához mért világos és könnyen felfogható kérdések alapján történt.¹ Segédkönyvül Hoffmann Donát piarista institutióit használták. Az utasítás elrendelte, hogy a tanároknak arra kell törekedniök, hogy tanítványaikkal megkedveltessék az erényeket, a józan életmódot és a kötelességtudatot. Ennek a célnak megfelelően fokozatosan vezették be diákjaikat a hit igazságaiba, az erények ismeretébe stb. A hittan tanítását u. i. már az elemi iskolában elkezdték a legfőbb hitigazságok, Isten és a szülők iránti kötelességek tanításával. A principistáknál folytatták a hitről s a hittitkokról való tanítással. Itt diákjaik elé állították Krisztus életét s azokat az erényeket, melyek iránt az ifjak legfogékonyabbak voltak. Kifejtették előttük a bűn veszedelmét és azok kerülésére buzdították őket. A továbbiakban a syntaxisták csoportjában az ú. n. grammatisták a szeretetről és a tízparancsról, szerzőjéről stb. tanultak. A poétikai és retorikai osztályban pedig tulajdonképpen az erkölcsstanon volt a hangsúly, vagyis azokat a kötelességeket tanították, amelyekkel a keresztény ember Isten, szülő, előljáró, rokon, egyéb embertársa és hazája iránt tartozik. Ugyanekkor még szertartástant is tanítottak.

Meg kell még emlékeznünk a *földrajzról és a fizikai földrajzról*, melyet a syntaxisták csoportjában tanítottak Magyarország egyetemes- és részletes-, valamint más vidékek térképeinek használatával.² Tehát a földrajztanításban is haladást látunk a jezsuita iskolákkal szemben, melyekben nem szerepelt állandó tárgyként, hanem csak a történelemtanítással kapcsolatosan.

Az eddig felsorolt tantárgyakon kívül a *szépirást és a helyesírást* is tanították a piarista atyák minden osztályban, mégpedig nemcsak a latin, hanem a magyar és a német nyelvvel kapcsolatban is.³

Magyarországon az ipar és kereskedelem a nyugati országokéhoz viszonyítva a XVIII. században egészen fejletlen volt. A lakosság társadalmi helyzete és művelődési szükséglete éppen ezért sokkal kisebb gyakorlati igényt támasztott az iskolákkal szemben, jóllehet a fejlettebb mezőgazdaság, ipar és kereskede-

¹ Alapítólevél 1—5. p.

² U. o. 3. p.

³ U. o. 2. p.

lem nem klasszikus műveltséget, hanem szakismereteket követel, melyeket csakis külön iskolatípusok közvetíthetnek. Mindazonáltal ilyen iskolákat már Mária Terézia korában találunk Magyarországon is. Az 1762-ben alapított váci Collegium Pauperum Nobilium-ban, s az ugyancsak Vácott felállított Teréziánumban pl. már *polgári építészetet* is tanítottak. A pozsonymegyei Szempcen pedig 1763-ban működni kezdett egy Collegium oeconomicum, amelyben könyvvitelt, térképkészítést, mechanikát, hydrostatikát, bányászatot, polgári építészetet, fogalmazást és a kereskedelmi üzletek szaknyelvét, oeconomiát (kamaraizsámvitelt), a mezőgazdaság elemeit, a gyár- és kézműipart, német nyelvet és hittant tanítottak, hogy a polgároknál állami, gazdasági, kereskedelmi pályákra kedvet keltsenek, állami birtokok, bányák művelésére, utak, hajók, malmok, zúzó, gyárak építésére szakembereket képezzenek ki; továbbá, hogy a polgárokat jóízű építkezésre neveljék s a szántás, szőlőművelés, ipar és kereskedelem különféle ágaira tanítsák stb. — amint Valeró Jakab piarista 1764-i megnyitó beszédében a kollégium célját körvonalazta.¹ Ezek az intézetek a piaristák vezetésére voltak bízva, akiknek a munkáját — mint láttuk — megkönnyítette az, hogy iskoláikban szabad-tanítás folyt, vagyis nem kellett mereven ragaszkodniok a rendi tanrendszer szabályaihoz, hanem új tárgyakat is hozhattak be az egyes iskolákba. Ennek a szabad módszernek az érvényesülését látjuk a kalocsai kollégium tanmenetében is, mely szerint nem tanították a Cörver-féle „Methodus” által elrendelt görögöt, s a magyart is csak a latinnal kapcsolatban, de főként a filozófiai kurzusban annál fontosabbnak tartották a gyakorlati irányú tárgyaknak: az építés művészetének, rajznak, geometriának, zenének stb. oktatását. A zene csak rendkívüli tárgyként szerepelt és első tanára Ettinger Alajos volt. Az *építészetet és rajzot* pedig elsőnek Malinovits Ignác tanította s hogy eredményesen, bizonyítja egy 1775-ből ránkmaradt album.² Ez Kalocsa és Pest vármegye (1774-ből való) térképein kívül számos kalocsai vonatkozású képet közöl, köztük mint legnevezetesebbeket, megemlíthetjük a régi plébániatemplom és a

¹ Kisparti János: A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén a Ratio Educ. előtt. Magyar Paedagógia XXXIV. évf. 111—115. II.

² Timár Kálmán: A régi Kalocsa képeskönyve. Kalocsai Néplap 1933. febr. 11. 57. évf. 7. sz. 2. l.

plébánia, a régi kálvária, az érseki várkastély és a piarista kollégium épületének pontos rajzait. Ezeket a rajzokat maguk a tanulók készítették — legtöbb közülök br. Fischer Antalé — s hálából az iskola nagynevű alapítójának, gr. Batthyány Józsefnek, az akkori kalocsai érseknek ajánlották fel.

Az alapítólevél szerint a kétéves filozófiai tanfolyamot három tanár vezette. Egy tanította a logikát, metafizikát és etikát, a másik az általános és részletes fizikát, a harmadik pedig a polgári építészetet és geometriát.¹

A *filozófiában* a piarista Corsini Eduárd elektikus rendszert követték. Nálunk — mint láttuk — Cörver és Bajtay honosította meg ezt az új filozófiai irányt, melyet a kalocsai kollégiumban is érvényre juttattak. Az etikában a természetjogon kívül Aristoteles Politiká-ja alapján az európai modern államokat is bevonták tárgyalásukba.² A logikához Dalham Flórián és Hoffmann Donát piarista szerzők könyveit használták.

Mint említettük, a filozófiai oktatást a *fizikaival* egészítették ki. Az 1765-i alapítólevél kétféle, mégpedig általános és részleges fizikáról tesz említést. Arra vonatkozólag, hogy mi volt Kalocsán a fizikai tanítás anyaga, nincsenek határozott adataink. Az egykorú Horváth János nagyszombati, később pesti egyetemi tanár, két hasonló c. munkája s a kalocsai piaristáknak ebben az időben rendelkezésre álló fizikai eszközök segítségével azonban mégis körvonalozhatjuk azt az anyagot, ami akkor a kalocsai kollégiumban a fizikai oktatás anyagául szolgálhatott.³ E szerint az „általános“ fizika (*phisica generalis*) keretében kb. azt tanították, amit ma mechanikának nevezünk, azzal a különbséggel, hogy a cseppfolyós és légnemű testek mechanikája már a részleges fizika keretébe tartozott. Az általános fizika keretében tehát foglalkoztak a test mivoltával, tárgyalták a vonzó és taszító erőt, a tehetetlenséget, az erők összetételét, a harmonikus mozgást, az áthatlanságot, kiterjedést, a gépeket, az ingát, a centrális erőket s az égitesteket. Ezzel szemben a „részleges“ fizikához (*phisica particularis*) tartozott a hidrosztatika, hid-

¹ Alapítólevél 7. p.

² Kalocsai érse. levéltár. Piar.

³ Riegl Sándor: A fizika tanítása a kalocsai főgimnáziumban. A jezsuitársasági kalocsai érseki főgimn. értesítője. 1905—1906. 3—6. ll.

rodinamika, hajszálcsovecskék, továbbá a fénytán, a hőtan, az elektromosság, a hangtan, ásványtan stb.

A gyakorlati irányú tárgyak tanításában kifejtett buzgóság azt mutatja, hogy ebben az időben olyan szellem tölti el a piarista rendet, mely a felvilágosodás gondolatvilágából fakadt Ratio Educationis-t megteremtette. A kalocsai kollégium tanmenetén — miként a Ratio Educationis-on is — lehetetlen észre nem venni a felvilágosodás jözsanságát, racionalizmusát és hasznossági elvét. Nem mellőzi ugyan a latin kultúrát, de az irodalmi jelleg egyoldalúságát gyakorlati jellegű tárgyak tanításával ellensúlyozza.

A felvilágosodás eszméi kétségtelenül termékeny talajra találtak a piarista rendben, mely arra törekedett, hogy közoktatásunkat nyugateurópai színvonalra emelje. Sikert is nagy mértékben hozzájárulnia a természettudományos nevelés és gondolkodás magyarországi elterjedéséhez.¹ Minthogy nagy igyekezettel csöpgötték az ifjúság lelkébe Newton, Wolff, Leibnitz és Descartes tanait, elmondhatjuk, „hogy a piarista renden keresztül hazánkba csörgedező felvilágosodási szellem az egyes nagyobb piarista intézetekből, a pestiből, szegediből, nagykárolyiból stb., mint megannyi kútból folyt szét az országban s legalább is olyan hatása volt a katolikusok körében, mint a hallei és más német felvilágosodásnak az ág. evangélikusok között”.² A piaristáktól terjesztett felvilágosodás Olaszországból, Rómából jött hozzánk, tehát nem Németországból, s a piarista iskolákban csak a XVIII. sz. második felében vált érezhetővé a bécsi hatás, a Löwenburg-konviktusban és a Savoyai lovagakadémiában működő magyar piaristák révén.³

A piarista tanrendszer korában használt *tankönyveket* nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a tanulók jó részének nem volt tankönyve, s ezért a piaristák inkább az anyag megértetésére törekedtek. A tananyagot ugyanis úgy magyarázták, hogy a tanulók könnyen megértsék, tankönyv nélkül is megtanulhassák és a magyarázat után saját szavaikkal leírhatták. Ha valamit tévesen jegyeztek fel, s ennek következtében helytelenül

¹ Eckhardt i. m. 165. l.

² Szekfű i. m. VI. köt. (I. kiad.) 332—333. II.

³ Kisparti i. m. 108. l.

tanultak meg, a tanár kijavította rossz feleletüket s ezután újra, de már helyesen leírta velük a megfelelő anyagot.¹ A piarista tanítási módszert a kellő szigorúsággal egybekötött szeretet jellemezte, mely szükség esetében büntetett is, de a *botbüntetést* csak a legkritikább s legsúlyosabb kihágások esetében alkalmazták s akkor is csak az igazgató jelenlétében. Cörver 1757-i intézkedése szerint az igazgató „a tanuló ifjúsággal atyai szeretettel bánjék. A hibásakat mérséklettel fenytse és semmi esetre se engedje a botbüntetést ruhátlanított testen végrehajtani, de maga se tegye ezt; . . . a korbácsolást és kereszthurcolást a szokott cappákkal sohase engedje meg . . .”² A tanár maga botbüntetést nem alkalmazhatott, ha mégis megtette, ez számára sokszor súlyos következményekkel járt. A kalocsai gimnázium alsóbb osztályainak tanárát, Szűts István klerikust pl. 1775. februárjában tehát évközben elküldték a rendből, mert verte a diákokat s helyébe Sivulsky József klerikus került Kecskemétről.³

A kalocsai piarista kollégium fénykora nem sokáig tartott. Egyrészt, mivel Mária Terézia 1778-ban megszüntette a kétéves filozófiai kurzust, másrészt pedig a bekövetkező különféle tanrendszerek miatt, amelyek megakadályozták a kegyes atyákat abban, hogy nemzetnevelői feladatuknak a saját, jó elgondolásuk szerint felelhessenek meg.

Az állami felügyeletet megteremtő Ratio Educationis ugyan a tantárgyak tekintetében nem sok újítást hozott a régi piarista tanrendszerrel szemben, de a tananyag beosztásában már annál többet. Éppen ezért sok panasz hangzott el ellene a kalocsai kollégium tanárai között. Rendszertelennek, a diákság számára terhesnek tartották. S hogy mennyire igazuk volt a kegyes atyáknak, világosan láthatjuk, ha megfigyeljük pl. már a József-féle újításokat is magukban foglaló 1785-i vizsgáteleket, melyek szerint az 1784—85-i iskolai évben a kalocsai piarista kollégium végzett tananyaga az egyes osztályokban a következő volt:⁴

¹ „Hac docendi Methodo multiplex utilitas obtinebitur. Nam imprimis adtentio in adolescentibus maior excitabitur; deinde si suis verbis uti debuerint, stilus exercebitur.” Kalocsai érs. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Váci kr. fg. ért. 1895—96. 20. l.

³ „... ob verberationes perpetuas puerorum, ut ineptus institutor noster Pestinum ad suam paternitatem sit dimissus, ibidem exuendus”. Hist. D. I. 29. l.

⁴ O. l. Dep. Litt. pol. Distr. Bud. 1785. F. 1. p. 12.

A gramm. I. oszt.-ban:

Hittanból: a tizparancs; egyháztörténetből: az Újszövetség fontosabb eseményei; latinból: a megállapított anyag; számtanból: alapműveletek, törtek, pénzek, súlyok, mértékek stb.; természetrajzból: madarak, halak, férgek (házjuk, alakjuk, táplálékuk). A nevüket latinul, magyarul és németül; földrajzból: Magyarország földrajza (fekvése, hegyek, természeti kincsei stb.) térképhasználat; helyesírásból: betűk, hangsúly, egyszerű és összetett szavak.

A gramm. II. oszt.-ban:

hittanból: az Anyaszentegyház öt parancsa; latinból: nyelvtani szabályok, tört. elbeszélések, Cicero levelei; Magyarország tört.-ből: az utasítás szerint; számtanból: a közönséges törtek, átalakításuk, velük való műveletek; németből: alaktan, stb.; természetrajzból: növénytan (fák stb.); földrajzból: Szlavónia, Horvátország, Dalmácia, Galicia, Lodomeria és Erdély földrajza. Ezenkívül rendkívüli tárgyként tanították a görögöt, a geometriát és a természetjog elemeit.

A gramm. III. oszt.-ban:

hittanból: az erkölcsstan; latinból: a retorika szabályai, levélírás, Curtius, Cicero, Seneca, Plinius stb. műveinek olv.; logikából: a gondolkodás művészete stb. (objectum, iudicium verum, falsum, certum et evidens, opinio, dubium, axioma, postulatum theorema, problema, corollaria, ratiocinatio et argumentatio), a haszonnal való olvasás módja stb.; Magyarország tört.-ből: III. és IV. Ferdinánd, Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia, II. József; németből: igeragozás (rendes és rendhagyó), levélfordítás stb.; matematikai földrajzból: a matematikai, fizikai és politikai földrajz elemei, a különféle körök, melyek szerint a földet felosztjuk, pólusok, a világ tengelye, a hely földrajzi hosszúsága és szélessége, az égövek, éghajlatok stb.; ásványtanból: a talajfélék, fémek, arany, ezüst, platina, ón, ólom, réz, vas, bizmut, cink; antimon stb. (hol található, mire használják); számtanból: permutáció, kombináció, variáció. Rendkívüli tárgyként: természetjogot, geometriát, és görög nyelvet tanítottak.

A hum. I. oszt.-ban:

hittanból: a hit, remény, szeretet; stilisztikából: szóképek, szó- és gondolatalakzatok; latinból: Cicero stb.; római régiségtanból: államrégiségek; Magyarország tört.-ből: Károly Róbert, Nagy Lajos, Kis Károly, Zsigmond, Albert, Erzsébet, I. Ulászló, Hunyadi János... Mária Terézia; németből: Aesopus-meséket fordítottak. Földrajzból: Európa (határai, nagysága, lakói, országai stb.). Ásványtanból: sók, kőszén, különféle talajnevek, kőzetek osztályai, igaz- és hamisgyöngyök, fémek, kőületek stb.; geometriából: egyenesvonalak, szögek, háromszögek, magasság- és távolságmérés; rendkívüli tárgyként: poétikából az asclepiadesi, sapphoi, glyconi sorok és epigrammák szerkesztése, geometriából a könnyebb tételek bizonyítása.

A hum. II. oszt.-ban:

hittanból: a szentségek; természetjogból: szerződés, ajándékozás, kölcsön, kamat, bérbeadás, végrendelet stb.; gyakorlati geometriából: prizma, kocka, henger, gúla, kúp, stb.; latinból: Cicero, stb.; földrajzból: Belgium,

Galicia, Lodoméria, Magyarország, Erdély, Szlavónia, Horvátország, a két Szicília, Etruria; egyháztört.-ből: a hit terjedése, eretnekségek, zsinatok, rítusok, szerzetesrendek, csodák; természetrajzból: emlősállatok, madarak, kétféltűek, halak, férgek; németből: stílusgyakorlatok, fordítások az Újszövetségi Szentírásból; ezenkívül mitológiát és retorikát is tanítottak; rendkívüli tárgyként pedig a tiszta geometriából a négyoldalú alakzatok és sokszögek bizonyítása, egyenoldalú alakzat átalakítása egyenlőoldalú háromszöggé, három- és sokszögek egyenlő részekre való osztása; poétikából jambus, asclepiadesi, sapphoi versek és epigrammák készítése; görögből: beszédrészek, névelők, számnevek, deklinációk. Végül szépírást latinul és németül.

A ház hangulata egyre elégedetlenebb ezzel a tanrendszerrel, melyben a hazai történelem és földrajz képviselve van ugyan, de nincs benne a magyar nyelv, pedig a kollégium tanári kara a bécsi udvar központosító politikájával szemben ekkor már a teljes magyarnyelvű oktatásban akart segítséget keresni.¹ Valamennyien érezték azt, amit nagynevű rendtársuk, Dugonics András úgy fogalmazott meg 1783-ban, hogy „az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják”.² Mindazonáltal, hogy a magyar nyelv hangsúlyozásában elsősorban nyelvünk felvirágoztatása és a németesítés elleni védekezés gondolata s nem az elfogultság vezette őket, mutatja az, hogy idejében felismerték a modern nyelvek szükségességét s ezt a felfogásukat a kollégium kiváló tanára, Endrődy János nagy erkölcsfilozófiai munkájában ki is fejezte. Endrődy ugyanis azt ajánlotta, hogy a gyermeknek anyanyelvén kívül más nyelvet is kell tanulnia, mert — mint mondja — „Nem embernek, hanem varjúnak a dolga egyedül anyja szaván kárognia. Az embernek különféle tudományokra van szüksége, ezekhez pedig a kulcs a nyelveknek különbözők; tudni kell ezeket annak, aki amazokból akar részesülni.”³ Amennyire tehették ezt, nemcsak hirdették, hanem már a szabad tanrendszer korában is megvalósították azzal, hogy a latin nyelvvel kapcsolatban a magyar nyelven kívül a németet is, sőt konviktusukban a franciát is tanították.

Az 1777-i Ratio Educationis nem sokáig volt érvényben, mert már 1806-ban megjelent a II. Ratio, melynek kollégiumunkra vonatkozólag legfőbb újítása az volt, hogy a magyar nyelvet

¹ Kalocsai érs. levltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Kornis i. m. I. 86. l.

³ Endrődy János: Az emberek boldogsága. Pesten, 1806. II. 217. l.

ezenkívül rendes tárgyként tanították, viszont a fizika és a görög a továbbiak során nem szerepelt a tantárgyak között. Ez a tanrendszer sem felelt meg a várakozásnak, mégis hosszabbéletű volt, mint az I. Ratio, s csak a XIX. sz. közepén adta át helyét a Thun-féle tanrendszernek, melynek meghonosítása az előbbivel szemben csak a fizika visszaállításában jelentett változást.

Nincs szándékunkban az állami tanrendszerektől módosított tananyag részletes tárgyalása, mivel az állami felügyelet korában a tanítás többnyire a felsőbb utasítások szerint történt, s ezért inkább csak arra fogunk röviden rámutatni, hogy milyen szerepe volt a kalocsai gimnázium tanmenetében a magyar nyelvnek, s általában hogyan alakult a tanítás a kollégium második, vagyis az állami felügyelet korában.

A magyar nyelv tanítását, mint rendes tárgyt csak a II. Ratio Educationis alkalmazta, de a hangsúly továbbra is a latin tanítási nyelven volt, s a különféle helytartótanácsi rendeletek miatt a piarista atyák hosszú ideig még részlegesen sem térhettek át a magyar tanítási nyelvre. „A koronás magyar király szemében szinte hazaárulásszámba ment a magyarnyelvű tanítás; — mondja Kornis — ha ilyent besúgnak neki, meg akarja torolni”.¹ Érthetetlennek látszik előttünk, hogy Magyarország törvényes uralkodója, I. Ferenc 1813-ban vizsgálatot indított a pesti piarista gimnázium ellen, mert ott hír szerint magyar nyelven tanítanak, s feleletet kér a magyar udvari kancelláriától, hogy ez szokásban van-e más piarista gimnáziumban is?² Ez az eset megismétlődik 1833-ban a szegedi piarista gimnáziummal kapcsolatban,³ majd 1837-ben, amikor Ferdinánd király sajátkezű aláírásával ellátott levélben érdeklődik gr. Pálffy kancellárnál ugyancsak a pesti piarista gimnáziumban a magyar nyelv dolgában előforduló „*visz-szaélésekről*”.⁴ E visszas helyzetet, hogy t. i. a magyar fiúval nem lehetett magyar nyelven közölni a tudomány elemeit, csak azzal magyarázhatjuk, hogy „a magyar nemzet lelkétől egészen idegen uralkodó nem akarja megengedni, hogy egyik néptörzse a többi rovására jobban kibontakoztathassa a benne feszülő nemzeti

¹ Kornis i. m. I. 461. l.

² Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Bp. 1926. 317. l.

³ Kornis i. m. I. 461—462. ll.

⁴ Szekfű Gyula: Iratok... 412. l.

energiákat, melyek útjában állanak az osztrák centralizáló hatalom politikai eszményének.”¹

A helytartótanács ugyan 1819-ben a magyar nyelvből külön osztályzást követelt és annak a tanulónak, akinél ez hiányzott, az ösztöndíjat nem adta ki, továbbá megkívánta a magyar irodalomból való oktatást is,² mégis a magyar nyelv csak mint tantárgy szerepelhetett, még mindig nem volt szabad magyarul tanítani. Az 1830-i nyelvtörvény igyekezett segíteni a helyzeten s ezt követően a helytartótanács 1832. novemberében a kalocsai gimnázium igazgatóságához intézett leiratában elrendelte, hogy ezentúl a magyar történelem és a Biblia tanítási nyelve lehetőleg a magyar legyen s hogy a klasszikusokat a hazai nyelven is kell magyarázni.³ E rendelet vétele után, minthogy egy-két tanuló kivételével mindenki tudott magyarul, latinul pedig az alsó két osztály növendékei még nem tudtak jól, a két első grammatikai osztályban Szalay Imre magyarnyelvű grammatikáját tanították, a felsőbb osztályokban pedig a syntaxist, és a prozódiaát adták elő szintén magyar nyelven, de az eddig használatban lévő latin könyveket is megtartották. A történelmet és a Bibliát már ebben az évben teljesen magyarul tanították. De 1834-ben a gimnázium igazgatója már úgy rendelkezett, hogy azok, akik nem tudnak magyarul, az első félévben a történelmet latinul tanulják.⁴

Végre hosszú küzdelem után szentesítették az 1844: II. t.-cikket, melynek 9. §-a szerint a király elrendelte, „hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen”.⁵ A kalocsai kollégiumban már e rendelet megjelenése előtt is magyar nyelven folyt a tanítás. Az igazgató ugyanis 1841-ben Adamkovits Mihály főigazgatónak adott feleletében hangsúlyozta, hogy a tanulók közül majdnem mindenki jól beszél magyarul, ezért a magyarnyelvű tanítást már a következő iskolai évben be lehetne vezetni.⁶ Mégis, mivel minden évben több horvát, tót és német diák iratkozott be a gimnáziumba, akik nem tudtak magyarul és különösen a felsőbb osztályokban — egyrészt

¹ Kornis i. m. I. 461. l.

² U. o. I. 469. l.

³ Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt. 1832. nov. 18.

⁴ U. o. 1834. okt. 19.

⁵ Kornis i. m. I. 480. l.

⁶ Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt. . . . 1841. márc. 22.

mivel több tantárgy volt, másrészt mivel részletesebben tárgyalták az egyes tárgyakat — nem tudnának haladni, ha magyarul folynék a tanítás, a következő iskolai évtől kezdve fokozatosan, és nem egyszerre vezette be a magyarnyelvű oktatást.¹

A magyar, latin és számtan tanításában, amint a piarista tanrendszer korában, most is nagy gondot fordítottak a *gyakorlatokra*. Hetenkint kétszer íratnak gyakorlatokat és ezeket, miután a tanár kijavította, az igazgató átnézte és az eredmény szerint megdicsérte vagy megkorholta a tanulókat.² Számtanból ezenkívül még házi feladatokat is kaptak a tanulók, mégpedig szünetek alkalmával többet, mint egyébként. Az igazgató erre is szigorúan felügyelt.³ Magyarból és latinból a kisebb diákokkal rendszeren morális célzatú dolgozatokat íratnak, a nagyobbakkal pedig olyanokat, melyeknek a mindennapi életben hasznát vehették, tehát pl. leveleket, beszédeket, kérvényeket, elismervényeket, kötelezvényeket stb.⁴ A magyar nyelv mellett nem feledkeztek meg a latin szorgalmazásáról sem. A jobbtehetségűektől elvárták, hogy a rendes leckéken kívül saját szorgalmukból is fordítsanak és tanuljanak memoritert. De a helytartótanácsi rendeletek is köteleességévé tették az igazgatónak, hogy a havonként, félévenként és évvégén tartott vizsgákon különös gonddal figyelje, hogy a tanulók milyen előmenetelt tanúsítanak latinból.⁵

A filozófiai kurzus megszüntetésével mostoha sors várt a fizika tanítására is. A Ratio Educationis rendelkezése szerint ugyanis csak a IV. grammatikai osztályban kapott helyet a fizika heti két órában, amikor a fizika elemeit adták elő, melyhez rendkívüli tárgyként májustól az iskolai év végéig heti két órás kísér-

¹ A kalocsai gimn.-ban tehát már a magyarnyelvi rendelet előtt is magyarul tanítottak, a rendelet megjelenésekor mégis örömmel írta be a tanári gyűlések jegyzőkönyvébe Könnye Alajos „tanodai tollnok”, hogy „... bájjengzetű édes hazai nyelvünk százezrek buzgó fohászain ama fényfokra magát törvényszerűleg felküzdi, miként már fejedelmi szentesítést nyert törvény erejénél fogva nemcsak törvénykezési, de tanítási nyelvvé is köteleztetnék minden honpolgár elismerni...” Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt. 1846. III. ülés.

² U. o. 1834. okt. 19.

³ U. o. 1838. okt. 18.

⁴ U. o. 1838. okt. 18.

⁵ U. o. 1834. okt. 19.

leti tanfolyam járult.¹ De ez az elemi kurzus is megszűnt 1806-ban az új Ratio Educationis rendeletei értelmében, úgyhogy ettől kezdve a Thun-féle Organisationsentwurf-ig Kalocsán egyáltalán nem tanítottak fizikát. A Thun-féle tanrendszer alkalmazásával ismét helyet kapott a fizika is a tantárgyak között, amennyiben a III. osztályban a természettan elemeit és a hőtant adták elő, a IV. osztályban pedig a mozgás és egyensúly, hangtan, fénytán, mágnesség, elektromosság, a csillagászat és a fizikai földrajz alkották a tananyagot.²

Az eddig említett főbb tantárgyak mellett a zene és az ének tanítását is felkarolták a kalocsai piaristák az állami felügyelet korában éppúgy, mint a piarista tanrendszer korában. Míg azonban a zene tanítása továbbra is csak rendkívüli tárgy maradt, addig az énektanításba bevonták az egész diákságot. Minden év elején már az ünnepélyes Veni Sancte előtt megkezdték az énekpróbákat, hogy a Veni Sancte-n már az első osztályosok és a más gimnáziumból jöttek is tudjanak énekelni.³ A diákok ének-kara, vonós és fúvós zenekara évközben gyakran szerepelt a vásárnapi és ünnepi nagymiséken nemcsak a saját templomukban, hanem a székesegyházban is, továbbá ünnepélyes alkalmakkor, az érsek és más előkelő vendégük tiszteletére.

A piaristák legnagyobb gondjukat a XIX. században is a valláserkölcsi nevelésre, az Isten, a Haza és a vallás eszméinek az ifjúság lelkébe való beleplántálására fordították. E mellett, mint láttuk, nem feledkeztek meg a többi szempontról s köztük az ifjúság *testi neveléséről* sem. Minthogy a középiskolás ifjúság testi nevelésében még a XIX. század első felében sem beszélhetünk műtornáról, a piarista atyák az ifjúság testi neveléséről más úton-módon iparkodtak gondoskodni. Már a piarista tanrendszer korában lényegében ezt a célt szolgálta a tánc és a katonai gyakorlatok tanítása, a továbbiak során pedig a Ratio Educationistól s az intézeti szabályoktól is szigorúan tiltott, de azért tanári vezetéssel mégis csak gyakorolt úszás, csónakázás, labdázás stb.

¹ Riegl. i. m. 7. l.

² U. o.

³ Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt. . . . (több helyen) „ . . . eo magis, quod complures ex aliis Gymnasiis huc concurrentes, et futuri primi anni Grammaticae melodiam ignorent“.

A XVIII. századi középiskoláink szemléltető eszközökkel csak gyéren voltak felszerelve, jóllehet már Mária Terézia elrendelte a természetrajzi és fizikai gyűjtemények beszerzését és erre a célra némi segélyben is részesítette az iskolákat.¹ De miként Mária Terézia, úgy József ezirányú rendelkezései is hiába voltak, a legtöbb gimnáziumnak ugyanis semmiféle fölszerelése sem volt.² „A természetrajz egyik ágának oktatásában sem rendelkeznek a legtöbb helyt szemléltető eszközökkel, — írja Kornis — kivéve néhány ajándékba kapott ásványt. A fizika tanítására csak néhány iskolában van egypár eszköz. A földrajzhoz jó, ha van egy földtekéjük. Ha a tanár magánúton nem szerez térképet, a tanulók ilyet sohasem látnak”.³ Éppen ezért feltűnő a kalocsai piarista gimnázium *fizikai, földrajzi, ásványtani szertárainak a fölszerelése és éremgyűjteménye*, mely minden tekintetben megfelelt a kor követelményeinek.

Hogy a piarista tanrendszer korában milyen műszerekkel volt felszerelve a kollégium fizikai szertára, pontosan nem tudjuk, de a ránk maradt adatokból megállapíthatjuk, hogy az 1760-as években csupán gr. Batthyány érsek mintegy 80—100 drb. különféle kísérleti bemutatásokhoz szükséges műszerrel látta el a kollégium fizikai szertárát.⁴

A Batthyánytól ajándékozott műszerek közül a következőket ismerjük: 1 nagyobb, 1 kisebb Brander-féle, 1 Nollet-féle hengeres légszivattyú; 1 légsűrítő; 6 nagyobb és 7 kisebb üvegbura, a hangterjedés bizonyítására; 1 csengővel és ércfogantyúval felszerelt üvegbura, továbbá 1 hőmérővel ellátott üvegbura; 4 üveg-gömb a levegő súlyának a mérésére; 4 fémkészülék a levegő ellenállásának és rugalmasságának a kimutatására; 1 hengeres edény fémfödővel a „testek egyformán esnek” elv bizonyításához; 1 Kircher-féle szivattyús kút minta; 1 „hordón ülő Bacchus”; 3 magdeburgi féltreke; 2 Heron-féle pohár, a hidrosztatikus nyo-

¹ Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. 166. l.

² Kornis i. m. I. 58. l.

³ U. o. I. 554. l.

⁴ Kalocsai ér. levéltár. Piar. Specificatio Instrumentorum, quibus Excel-lentissimus Archi-Praesul Fundator Beneficentissimus Museum Sch. Piarum Coloc. instruere dignatus est.

máshoz; 1 Volff-féle bonctani emelő; 1 mérleg; 1 mozgatható dugattyúval felszerelt, csappal ellátott fémcső; 2 üvegcső; közlekedőedények; 2 lámpa; 1 laterna magica (11 képpel); 1 camera optica; 2 mikroszkóp; homorú, domború, torz és szögtükör (10 képpel); 2 üveg- és 1 fahasáb; fém-, üveg- és fagolyók; optikai cső; üveg- és fakockák; 2 domború lencse (az egyik szögletes, a másik kerek); 2 mérleg (egyik skálával); súlysorozat; 3 nagyobb átmérőjű üvegcső; 1 szócső; 1 vízszintmérő; egyenes és görbe szívócsövek; 2 légsúlymérő; 3 márványgömb; 1 távcső; 1 fémhőmérő; csigasor; 1 Heron-kútja; 1 mérnöki asztal.

A piaristák ezt a fizikai gyűjteményt tovább fejlesztették, de az első és még inkább a második Ratio Educationis — mely teljesen kiküszöbölte a fizikát a tantárgyak közül — megakasztotta a fejlődést. Minthogy már az első Ratio életbelépése után sem taníthatták a fizikát olyan mértékben, mint a piarista tanrendszer korában, nem is volt szükségük annyi fizikai eszközre s ezért fizikai gyűjteményük nagyrészt 1783-ban a kecskeméti piarista tanárképzőintézetnek, 1802-ben pedig a szegedi piarista kollégiumnak adták át.¹ Mégis azt látjuk, hogy amikor a fizika tanítása félszázados szünet után a XIX. század közepén újból megkezdődött, a piaristák meglévő gyűjteményüket kiegészítve, fizikai szertárukat úgyszólván mindennel felszerelték, ami a kisgimnáziumi természettan sikeres előadásához szükséges volt. S hogy törekedtek gyűjteményüket még tökéletesebbé tenni, kitűnik az utolsó házfőnök panaszából, melyben az intézet szegénységét okolja a fizikai eszközökben való hiányok miatt.² Pedig fizikai szertáruk teljesen megfelelt az intézet színvonalának. A gimnáziummal együtt ugyanis 112 fizikai eszközt adtak át a jezsuitáknak 1860-ban.³

Ezek közül az eszközök közül a következőket emelhetjük ki mint fontosabbakat:⁴

A mechanikát képviselték: az erők paralellogrammái, számos súlypont- és gépminta, igen jó centrifugális gép minden hozzá-

¹ Hist. D. II. 76. 1.

² U. o. III. 15. 1.

³ Riegl. i. m. 25. 1.

⁴ Közli Riegl. i. h.

tartozóval, másodpercinga, ütközőgép, pneumatikus kád, légritkító és -sűrítő, közlekedőcsövek, Heron labdája és kútja, Segner kereke.

Hangtani műszer kevés volt: 4 szép Chladni-féle lemez, 1 óriási szócső.

A fénytani gyűjtemény sokkal gazdagabb volt: 1 prizma, 2 lencse, 2 gömbtükör, 2 összetett mikroszkóp (húszszoros nagyítással), egyszerű nagyító, camera obscura, laterna magica, caleidoszkóp, színforogató, turmalinfogó, mészpátp prizma.

Hőtani eszközök voltak: 2 féműkör, Döbereiner gyújtógépe, Davy lámpája, légtűz-szerszám, kriofor, vízi kalapács.

Dicséretreméltó ezenkívül az elektromos gyűjtemény. Ebben a gyűjteményben találunk egy hatalmas Winter-gépet minden mellékműszerrel, elektrofort, elektroszkópot, leideni palackot, Franklin tábláját, Lane üvegét, Volta oszlopát, Störer gépét, vízbontót és 2 elektromágneest.

Csillagászati műszer csak kettő volt: 1 égi glóbusz és 1 napóra.

A mérőeszközök közül a következőket emelhetjük ki: 1 gyorsmérleg, 1 hidrosztatikus mérleg, 2 areométer, 1 barométer, 1 higrométer, 1 osztályozott buretta, 1 igen értékes Holzmann-féle fémtermométer, 1 pszichrométer, 1 körív nóniusszal stb. Elektromos mérőeszközt nem találtunk a leltárban.

A fizikai gyűjteményen kívül már a piarista tanrendszer korában szép térképgyűjteményük is volt.

Térképeik közül a régebbi gyűjtemény címe: Atlas novus terrarum imperia regna et status. Nürnberg, 1710. A Hómann-cég kiadásában jelent meg. Ugyanennek a cégnek a kiadása a másik, XVIII. századi újabb és nagyobb gyűjtemény, mely jegyzéke szerint 206 térképet foglal magában, az egyes térképeken 1732, 1735, 1737 évszámjelzéssel; Temesvár környékének térképe pedig jelzése szerint a III. Károly alatt lefolyt török háború új hadszínterének térképe. Az Atlas-ban ábrázolt világrészek: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika. Térképgyűjteményükből, melyet később is tovább gyűjtöttek s mely Kalocsáról való távozásuk után érem-, fizikai-, ásványgyűjteményeikkel együtt a helyüket elfoglaló jezsuita atyák történelmi-, fizikai- stb. szertárának lett

az alapja, még egy, a Tabula Peutingeriana facsimile sorozatot ismerjük (— úti vázlattérkép 1854. Gymn. Caloc. —).¹

Éremgyűjteményükben különösen 20 drb. értékeset találunk.² Ásványtáruk pedig az átadáskor 130 ásványfajtából és 248 drb. ásványból állt.³

A tanítással kapcsolatban meg kell még emlékeznünk az iskola természetes kiegészítőiről: az aemulatiokról, a színpadról, továbbá az akadémiákról.

A piarista rend, mely a szegény elhagyatott gyermekek nevelését tűzte ki célul, hosszú ideig nem vette át a jezsuita iskolákban szokásos *aemulatiot*. De az 1752-ben kiadott új tanítási rendszer már sürgette a szelídebb aemulatiok alkalmazását. E sürgetés következményeképpen a kalocsai kollégium életében már érvényre is jutott az aemulatio, bár szerényebb formában és csak annyiban, hogy a kiválóbb tanulókat azzal jutalmazták, hogy nevüket a klasszifikációban előbbre helyezték (pl. *eminens primus inter septem stb.*), továbbá előmenetelük szerint ültették el őket s a legkiválóbbakkal egyes osztályokat átugortattak.

Kalazanci Szt. József, nemcsak az aemulationak volt ellensége, hanem az iskoladrámának is, mert azt tartotta, hogy a hosszú előkészület elvonja a tanulókat az iskolai munkától és hiúságra neveli őket. A színielőadások helyett inkább a tanulmányokkal szorosabb kapcsolatban álló akadémiákat ajánlotta, melyeken különböző témákat — verseket is — adtak elő, vitatkoztak és írásbeli dolgozatokat mutattak be. Végül a kor követelményeinek engedve, a piaristák is helyet adtak a színjátékoknak, a nélkül azonban, hogy az akadémiát mellőzték volna.

Magyarországon a *piarista iskoladráma*, „mely az olasz renaissance-drámából fejlődött, onnan tanulta nemcsak belső szerkezeti sajátságait, hanem a renaissance-színpad felszerelését is átvette s a közönség tetszésének keresését éppen ezekkel az eltanult külsőségekkel mozdította elő”⁴ az 1666-ban alapított pri-

¹ Komarik István: A kalocsai jézustársasági intézet vázlatos története (1860—1935). Kalocsa, 1935. 50. l.

² U. o.

³ U. o. 43. l.

⁴ Prónai Antal: Az iskolai színjáték a XVIII. század társadalmának életében. Békefi Emlékkönyv. Bp. 1912. 340. l.

vigyei kollégiumban indult meg 1670-ben.¹ Ettől kezdve az új piarista iskolákkal együtt mindenütt fellépett egyúttal az iskola-dráma is, mely a tanítócélzatnak és az ifjúságnak a nyilvánosság előtt való szereplésén kívül a közönség tetszését is kereste. Tártyukat nagyrészt a görög-latin íróktól, esetleg keresztény latin írók műveiből, de akárhányszor az újabbkori történelemből vették. A piaristák, miként a jezsuiták is eleinte csak latin darabokat adattak elő tanítványaikkal. A XVIII. század közepén azonban a piarista atyák már magyarnyelvű színjátékokat is írtak, hogy „az illetén iskolabéli magyar játékok által — mint Pállya István mondja — az ifjúság a magyar nyelvben gyakoroltassék és hogy az ifjak a merészséget és a becsületes emberek között való tisztességes, nyájas társalkodást édes magyar nyelvünkön előadott komédiákból szinte úgy felfoghatják, mint a Deák komédiákból”.² Talán éppen ennek a törekvésnek köszönhették, hogy „dráma-irodalmi hatás dolgában messze felülmúlták a jezsuitákat; az iskolai dráma az ő munkásságukkal jutott közvetlen kapcsolatba a magyar világi drámával és színészettel...”.³

A színjátékok jelentős szerephez jutottak a kalocsai kollégiumban is. Már az első iskolai év végén, 1766. aug. 7-én Bucsi Sándor a retorika tanára egy Plautus-darabot adatott elő nagy közönség, köztük az érsek jelenlétében.⁴ Majd gr. Batthyány érsek, hogy a színdarabok előadására megfelelő hely álljon rendelkezésükre, 1769-ben a mai jezsuita templom helyén egy tágas termet építtetett és színpaddal látta el.⁵ Ezt követőleg hamarosan, 1773. aug. 8-án Simai Kristóf már magyar darabot adatott elő a syntaxistákkal, néhány nap múlva, aug. 15-én pedig Kiparszki a Fabricius című tragédiát hozta színre komikus táncokkal.⁶ A jelek szerint nem mult el iskolai év egy-két előadás nélkül, melyeknek számát és címét pontosan nem tudjuk megállapítani. A rövid feljegyzések ugyanis csak az előadások tartásának és a nagyszámú jelenlevőnek a megállapítására szorítkoznak. Így 1774-ben pl. az Attilius Regulus-t (aug. 15); Farkas klerikus magyar darab-

¹ Prónay Antal: A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században. (A kegyesr. bp.-i fg. ért. 1906—7.) 13. l.

² Jászai i. m. 65. l.

³ Pintér Jenő: Irod. tört. IV. kötet. Bp. 1931. 775. l.

⁴ Hist. D. I. 14. l.

⁵ U. o. I. 14. l.

⁶ U. o. I. 20. l.

ját (aug. 2) és a szónoklati osztály tanulói által előadott komédiát (ápr. 3), a húsvétvasárnapi s a húsvét szerdáján előadott német komédiát;¹ 1775-ből pedig Sivulszki József és Farkas Lajos magiszterek tanítványainak komikus mutatóványait (aug. 15)² továbbá egy német komédiát és egy magyarnyelvű darabot találunk feljegyezve.³ Ez utóbbit szintén az említett Farkas adatta elő tanítványaival.⁴ Komédiák és tragédiák egyaránt szerepeltek a műsoron, de a Sidonius (1776-ban), Constantius (1777-ben) és az Antisthenes (évszám nélkül) című darabokon kívül mindössze még négy színelőadásról tudunk, mégpedig 1782-ben Gri-geli tanítványainak vidám farsangi és Kalazancius ünnepén tartott színdarabjáról,⁵ 1785-ben Nemes Imre színjátékáról és 1824-ben egy drámáról, melyen az érseken és a kanonokokon kívül majdnem az egész város résztvett s mely annyira tetszett az érseknek, hogy 100 frt-ot adott a színdarab szerzőjének, Takácsnak és tanítványainak.⁶

A színdarabokat általában az első és második félév végén s a nagyobb ünnepek alkalmával a délutáni órákban adták elő, hogy a vidékről jött szülők is végignézhessék. Az előadott darabok nyelve többnyire latin volt s a magyar- és németnyelvűek csak gyéren voltak képviselve. A legtöbb darabot Simai, Kiparszki, Hagymási és Endrődi adatták elő s kétségtelenül voltak közöttük saját szerzeményű darabok is. Kalocsa lelkes piaristái ilyenén igyekezetükkel nagy hiányt pótolnak s a kalocsai és a környékbeli társadalom nevelésében is jelentékeny szerepet vittek, mert egyrészt fölszították a nép érdeklődését, másrészt meg pótolták a világi színpad hiányát. Erre a hatásra maguk a piarista atyák és az alapító már akkor számítottak, mikor színelőadások céljára alkalmas, tágas termet építettek, hogy a tanulókon s szüleiken kívül az érdeklődő városi közönség is beférhessen és végignézhesse az előadott darabot. Érdeklődésben nem is volt hiány. Egy-egy előadás mindig különös eseményszámba ment és a város előkelőbb társadalmára, a min-

¹ Hist. D. I. 24. I.

² U. o. I. 33. I.

³ U. o. I. 24. I.

⁴ U. o. I. 26. I.

⁵ U. o. I. 50, 52 II.

⁶ U. o. II. 159. I.

denkori érsekre, kanonokokra, általában véve a papságra s a városi tanácsra éppen olyan vonzóerővel volt, mint a polgárságra.

A színdarabokkal párhuzamosan jelentek meg a rendalapító szellemében művelt *akadémiák*, melyek legtöbbször *deklamációk* előadásából állottak. A deklamációk szerzője rendszeren maga a tanár volt, aki osztálya kiválóbb tanulóival mondatta el az előre kidolgozott és megtanult tárgyat, de sokszor a tanulók a maguk készítette dolgozatokat mutatták be ezeken az akadémiákon. Az előadott deklamációk gyakran párbeszédekből állottak s a színdaraboktól csak abban különböztek, hogy nem volt bennük cselekmény. Tárgyuk általában abból állt, hogy egy-egy fölvetett tételt igyekeztek megoldani a beszélgetés során.

A kalocsai kollégiumban míg a filozófiai kurzus is fennállott, háromfokú akadémiát különböztethetünk meg. Külön volt a fizikusoknak, külön a gimnázium két felső és a grammatikai osztályú tanulóknak. Míg a két alsó fokon inkább csak felmondások, esetleg szónoklatok szerepeltek, addig a filozófusoknál a vitatkozás volt az akadémiai működés anyaga. *Disputációkat* különösen a filozófia valamelyik ágából: logikából és metafizikából, de igen gyakran az egész filozófiából és fizikából s ezenkívül az építészetből tartottak, részint a tanultak begyakorlása végett, részint a tanulók előmenetelének és gyakorlottságának nyilvános bemutatása céljából. De nem mindig az iskolában tanult anyag szerepelt a műsoron, 1773-ban pl. Simity Elek, egy Erdődi nevű tanulóval a piarista rend alapítójának, Kalazanci Szt. Józsefnek magyar-nyelvű életrajzából tartott nagy vitát.¹ A vitatkozások vezetésében főként Kruzi, Simity és Peer professzorok, a tanulók részéről pedig br. Fischer, Szabó, Erdődi, Sznezánszky és Herschini nevűek tűntek ki. A közönség mindig érdeklődéssel kísérte ezeket a szellemi csatározásokat és többször a hallgatóság közül is beleegyeztetett egy-kettő a vitába. A háztörténet többek közt felemlít egy Bors nevű jezsuitát is, aki üdülés végett ment Kalocsára és résztvett Simity és Erdődi disputájában.²

Az akadémiáknak külön csoportját alkották a verses formájú *eklogák* (ecloga, idyllion), pásztorjátékok, amelyekben a hagyo-

¹ Hist. D. I. 21. l.

² U. o. I. 21. l.

mányos pásztornevek alatt a tanulók dicséretet zengtek iskolájuk vendégeiről, előjáróikról és tanáraikról. 1774-ben pl. a nassau herceg, majd gr. Hadik és felesége tiszteletére német eklogát adtak elő s e mellett még katonai gyakorlatokat és különféle táncokat is mutattak be.¹ Miként a dialógusok, úgy az eklogák is vegyesen magyar, latin, német és francianyelvűek voltak. Természetesen a legtöbb latin volt, de szép számmal találunk köztük magyarnyelvűt is. A legtöbb pásztorjátékot a mindenkori érsek tiszteletére adták elő, sokszor 8—10 szereplővel, hogy kifejezzék iránta szeretetüket, hálaérzésüket és őszinte gyermeki ragaszkodásukat. Az előadott pásztorjátékok nemcsak a címzettekre voltak nagy hatással, — Klobusiczky érseket 1822. jún. 23-án az ő tiszteletére előadott ekloga annyira megrázképtette, hogy sírt² — hanem a közönségre is nagy vonzóerővel voltak, különösen, mikor a pásztorjátékokat már magyar nyelven adták elő. A háztörténet írója többször ezzel okolja meg a nagyszámú hallgatóság érdeklődését.³

I. Ferenc uralkodása alatt 1794-ben eltiltották az iskolai színielőadásokat. Ettől kezdve iskoladramával nem igen találkozunk a kollégiumban, de a dialógusok, disputációk és eklogák előadását nyomon követhetjük a XIX. sz. közepéig. A kalocsai pásztorjátékra vonatkozó utolsó adatunk 1850. júl. 17-ről való, amikor a kollégium igazgatóját, Dobay Eleket, nevenapja alkalmából „a helybeli költészet tanulók néhány jelesbjei saját és tanuló társaik nevében hálatisztelestül jól sikerült pásztori versezet elszavalásával, s e közben bárány s egyéb ajándékok átnyújtásával tisztelték meg . . .”⁴

Disputációkat, dialógusokat és eklogákat nemcsak az úgynevezett akadémiákon tartottak, hanem vizsgák alkalmával is. A félévi és évvégi vizsgákon kívül havonkénti összefoglalókkal is találkozunk. A nyilvános vizsgákat, melyeken a szorgalmas tanulókat megdicsérték, a hanyagokat pedig buzdították, a szülők s a városi előkelő közönség szorgalmasan látogatta. A hittanvizsgá-

¹ Hist. D. I. 26. l.

² U. o. II. 148. l.

³ Néha oly nagyszámú közönség gyűlt össze, hogy az előadást az érsekkertben kellett megtartani.

⁴ Religio. 1850. II. 10. sz. 76. l.

kon általában az érsek elnökölt s csak kivételes esetekben helyettesítette magát valamelyik kanonokkal.

A tanulók *bizonyítványát* a helytartótanács utasítására csak 1834-től kezdve nyomtatták ki,¹ ezért hosszú ideig csak azok a tanulók kaptak bizonyítványt, akik a következő évben nem szándékoztak visszatérni az intézetbe. Az egyes tantárgyakban elért eredményeiket azonban még ezeknél sem tüntették fel, hanem csupán annyit, hogy melyik osztályt végezték, milyen magaviseletet tanúsítottak, s hogy a következő osztályba felvehetők-e, vagy nem.

Mégis minden tanuló megtudta az osztályzatát. Erre a célra szolgált a *klasszifikáció*, vagyis a bizonyítványok felolvasása, mely mindig ünnepélyes külsőségek között s szintén nagyszámú érdeklődő előtt történt. Ilyenkor a megjelent közönség tiszteletére minden osztályból levizsgáztattak egy-két tanulót. Ezt követte az osztályzatok felolvasása, melynek végeztével a legjobb tanulókat áthelyezték a felsőbb csoportba, azokat pedig, akik gyengébb előmenetelt tanúsítottak, rendesen egy félévig még ugyanabban a csoportban — osztályban — hagyták, míg a teljesen hanyagokat, vagy a tanulásra képteleneket alsóbb osztályokba, esetleg az elemi iskolába küldték vissza.

¹ Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt. . . . 1834. III. ülés.

5. A kollégium tanulói.

A tanulók számát, korát, vallási, nemzetiségi és társadalmi viszonyait stb. az *iskolai jegyzékekből* ismerjük, amelyeket — mint már említettük — a kollégium igazgatója vezetett.¹ Az egyes osztályok tanárai minden év végén összeírták tanítványaikat s jegyzékeiket az igazgató összegezte és aláírta. Ezek a jegyzékek — öt kötetben maradtak ránk — kezdetben csak a tanulók nevét, vallását, állapotát, (nemes, polgár stb.) nemzetiségét, lakóhelyét, vármegyéjét és életkorát tüntették fel. Az 1793—94. iskolai évtől kezdve az apa vagy a gyám nevének, lakóhelyének és állapotának, 1826-ban pedig foglalkozásának feltüntetésével egészítették ki. Ettől kezdve már azt is bejegyezték, hogy az illető tanuló hol végezte az előző osztályt, hol, kinél lakott, fizetett-e a lakásért, ellátásért, és ha igen, mennyit, továbbá, hogy ösztöndijas-e.

Ezekbe a jegyzékekbe az osztályzatokat is beírták, de csak 1797-től kezdve s akkor is csak a magaviseletüket és a többi tárgyból elért általános eredményüket minősítették. 1805-től ezek mellett még a hittant s 1818-tól pedig a magyarnyelvi osztályzatukat is feltüntették. A részletes bizonyítvány csak a Thun-féle tanrendszer alkalmazásával került a protokollumokba.

A tanulók *számában* meglehetősen nagy ingadozást látunk. Az első iskolai évben 209, a következőben pedig 239 volt a létszám. Ezután az 1768. és 1770. évek kivételével, — mikor 226 és 209 volt a tanulók száma — általában 200 és 100 között váltakozott, de sokszor még a százas létszámot sem érte el. Ennek oka egyrészt az volt, hogy az alapító gr. Batthyány a filozófiai kurzus

¹ Protocoll. Inform. de Juventute . . . I—V. A kalocsai jezs. levéltárban.

megszüntetése után a konviktus előkelő növendékeit elvitte Kalocsáról, ami súlyos anyagi nehézséget jelentett a szegényebb diákokra, akik a konviktorok magántanításából tartották fenn magukat. Másrészt oka a gyakori természeti csapások következtében fellépő drágaság s nem utolsósorban a magas tandíj elrendelése, amit a környék szegény tanulói nem tudtak megfizetni.¹ A piarista tanrendszer korában ugyanis a diákok nem fizettek tandíjat, csak a jobbmódúaktól szedtek némi csekély összeget iskolasöprés és fűtés címén, de később a piaristák is kénytelenek voltak engedni József császár rendeletének, mellyel 1785-ben behozta a tandíjat. A tandíjfizetés elrendelésével Józsefnek az volt a célja, hogy az ipar és a földművelés védelmében megakadályozza a szegényebb sorsúak tanulási lehetőségét. Célját el is érte, mert a kalocsai kollégiumban az 1784. évi 127-es létszám a következő esztendőkből évről-évre csökkent s a mélypontot 1788-ban érte el, amikor a tanulók száma mindössze 19 volt. Ilyen kevés tanulója sohasem volt a kalocsai piarista atyáknak. A protokollumokba bejegyzett tanulók mind nyilvános tanulók voltak. A magántanulókat ugyanis külön tartották számon s ez annál könnyebb volt, mert a közel 100 évi kalocsai működés alatt alig volt néhány magántanulójuk.

A tanulók többsége *római katolikus* vallású volt. A közel száz év alatt csak egyetlen *protestáns*t találunk bejegyezve, Végh Ignác személyében, aki 1849-ben kezdte gimn. tanulmányait, de nem igen vitte sokra, a második osztályt ismételnie is kellett, pedig szép jelzőket „szerény, nyájas, együttmunkálkodó“ stb. kapott tanáraitól. Hasonlóan csekély számban fordultak elő a *görög katolikusok* is. Mindössze 4-et találunk bejegyezve s mind a 4 magyar nemzetiségű.

A másvallásúak között legtöbben voltak a *görög keletiek*, akik már az alapítástól kezdve látogatták az intézetet, de 1820 táján csökkent a számuk, 1842-től 1860-ig pedig már csak két görög keleti vallású tanulót találunk, ami az újvidéki szerb gimnázium megnyitásával és fejlődésével magyarázható. Újvidék, mely a magyarországi szerbség középpontja volt, már 1788-ban kapott ugyan a tanulmányi alaptól dotált gimnáziumot,² de ez a

¹ O. L. Depart. Litt. pol. Distr. Bud. 1781. F. 18. p. 2.

² Erdőhelyi Menyhért: Újvidék története. Újvidék, 1894. 241. l.

gimnázium, mivel sem a szerb nyelvre nem volt tekintettel, sem pedig a tanári karban nem voltak szerbek, nem tudta megszerezni az anyanyelvüket féltékenyen őrző erős nemzetiérzésű görög keleti szerb lakosság rokonszenvét, akik inkább a kalocsai piarista gimnáziumba küldték fiaikat mindaddig, míg nagygimnáziummá nem fejlődött az 1816—17. iskolai évben három osztállyal megnyílt újvidéki szerb kisgimnázium.¹ Az újvidéki szerb gimnázium, mely nem követte a II. Ratio rendelkezéseit és tantárgyai között sem a magyar nyelv, sem a magyar történelem nem kapott helyet, a hazai szerbség körében hamarosan nagy népszerűsége tett szert. „Hat osztályában az 1824—25. tanévben már 183 szerb diák tanul. Nemcsak a hazai, hanem az anyaországi szerb intelligencia jó részét is, a szerb irodalom, közélet és politika legkiválóbb embereit ez az iskola termeli ki; innen áradnak ki az Ó-szerbiai részekre is a szerb nemzeti öntudat és műveltség sugarai” — írja Kornis.² Ez a szerb gimnázium szívja tehát fel a kalocsai piarista gimnázium görög keleti tanulóit, akiknek eltűnésével egy időben feltűnő az izraelita vallású tanulók rohamos előretörése.

A zsidók előtt József császár nyitotta meg a gimnáziumok és a felsőbb iskolák kapuit. Rendeleteiből nyilvánvaló, „hogy a zsidók művelődésbeli emancipációjának legfőbb rúgója nem is annyira az általános filantrópia, mint inkább a birodalom egységes német nyelvének megteremtése. Reformszándéka azonban részint a zsidóság ellenállásán, részint a tanügyi és közigazgatási hatóságok nemtörődömségén hajótörést szenved. A zsidóság még évtizedekig nem él a gimnáziumba s a főiskolákra való léphetés jogával: egyelőre fehér holló számba megy a zsidó gimnáziumi tanuló. Egyoldalúan gazdasági természetű foglalkozásuk számára a latin iskola idegen és haszontalan; ha el is végzik, a hivatali és a közéleti pályák egyelőre még zárva vannak előttük”.³ Kalocsán 1842 előtt nem találunk izraelita vallású tanulót, de már 1842-től, különösen pedig 1845-től kezdve annyira felszaporodott a számuk, hogy a piarista kollégium hátralévő 15 éves működése alatt a tanulók vallási statisztikájában csaknem utolérték a görög keletiekét, akik pedig mintegy nyolcvan esztendőn át látogatták a gimnáziumot.

¹ Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye monográfiája. Bp. I. 428. I.

² Kornis i. m. II. 201. I.

³ Kornis i. m. I. 80. I.

A tanulók *életkorát* tekintve, egy-egy osztály keretén belül nem voltak nagy eltérések. Két-három év különbség gyakran előfordult, de hat-hét év különbség már a legnagyobb ritkaságok közé tartozott. Mindazonáltal erre is van adatunk pl. mindjárt az első iskolai évben, 1766-ban, amikor a filozófusok csoportjában a horvát nemzetiségű Matakovics György, mint legidősebb tanuló 22 éves, a legfiatalabbak: a nyitrai megyei Gerentsér István és Pobretzki János csak 15 évesek. Egyébként a gimnáziumi tanulmányokat — tehát a két felső filozófiai osztályt nem számítva — a jobb tanulók 15—17 éves korukban fejezték be, de előfordult, hogy egyesek még előbb végeztek, mint az előbb említett Gerentsér és Pobretzki esetéből is láthatjuk.

A ránk maradt jegyzékekből *nemzetiségi országunk képe tükröződik vissza*. Legtöbb volt természetesen a magyar diák, de rajtuk kívül nagy számban voltak képviselve a tótok, illírek, horvátok, dalmátok, németek, szlovének, szerbek, rutének s az utolsó húsz év alatt a zsidók, akiket külön nemzetiségnek számítottak. A magyar nemességbe beolvadt örménység képviselőit is megtaláljuk, különösen a Karátsonyi, Issekutz, Verzár, Kiss és Dániel stb. nevű örményszármazású családok gyermekeiben. Sőt 1805-ben egy kúnt is találunk bejegyezve, az első osztályos 13 éves Tali Jánost, akinek az apja Félégyházán takács.

Ezekon kívül külföldi országokból is vannak diákjai a kollégiumnak, mégpedig görögök, csehek, morvák, lengyelek, egy-két bolgár és néhány francia. A külföldi diákok szülei nagyrészt külföldön laktak, de voltak közöttük olyanok is, akik nálunk folytattak kereskedést. Meg kell még említenünk, hogy a sokféle nemzetből összeverődött császári sereg is szolgáltatott tanulókat a kalocsai piaristáknak. Ezeknél a tanárok néha nem tudták megállapítani nemzetiségüket és azért a „natio” rovatba azt írták be: *militaris*. Ilyenek pl. 1769-ben br. Thynefeld János és Kelemen, br. Berlichingen József, 1772-ben br. Schütter Ignác stb.

Az alsóosztályosok legnagyobb része kalocsai, vagy Kalocsa vidékéről való. A felső osztályokban pedig a többség nem kalocsai, sőt olykor még nem is pestmegyei, hanem az ország legkülönbözőbb vidékéről toborzódott össze. A Felvidék, Erdély, Horvátország s a mai csonka hazából majdnem minden megye képviselve volt a kollégium tanulói közt. Ezek közül a tehetősebb

bek, a főnemesek, a kollégiummal kapcsolatos konviktusban laktak, mások pedig rokonaiknál vagy egyéb szállásadóknál.

A kollégium alapításakor ugyanis gr. Batthyány József érsek a piaristák vezetése alatt *konviklust* is rendeztetett be 30 nemes ifjú számára. Ez a konviktus az intézet átadásáig fenn is állott. A piaristák majdnem minden gimnáziumukkal kapcsolatban tartottak néhány fizető konviktorot. A kalocsai konviklust is ilyen fizető konviktorok részére tartották fenn s ezek közül legtöbbért 1778-ig az alapító érsek maga fizetett.

Az intézet megnyitásakor már együtt volt néhány konviktor, köztük br. Weisz Ferenc logikus, Kostyán János rhetor, Pinkovics János syntaxista, br. Jósika István és Konde Mátyás.¹ 1767-ben 22, 1768-ban 30 és 1769-ben 42 volt a konviktorok száma. Ezeken az éveken kívül, nem tekintve, hogy 1778-ban 41-en, a következő évben pedig 33-an voltak, az ifjúsági anyakönyvekben 10-nél több sohasem fordult elő, hanem mindig 8—10 volt a számuk.

A konviktorok a teljes ellátásért évenként kezdetben 90 frt-ot fizettek. Később azonban a pénz értékének változásával és az árak alakulásával természetesen ez az összeg is változott.

Eledelük tápláló és ízletes volt. Az alapító gyakran személyesen is felügyelt étkezéseikre s megnézte, hogy jót és eleget kapnak-e mindenből.² A kimutatás szerint ebédre kaptak: levest, becsináltat és sültet salátával, marhahúst és főzeléket. Vacsorára pedig: levest, becsináltat és sültet salátával.³ Valószínű, hogy ezt mind nem is egyszerre kapták, hanem különböző napokon. Talán egy egész hétnek lehetett ez az étrendje, melyhez minden étkezéskor még egy pohár bort is kaptak. Tésztafélékről sehol sem találunk említést.

A konviktorok mind tanulmányi, mind fegyelmi szempontból szigorú ellenőrzés alatt álltak, mert minden 2—3 konviktornak már külön prefektusa volt valamelyik magiszter személyében. A gimnáziumi tárgyak mellett még német és francia nyelvre is tanították őket és külön katonai és tornaoktatójuk volt évi 200 frt fizetéssel. A tanulásra különféle ajándékokkal is serkentették a konviktorokat, mégpedig az alsóosztályosokat rendszeren rózsá-

¹ Hist. D. I. 10. l.

² U. o. I. 112. l.

³ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

fűzérrel, szentképekkel, a nagyobbakat dícséreten kívül könyv vagy egyéb jutalmakkal. De életük nemcsak tanulásból állott. Szórakozásra is kaptak időt. Az érsekek gyakran meghívták őket kirándulni Hajósra, ahol aztán különösen az ú. n. majálisokat minden alkalommal nagyszerű lakomával fejezték be. A vakációban ezenkívül tánc- és katonai gyakorlatokkal szórakoztak és színdarabokat rendeztek, melyek közül főként a farsangi vidám előadásaiak arattak nagy sikert a hallgatóság soraiban.

Fegyelmi téren nem volt nagyobb kifogás a konviktorok ellen. Legjobban talán Gál Béla, a gimnázium V. osztályú tanulója tűnt ki közöttük 1847-ben, aki pénzt lopott a prefektusától és feltörte a zárat a kollégium kapuján, amiért azonnal kicsapták a konviktusból is, meg a gimnáziumból is.¹

A konviktusi költségeket azonban csak a módosabb tanulók fizethették meg, s ezért a tanulók nagyobb része nem a konviktusban, hanem magánhelyeken lakott és legtöbbször nyomorgott. A magyar társadalomnak ugyanis minden rétege képviselve volt a gimnázium tanulóiban. S a rendi szellemnek megfelelően a főnemes-, nemes-, polgár- és parasztfiúk (*prae nobilis, nobilis, ignobilis, civis, libertus, libertinus, plebeius, colonus, servus*) mindig külön voltak lajstromozva az iskola belső életében s a tanulókról való jelentésekben és kimutatásokban is.

Jóllehet a főnemesség nagyrésze ebben az időben magánoktatásban részesült s a gimnáziumban legfeljebb magánvizsgálatot tett, mégis számos főnemesi családnak a gyermekét találjuk a kollégium tanulói között. Ezek és az előkelő, hivatalviselő köznemes urak fiainak megkülönböztetett társadalmi helyzetét egyrészt a mágnás cím, másrészt az apa *prae nobilis, perillustis, magnificus, spectabilis* vagy *illustrissimus* címének a beírásával tüntették fel. Annyira azonban már nem mentek a piaristák e megkülönböztetésekben, hogy a mágnások és más előkelők neveit a szegényebb diákokétól elkülönítve, pl. az osztálynévsor elejére írták volna.

Talán nem lesz érdektelen, ha a következőkben főlemlítjük időrendben utolsó iskolai évük megjelölésével a kalocsai piarista kollégiumba járt „*prae nobilis, perillustis, magnas stb.*” jelzőkkel bejegyzett ifjak névsorát.

Br. Weisz Ferenc (1767), Kruspér Antal (1767), Kruspér Pál (1767), Ötves Ferenc (1767), br. Fischer Antal (1768), br. Jósika Antal (1768),

¹ Hist. D. II. 224. 1.

Kostyán János (1768), Kruspér János (1768), Latinovits József (1768), br. Barkóczy Antal (1769), br. Fischer Ferenc (1769), br. Jósika István (1770), gr. Szluha Alajos (1770), gr. Szluha Vencel (1771), br. Berlichingen József (1771), br. Ludzov Ferenc (1771), br. Thynefeld János (1771), Hala Ferenc (1771), br. Fischer István (1772), br. Henneberg József (1772), br. Schüttel Ignác (1772), br. Thynefeld Kelemen (1773), Döry János (1773), br. Fischer Antal (1775), br. Rudnyánszky Pál (1775), br. Rudnyánszky János (1775), br. Kissenyei Sennyei József (1776), Daróczy Ferenc (1776), Demkovits Antal (1776), Döry Károly (1777), Skerlecz József (1777), Skerlecz Ferenc (1777), Daróczy Antal (1783), Daróczy József (1790), br. Rudnyánszky József (1777), br. Rudnyánszky Antal (1795), br. Rudnyánszky Kázmér (1796), br. Rudnyánszky Sámuel (1806), br. Seeburger János (polgári származású, csak később lett báró, 1814), br. Vimmersberg Emmanuel (1846).

A főnemes és a vagyonosabb köznemes ifjak mellett a kollégium tanulóinak nagy része a már csaknem parasztsorba süllyedt, elszegényedett kurta nemesség, továbbá a városi polgárság és a parasztság köréből toborzódott. Amikor ugyanis a magyar társadalom legszélesebb rétege, a parasztság a XVIII. század végén s a XIX. sz. elején tudatára ébredt annak, hogy a rendi társadalomban az emelkedés egyedüli útja a tanulás és az iskola, minden erejével arra törekedett, hogy bármilyen nehézség árán is, de fiából papot, tanítót, vagy ügyvédet neveljen. Ezzel magyarázhatjuk meg azt, hogy főként a XIX. században s az előző század végén általános előretörést tapasztalunk a tanulók között a polgár- és parasztfiúk számában. Pedig a szegényebbeknek az iskola elvégzése ugyancsak súlyos nehézségbe ütközött, mégis megtalálták a megfelelő módot, s ha a szükség úgy kívánta, inkább kredenciálisok, vagy szolgák lettek, esetleg koldulásból éltek, csakhogy eggyel magasabb társadalmi rétegbe kerülhessenek.

A *koldusdiákok* esténként, különösen szombaton este és ünnepek előtt csoportokba verődve, házról-házra járva kéregettek. Mások a hivatásos koldusok közé vegyülve a templom előtt s a temető kapujában koldulták össze a szükséges élelmet. Nagyobb ünnepek alkalmával, karácsonykor, vízkeresztkor a szomszédos falvakban is patrizáltak. Lakásukat pedig valami munka elvégzésével pl. kaszálással, aratással szereztek meg. A helytartótanács már 1738-ban megtiltotta a koldusdiákok felvételét s a tilalmat később is megismételte.¹ Az 1765-ben alapított kalocsai

¹ Friedreich Endre: A pesti piarista gimnázium tanulói 1717—1780-ig. A kegyesr. bp.-i gimn. ért. 1931—32. 29—41. ll.

kollégiumban azonban ennek ellenére is találkozunk koldusdiákokkal, jöllehet ezeknek a felvételét az intézet megnyitásakor a piarista rendfőnök is megtiltotta.¹ De a rendfőnök ugyanabban a levélben, amelyben elrendelte, hogy ne vegyenek fel olyan diákokat, akik koldulásból élnek, s hogy ne engedjék meg a városban a koldulás céljából történő szombatesti énekléseket, egyúttal meghagyta a kollégium igazgatójának és tanárainak azt is, hogyha mégis szükségét látnák a koldulás megengedésének, akkor ezeket a szegény diákokat tanítsák meg jól és szépen énekelni s buzdítsák őket jó magaviseletre és tisztességtudásra, hogy kéregetéseikkel ne legyenek állandó terhére a polgárságnak, ha pedig valahonnan elutasítanák őket, ne erőszakoskodjanak tovább, hanem hagyják abba az éneklést.² A tanárok igyekeztek is megtartani az utóbbi utasításokat, de szükség is volt rá, mert a legalacsonyabb társadalmi osztályokból összeverődött koldusdiákok követték el a legsúlyosabb kihágásokat. Kalocsán 1802-ben találkoztunk az utolsó koldusdiákkal, a nyitrai származású, 16 éves Paullik Ignác személyében, aki a városban egy János nevű koldusnál lakott és alkalomadtán vele együtt koldult.

A szegény diák létfenntartásának és kitanulásának a patrizálon kívül — mint említettük — még voltak más módjai is, nevezetesen a *kredenciális fiúk intézménye és a szolgatanulók rendszere*.

Kredenciális- és szolgatanulókkal az intézet fennállása alatt állandóan, mégpedig szép számmal találkozunk; ezek részben a kollégiumban vagy a vele kapcsolatos konviktusban, esetleg a szemináriumban kaptak lakást, és teljes ellátást szolgálatuk fejében. Legalább is erre mutatnak az egyes nevek mellé írt „servus in Collegio, ... in Seminario, servit in Seminario etc...” bejegyzések. Míg a kredenciálisok egy közösségnek álltak szolgálatában, t. i. a rendházban és a szemináriumban az étkezések alkalmával felszolgáltak és a takarításokat végezték, addig a „szolgatanulók” rendszere abban állott, hogy a vagyonosabb úrfiak (sokszor a kanonokok is) a konviktusban, esetleg a kollégiumon kívül egy-egy szegény kisdiaót tartottak maguk mellett,

¹ Hist. D. I. 9. 1. „Discipulos non admittant, qui sola mendicatione vivunt...”

² U. o.

aki inasi teendőket végzett és ennek fejében lakást és ételt kapott.

A kollégium koldusdiákjai mind a földhözragadt néprétegből kerültek ki, a kredenciális és a szolgatanulók között pedig a plebejus ivadékuakon kívül számos tanítónak a fia is szerepelt.

Míg az elemisták között a XVIII. sz.-ban vegyesen fordultak elő nemes és nem-nemes származású tanulók, a grammatika és a syntaxis osztályában a legtöbb már nemes ember gyermeke, vagy valamely polgáré. A nem-nemesek közül nagyon soknak az apja kereskedő. Minél feljebb megyünk, annál módosabb, tehát leginkább nemes szülők fiait találjuk a tanulók között. A filozófiai tanfolyamot hallgatók atyja csaknem kivétel nélkül „oeconomicus privatus“, vagy „nobilis oeconomicus“, „possessio-narius“. A tanulók társadalmi rétegződésének statisztikája lényegesen más képet mutat a XIX. sz.-ban. Ekkor a mágnások, főnemesek majdnem teljesen eltűntek a tanulók közül, a nemesek helyébe pedig — akik az előbbi évtizedekben többségben voltak — a polgárfiúk nyomultak föl s már a plebejusok is velük egyforma számarányban voltak képviselve. 1840-ben pl. a kollégium 177 tanulója közül 94 civis, 37 nobilis, 30 plebejus, 16 pedig a servus és a colonusok között oszlott meg. E változás következtében a szegény tanulók száma annyira felszaporodott, hogy megélhetőségüket és tanulási lehetőségüket a kredenciális és szolgatanulók rendszere már csak részben biztosíthatta. Ezért a város érsekei vették pártfogásukba őket. Közöttük gr. Kollonits László — azonkívül, hogy többször rendeztetett számukra tombola játékot és a jutalmakat maga osztotta szét nekik — húsz éven át 20—30, néha még több tanulóknak adott élelmet mindennap az érseki udvarban.¹ Kollonits érsek 1817-ben bekövetkezett halála után az udvari kamara a szegény tanulók ellátásáról való gondoskodást a piarista atyákra bízta és erre a célra az üresedésben levő érsekség jövedelméből utalt ki némi pénz- és természetbeni adományokat.² A segélyezendő tanulók számát 14-ben állapította meg. Ezek a tanulók ettől kezdve a *kollégium konyháján kapták az élelmet*, de szállásukon fogyasztották el;

¹ Hist. D. II. 133. 1.

² Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 3. p. 1.

ezért minden délben két edényt hoztak magukkal és abban vitték el ebédjüket és vacsorájukat.¹

A piaristák csak olyan föltétellel vállalták el az udvari kamara megbízását, hogy a jövőben nem emelik föl az ételmezésben részesítendő szegény tanulók számát a nélkül, hogy ugyanakkor a tanulók ételmezésére kiutalt természetbeni járandóságot is ne emelnék. A kamara ígéretet is tett erre nézve,² de nem tartotta meg, bár a következő iskolai évben négygel emelte a megállapított létszámot, mégis a piaristák újabb folyamodványára volt szükség,³ hogy az eddig is szerény anyagi támogatást valamelyest fölemeljék.⁴

Majd 1822-ben kalocsai érsekké történt kinevezésekor Klobusiczky Péter vette gondjaiba a szegény diákok segélyezését.⁵ Klobusiczky a létszámot egyelőre 20-ra, majd 1823-ban 30-ra emelte fel.⁶ Ekkor egyúttal megváltozott az eddigi szokás is; ezen-tül ugyanis nem vitték haza eledelüket, hanem Liszkay rektor a rendház konyhája mellett a kollégium költségén ebédlőt rendeztetett be számukra, és ott étkeztek háromszor napjában az említett tanulók.⁷ De ez a szokás sem sokáig maradt érvényben, mert az érsek rokona, Nagy György jószágigazgató már 1829-ben rávette Klobusiczkyt, hogy a természetbeni adományok helyett inkább fejtenkint 100 váltóforint segélyben részesítse azokat, akik erre rá-szorulnak.⁸ *Ezzel a tanulók kollégiumi ételmezése megszűnt s helyét a Klobusiczky-féle ösztöndíj foglalta el*, melynek összege 100, 50 s 25 váltóforint volt a szerint, hogy valaki egész-, fél-, vagy negyedösztöndíjas volt-e; ezt az összeget két részre osztva, az egyes félévek végén kapták meg.⁹ Az ösztöndíjat kérvényezők névsorát a kollégium igazgatója nyújtotta be az érseknek s mindegyik neve mellett feltüntette, hogy milyen tanuló, milyenek a családi körülményei, az elmúlt évben kapott-e és ha igen, milyen ösztöndíjat (egész, fél, negyed) és milyen címen. Klobusiczky

¹ Hist. D. II. 153. 1.

² Kegyesr. levéltár. For 0—11. F. 3. p. 1.

³ U. o.

⁴ Hist. D. II. 134. 1.

⁵ U. o. II. 151—152. II.

⁶ U. o. II. 153. 1.

⁷ U. o.

⁸ U. o. II. 190—191. II.

⁹ Kalocsai ér. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

évenként negyven, ötven tanulót részesített valamilyen ösztöndíjban. E tanulók legnagyobb része távolabbi megyékből jött Kalocsára és általában földművesek, iparosok, orvosok és tanítók gyermekei voltak.¹

Klobusiczky érsek 1843-ban meghalt és utódjául csak 1845-ben nevezték ki gr. Nádasdy Ferencet. Közben a kollégium rektora két ízben — 1843-ban és 1844-ben — is folyamodott az udvari kamarához, hogy míg az érseki szék nincs betöltve, folyósítsa a szegény diákok számára azt a pénzösszeget, melyet Klobusiczky szokott segélyképen adni, mert e nélkül sokan nem tudják folytatni tanulmányaikat.² Hogy utalt-e ki segélyt a kamara, nem tudjuk s a tanulók további intézményes segélyezéséről sincs adatunk. Ha ez elmaradt, kétségtelenül súlyos csapást jelentett a tanulókra, akik közül még a korábbi jelentős segélyezés ellenére is többen kénytelenek voltak félbeszakítani tanulmányaikat a nehéz megélhetési viszonyok miatt. A sok közül megemlíthetjük a kalocsai származású III. osztályos Kapitány Györgyöt, akinek a neve mellett 1831-ben a következő bejegyzést találjuk: „Deseruit scholas die 3 Martii ob defectum vitae mediorum“, noha jó tanuló volt.³

Az ifjúság vallási nevelését a rendfőnöki rendelkezések szabályozták.⁴ E szerint a naponkénti ájtatosságokon kívül — mely szentmisehallgatásból, tanulás előtt és után végzett imából, lorettói litániából és szombaton a rózsafüzér elimádkozásából állott — vasárnaponként mise előtt az alsóosztályosok az olvasót imádkozták, a felsőosztályosok pedig a szentek életrajzát olvasták. A diákmise után 3 Miatyánkot s Üdvözlégyet és a Sub tuum praesidium-ot mondták el a kollégium alapítójáért. Ezt követte az exhortáció, mely előtt a nagyobb diákoknak Kempisből, a kisebbeknek pedig más lelki könyvből olvastak fel. Minden szombaton a Boldogságos Szűz litániáját énekelték el a templomban és ilyenkor valamelyik magiszter mondott nekik szentbeszédet. Havonként egyszer s a nagyobb ünnepeken a gyónást és áldozást sohasem mulasztották el. Az 1801. jan. 7-én kiadott helytartó-

¹ Kalocsai ér. levéltár. Piar. et Gymn. Coloc.

² Mindkét folyamodvány fogalmazványa a kalocsai ér. levéltár: Piar. et Gymn. Coloc.-ban.

³ Kalocsai jezs. levéltár. Protocoll. Inform. de Juventute.

⁴ Hist. D. I. 9. 1.

tanácsi leirat szerint a húsvéti exhortációkon valamennyi tanuló-
nak részt kellett vennie.¹ E rendelkezés miatt, mely érvényben
maradt az 1806-os tanulmányi reform után is, a vidéki tanulók
nem mehettek haza a húsvéti szünetben, mert különben megbün-
tették volna őket. A kollégium megnyitásakor, tehát már 1765-ben
a rendfőnök azt is elrendelte, hogy alakítsák meg a Mária-
kongregációt s a rektor szerezzze meg Rómából a szükséges enge-
délyt; mielőtt ez megérkeznék, már válasszák ki a jelölteket és
oktassák. E rendelet szellemének megfelelően Kalocsán már
1766. július 1-én meg is alakult a *kongregáció*, melynek csak
felsőosztályosok lehettek tagjai, akik a keresztény erények
gyakorlására és Szűz Mária különös tiszteletére kötelezték ma-
gukat.² Kötelezettségük egyrészt a magán- és közösájtatosságok
végzésében állott, másrészt pedig a nélkülözők iránt tettekben
(pénzgyűjtés, adományozás stb.) is megnyilvánuló szeretetben.³
Ezzel a kongregációnak nagy nevelőhatása is volt, mert fejlesz-
tette a fiúk szociális érzékét. Mégis 1784-ben II. József vala-
mennyt megszüntette azzal a megokolással, hogy a kongrega-
nisták részéről történt pénzgyűjtés nagyon terhes az adózó népre.⁴
De József császár halála után Klobusiczky Péter, Kollonich érsek
oldalkanonokja, a későbbi érsek, 1795-ben újra megalapította
a kalocsai „Sodalitas Mariana”-t, melynek egyúttal rektora is
lett. Ezt követte a következő év március elején az ifjúság *első
lelkigyakorlata*, Loyolai Szt. Ignác rendszere szerint.⁵

A lelkigyakorlaton, melyet Katona István, a nagy történet-
író tartott latin nyelven, a főkáptalan tagjain s a központi pap-
ságon kívül a latinul tudó világi hívek is megjelentek. A lelki-
gyakorlatok sikerének biztosítására a piarista kollégium a saját
nyomdájában Katona költségén egy 16 lapnyi terjedelmű „Hymni
triduo spiritualium exercitiorum pro studiosa iuventute” c. lelki-
gyakorlatos füzetet adott ki, mely a lelkigyakorlatos elmélkedé-
sek anyagát tartalmazta. Katona, ettől kezdve 1811-ben bekö-

¹ Kegyesr. levéltár. Protocoll. Consess. Litt . . .

² Hist. D. I: 12. l.

³ L. Dissertatio de Sodalitate Beatae Mariae Virginis conscripta a Martino Bolla Scholarum Piarum in Hungaria Provinciali. 1827.

⁴ Takáts Sándor: A főváros alapította bp.-i piarista kollég. tört. 94. l.

⁵ Timár Kálmán: Az első lelkigyakorlat a kalocsai gimnáziumban. Kalocsai Néplap 1932. okt. 22. LVI. évf. 43. sz. I. l.

vetkezett haláláig 14-szer tartott lelkigyakorlatot a tanulóifjúságnak. Halála után végrendeletéhez híven kinyomatták lelki-gyakorlatos elmélkedéseit.¹ A már szokásossá lett lelkigyakorlatokat Katona halála után is mindig megtartották. A világi papság közül Katonán kívül különösen Klobusiczky Péter buzgólkodott Szűz Mária és Szt. Alajos tiszteletének az ifjúság között való előmozdításán. De maguk a piarista atyák is komolyan vették hivatásukat és működésük eredményeként több görög keleti valóságos tanuló lett katolikussá.

A tanulók szorgalma, tanulmányi előmenetele, nagy általánosságban kielégítőnek mondható, noha majdnem minden osztályban 2—3, gyakran még több volt az ismétlő tanuló. S e mellett a biztos bukást sokan azzal akarták elkerülni, hogy évközben más intézetbe mentek át, vagy valamilyen mesterségre adták magukat; egyesek pedig éppen vizsgák előtt maradtak ki az iskolából. Legalább is erre engednek következtetni az ifjúsági anyakönyvekben található bejegyzések, mint pl. „gimnasium mutavit“, „opificio se addixit“, „ad opificium applicitus“, „pharmacopolio applicitus“, „deseruit scholas lunio“ stb.

A nagyobb diákok közül pedig többen úgy akartak szabadulni az iskolai munkától, hogy beálltak katonának. 1808-ban a VI. osztályos Raska Ferenc s az V.-es Hutovits János, 1813-ban pedig ismét két hatodikos, Pandur Antal és Balaton Sándor neve mellett találjuk az „insurgenti militiae nomen dedit“, „insurgens factus“, és „militiae nomen dedit“ bejegyzéseket.

A piaristák a feltűnően hanyag tanulókat a megbuktatáson kívül azzal is büntették, hogy az alacsonyabb osztályok valamelyikébe küldték vissza, gyakran már évközben. Sokszor még második osztályosokat is visszaküldtek az elemi iskolába, pl. 1808-ban Gábry Sándort. De ezenkívül is gyakoriak a „remissus est mense Februario ad Normalem... ad Principia“ stb. bejegyzések.

Az intézeti szabályok megtartására — melyeket minden osztályban kifüggesztettek és a tanárok évközben többször felolvastak — a kollégium tanári kara az igazgatóval együtt szí-

¹ Orationes Stephani Katona quas triduo exercitiorum spiritualium in hebdomada maiore habuit ad studiosam juventutem. Opusculum posthumum. (8-r. VIII. 9—438. l.) Pestini 1813. Typ. Matth. Trattner.

gorúan felügyelt. De szükség is volt rá, mert hiába tiltották a fegyverek, botok viselését, a nyilvános helyeken való dohányzást, táncmultságokon való részvételt, korcsmák, mulatók látogatását stb., minduntalan történtek visszaélések. S a piarista atyák nevelő tevékenységét sokszor maguk a szülők és a házigazdák is akadályozták és megnehezítették, mert az igazgató határozott tiltakozása ellenére is éjjelenként magukkal vitték fiaikat vagy kosztos-diákjaikat a mulatóhelyekre és örültek, ha táncolni látták őket. A kollégium igazgatósága ezért ismételten a város bírájához fordult segítségért és kérte, hogy az éjjeli örökkel fogassa el és éjjelre zárassa be azokat a diákokat, akik este 7, 8 és 9 óra után — évszakonként változott — a városban kószálnak, valamint azokat is, akik mulató- vagy egyéb gyanús helyeken tartózkodnak és másnap reggel adják át őket az intézet igazgatójának, aki majd kiszabja a szükséges büntetést.¹

A szigorú intézeti szabályok ellenére is gyakoriak voltak a kisebb-nagyobb kihágások, az inasokkal való verekedések, sőt a tanulók olykor még a lopásoktól sem riadtak vissza. Míg az utóbbi esetben csak egyféle büntetés várt rájuk, t. i. az intézetből való kicsapás, addig egyéb visszaéléseknél, kihágásoknál különféle büntetéseket alkalmaztak. Ilyenek voltak a bezárás — sokszor egész napra — és a testi fenyegetések, melyek az elkövetett hiba súlyossága és gyakorisága szerint: 1. az igazgató szobájában, 2. az osztályban, 3. s ritkábban az egész intézet diáksága előtt történtek.

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

6. A piaristák szerepe a kalocsai teológiai oktatásban és a lelkipásztorkodásban.

A kalocsai egyházmegye területén a török pusztítás nyomán fellépő paphiányt csak hosszú évtizedekig tartó fáradságos munkával lehetett kiküszöbölni. Először is papnevelő intézetet kellett létesíteni. A papnevelő intézet felállítására és fenntartására azonban az érseki birtokok rendezetlensége miatt hiányzott a szükséges alap és így a karlócai béke utáni nyugalmasabb évek a nélkül multak el, hogy az egyházmegye életében annyira jelentős teljes kibontakozás megvalósulhatott volna. Végre gr. Patachich Gábor érsek 1733-ban visszakapta az érseki birtokokat.¹ A visszakapott főpásztori birtokok jövedelme Patachich számára már lehetővé tette, hogy a papnevelő intézetet még 1733-ban felállíthassa és megszervezhesse. A szervezésben a Collegium Germanico-Hungaricum szabályzatát tartotta szem előtt. A Patachich Gábor-féle berendezkedés, nem tekintve gr. Csáky Miklós és br. Patachich Ádám érsekek kisebb változtatásait, évtizedekig érvényben maradt.

Az új teológiai főiskolán már 1733. november 4-én megindult a munka.² A legnagyobb nehézséget ezután a tanárhiány okozta. Patachich Gábor érsek 1742-ben a teológiai oktatást a piaristák letelepitésével és a teológiai oktatásba való bevonásával akarta megoldani. A piaristák letelepitésére irányuló törek-

¹ Katona: i. m. II. 182. l.

² Winkler Pál: A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében. Kalocsa, 1934. 14. l.

vései azonban — mint láttuk — meghiúsultak s ezért utódai a ferencesektől, a kapucinusoktól és a pálosoktól kértek teológiai tanárokat; olykor pedig az egyházmegyei papság köréből választottak tanerőket. A tanári kar gyakori változása az egységes irányítás rovására ment és Batthyány érsek szerint a tanításban is éreztette káros hatását.¹ Ezért Batthyány arra törekedett, hogy ezeket a bajokat megszüntesse és a teológiai főiskola számára állandó tanárokról gondoskodjék. Figyelme 1768-ban a piarista rendre irányult, melynek eredményes kalocsai működése, tudományos felkészültsége minden tekintetben megnyerte tetszését, noha még csak alig három esztendeje telepítette le őket székvárosában. Célja megvalósítása érdekében összekötötetésbe lépett a piarista rendfőnökkel és két teológiai tanárt kért főiskolája számára. Orosz Zsigmond piarista rendfőnök, miután Batthyány a két teológiai tanár ellátási költségeinek fődözésére a Royer-féle nyomdát a piarista rendnek adományozta, készségesen teljesítette Batthyány kérését annál is inkább, mert a rendi növendékek egy része is a kalocsai érseki teológián végezte teológiai tanulmányait. Az érsek és a piarista rend között 1768. febr. 10-én jött létre a megállapodás és a piaristák 1768. nov. 7-én az új iskolai év kezdetén meg is kezdték működésüket a kalocsai teológiai főiskolán. Batthyány ugyanis már előzőleg felmentette megbízatásuk alól Petrás Jánost a dogmatika, és Boleni Mihályt, a kánonjog tanárát s helyüket Lengyel Bódog és Mulay Konstantin piarista atyákkal töltötte be.²

A két piarista teológiai tanár feladatkörét maga Batthyány állapította meg. Az egyiknek a Szentírást, egyháztörténelmet és Tournely szerint a dogmatikát, a másiknak pedig az egyházjogot, morálist és a trienti zsinat határozatait kellett tanítania

¹ Batthyány írja a helytartótanácsához: „... vel ex eo etiam, quod seculi et iam difficile sit habere Professores idoneos Theologiae, quos antecessores mei et ego sub initium mutuare debuimus a diversis domibus Religiosis Capucinatorum, Paulinorum et aliorum, quod multum obfuit certae methodicae institutionum. Quae incommoda ut ab institutione cleri mei advertantur, Excelsi Consilii Locumtenentialis mediationem in Stabilimentum Foundationis mei per Patres Piaristas coram Augusta sollicitare impense implorando...” Kalocsai érseki levéltár. Piar. (fogalm.)

² Kalocsai érseki szem. levéltár. Diarium Seminarii. I.

mind a kispapságnak, mind a teológiára bejáró világ ifjaknak.¹ E szerint a legfontosabb tárgyakat a két piarista tanította s mellettük csak a gregorián-ének s a szertartástan tanítására, valamint a szeminárium vezetésére alkalmaztak még egy-két egyházmegyei papot.

A teológiai tanrendszer megállapításában s a tankönyvek megválasztásában továbbra is az érsekek akarata érvényesült. Az 1779-ben (Mária Terézia szorgalmazására) készült teológiai tanrendszert ugyanis Patachich Ádám érsek mellőzte és a saját elgondolását juttatta érvényre. Tankönyvül Tournely dogmatikáját, Antoine morálisát, Maschat egyházjogát, a liturgiához pedig az egyházmegyei rituálét használták ezután is. A többi tantárgyhoz: a fundamentálishoz, az egyháztörténethez, a hermeneutikához, a pasztorálishoz, a zsidó és görög nyelvhez nem volt külön tankönyvük.²

A nyolcvanas években II. József erőszakos rendeletei miatt Kalocsán 1785-től szünetelt a teológiai oktatás. Ezalatt az idő alatt a kalocsai egyházmegye is a pesti egyetemes papnevelőben képezte papjait. De József halála után már 1790-ben megnyílt a kalocsai teológiai főiskola. A helytartótanács a kalocsai szeminárium visszaállítása után már 1791 elején kötelezővé akarta tenni az 1779-ben megszabott tanrendszert, de gr. Kollonits László érsek éppúgy, mint annak idején elődje, Patachich Ádám, ismételt sürgetésre sem alkalmazta a hivatalos tanrendszert, és „nem tanította külön tárgyként a zsidó és görög nyelvet, a theologia pastoralist, a theologia polemikát, és isagogét, melyek tanítását a királyi tanterv előírta”.³

A tanulmányi rendet tehát véglegesen maguk az érsekek határozták meg s ennek következtében a piarista teológiai tanárok szerepe csak arra korlátozódott, hogy az érseki utasításnak megfelelően tanítsák tárgyaikat. Ez a feladat azonban mégsem volt olyan egyszerű és könnyű, mint gondolnók, mert nem tekintve egy-két tárgyat, a többi, megfelelő tankönyvek híján a saját feldolgozásaik alapján kellett előadniok. Tudományos fel-

¹ „... tam clericis, quam aliis etiam publicam huiusmodi Scholam ne fors frequentaturis...” A nyomda alapítólevele. Kalocsai érsk. levéltár. Piar.

² Winkler Pál: A papnevelés története... 46. l.

³ U. o. 49. l.

készségük, lelkesedésük azonban minden nehézséget elhárított és működésükkel mindig a legteljesebb elismerést vívták ki maguknak és rendjüknek az érsekek részéről, mert a tanításban sokkal nagyobb eredményt értek el, mint kétségtelen jószándékú elődeik.

Az eredményes tanítás érdekében az első piarista tanárok, Lengyel és Mulay mindjárt kalocsai működésük kezdetén nagy kedvvel karolták fel a havonkénti *disputációkat*, különösen dogmatikából és egyházjogból. Ezt a szokást piarista utódaik tovább ápolták. A piaristák példáján és eredményén felbuzdulva 1778-ban az egyházmegyei tanárok is bekapcsolódtak a disputákba, amelyek mindig nyilvánosak voltak, az érsek és a kanonokok jelenlétében nagy ünnepélyességgel történtek s amelyeken a teológusokon kívül egy-egy plébános, káplán, valamelyik piarista teológiai tanár vagy rektor is részt vett. A piaristák közül főleg Kruzy, Jakoss, Bucsi, Kiparszky, Malinovits, Simity és Peer szerepelt leggyakrabban ezeken a disputákon. A piaristák 1778-tól 1824-ig felváltva dogmatikát, biblikumot, hermeneutikát, kánonjogot, egyháztörténelmet, patológiát, pasztorálist, morálist, bibliai archeológiát, görög és héber nyelvet tanítottak a kalocsai érseki teológiai főiskolán. Helyüket akkor is megállták, amikor 1790 után az államhatalom az eddiginél nagyobb mértékben avatkozott be a teológiai oktatásba és a teológiai tanároktól külön vizsgát követelt azokból a tárgyakból, amelyeket tanítottak, vagy tanítani akartak.¹ E mellett tudományos irodalmi munkásságot is fejtenek ki. Különösen Alber János (később egyet. tanár) tűnt ki közöttük.

Kalocsa érsekei tehát a piarista atyákban képzett tanárokat kaptak. Nagyon jól tudták ők ezt, s ezért arra törekedtek, hogy a piarista rend a lehetőség szerint minél több tanárt adjon teológiai főiskolájukra. S a piarista rend, ha megkapta az érsekektől

¹ 1792-ben pl. négy tanára volt a kalocsai teológiai főiskolának: Katona István és Tamási György kanonokok, továbbá Jankovich János és Rakovszky Gergely piaristák. Katonát és Tamásit felmentették a szigorított vizsga letétele alól, de a helytartótanács egyúttal meghagyta a kalocsai érseknek, hogy ezentúl olyan kanonokot nevezzen ki teológiai tanárnak, aki már letette a szigorított vizsgát abból a tárgyból, amit majd tanítania kell. O. L. Depart. Eccl. fund. 1792. F. 9. p. 68. A két piarista sikerrel tette le a vizsgát, (U. o. F. 15. p. 68.) és meg is erősítették őket tanszékükön. U. o. p. 84.

a szükséges anyagiakat, míg a rendtagok száma ezt lehetővé tette, nem is zárkózott el az ilyen irányú kérések teljesítése elől már Batthyány idejében sem. Batthyány eredeti elgondolása szerint ugyanis a piarista rend a Royer-féle nyomda fejében két teológiai tanárt adott, de ezt a létszámot az alapító kérésére már 1771-ben háromra emelte fel. Megváltozott a helyzet Batthyány utóda, br. Patachich Ádám alatt. Míg ugyanis Batthyány megfelelő anyagi hozzájárulással segítette annak a tanárnak a fenntartását, akit a piarista rend a szerződésben kikötött két tanáron kívül bocsátott az érsek rendelkezésére, addig Patachich azt kérte a rendtől, hogy a megszüntetett két éves filozófiai kurzus fejében emelje a teológiai tanárok számát. A piarista rend, jóllehet Vörös Antal főigazgató is méltányosnak tartotta az érsek kérését,¹ kereken elutasította azt, mert azzal, hogy a Ratio Educationis megszüntette a csoportrendszer, és minden gimnáziumi osztály számára külön tanárt rendelt el, emelniök kellett a gimnáziumban eddig működő tanárok számát s így Patachich kérésének teljesítése súlyos tehertételt jelentett volna a rendre annál is inkább, mert a nyomda sokkal rosszabbul jövedelmezett, mint előre gondolták s még egy teológiai tanár ellátási költségeit sem fődözte. Éppen ezért 1791-ben már két tanárt is csak oly föltétellel adtak a teológiára, hogyha Kollonits érsek évi 300 frt-al hozzájárul fönntartási költségeikhez. Kollonits a kért összeget megadta, sőt ezenkívül még a tanároknak is adott 30—30 aranyat tiszteletdíj címén.² 1796-tól 1800-ig bezárólag pedig évenként 900 frt-ot fizetett a rendnek, mely ezalatt az idő alatt a kapott összeg fejében négy tanárt bocsátott Kollonits rendelkezésére. 1800 után a piarista teológiai tanárok száma egyre csökkent. 1800-ban ugyanis felszabadult a dogmatika tanára, mert az érsek ettől kezdve a trienti zsinat határozatai alapján egyik kanonokjára (theologus canonicus) bízta a dogmatika tanítását.³ 1800-tól 1805-ig három, 1805-től 1808-ig kettő, 1808—1809-ben ismét három, 1809 után pedig már csak egy piarista tanított a kalocsai főiskolán. A piarista rend végül is 1824-ben részint a rendben lévő tanárhiány miatt, részint mivel ekkor már

¹ O. L. Depart. Litt. pol. Distr. Bud. 1778. F. 8. p. 3.

² Hist. D. I. 98. l.

³ U. o. II. 54. l.

a kalocsai egyházmegyének is elegendő papja volt, ezt az egy tanárt is kivonta a teológiai oktatásból. Ez azonban még **nem** jelentette azt, hogy a rend teljesen szakított volna a kalocsai teológiai főiskolával, mert a rendi növendékek egy része továbbra is ott végezte teológiai tanulmányait.

A kalocsai érseki teológiai főiskolán 1768-tól 1824-ig a következő piarista teológiai tanárok tanítottak:

1768—71. *Lengyel* Bódog a dogmatika, Szentírás és egyháztörténet, *Mulay* Konstantin a dogm., morális és kánonjog tanára.

1771—74. *Lengyel* Bódog a dogmatika, Szentírás és egyháztört., *Mulay* Konstantin a dogm., morális, *Bucsi* Sándor a kánonjog tanára.

1774—76. *Mulay* Konstantin a dogm., morális, *Kruzy* Márton a dogmatika, *Bellot* József a kánonjog és Szentírás tanára.

1776—77. *Bellot* József a kánonjog és Szentírás, *Lekits* Glicér a logika tanára.

1777—79. *Bellot* József a kánonjog és Szentírás, *Lekits* Glicér a logika, *Simity* Elek a dogmatika tanára.

1779—80. *Bellot* József a kánonjog, *Simity* Elek a dogmatika tanára.

1780—96. Névszerint csak *Dombi* Mihályt (1783—84), *Jankovits* Jánost, a morális, *Rakovszky* Gergelyt az egyháztört. és kánonjog (1790—91), és *Albert* Jánost a Szentírás és keleti nyelvek (1793—94) tanárát ismerjük.

1796—97. *Bielek* László a dogmatika, *Rakovszky* Gergely az egyházjog és egyháztört., *Alber* János a Szentírás és keleti nyelvek, *Végh* Imre a morális tanára.

1798—800. *Rakovszky* Gergely az egyházjog és egyháztört., *Alber* János a Szentírás és keleti nyelvek, *Végh* Imre a morális, *Mészáros* László a dogmatika tanára.

1800—02. *Alber* János a Szentírás és keleti nyelvek, *Végh* Imre a morális, *Mészáros* László a kánonjog és egyháztört. tanára.

1802—03. *Végh* Imre a morális, a pasztorális és a kánonjog, *Rakovszky* Gergely az egyháztört. és patológia, *Alber* János a Szentírás és keleti nyelvek tanára.

1803—05. *Alber* János a Szentírás és keleti nyelvek, *Hepner* Ignác az egyháztört., kánonjog és patológia, *Subányi* György a morális és pasztorális tanára.

1805—08. *Hepner Ignác* az egyháztört., kánonjog és patológia, *Szemes Imre* a Szentírás és keleti nyelvek tanára.

1808—09. *Szemes Imre* a Szentírás és keleti nyelvek, *Podolay Menyhért* az egyháztört., irod. tört. és patológia, *Sümegh Márton* a morális, pasztorális és kánonjog tanára.

1809—14. *Szemes Imre* a Szentírás és keleti nyelvek tanára.

1814—17. *Leitner Ferdinánd* a Szentírás és keleti nyelvek tanára.

1817—20. *Leitner Ferdinánd* a görög és héber nyelv, a bibliai archeológia és a hermeneutika tanára.

1820—24. *Szemes Imre* a keleti nyelvek, bibliai archeológia és a hermeneutika tanára.

A piaristák kalocsai működésük alatt nemcsak a szoros értelemben vett iskolai munkát látták el, hanem teljesen bekapcsolódtak Kalocsa és környéke életébe és kivették részüket a *pasztorációs* munkából is. Kalocsán 1828-ig állandó székesegyházi szónokot tartottak, akinek — minthogy az iskolai munka alól teljesen felmentették — a nép lelki gondozása, prédikálás, gyónatás, stb. volt a legfőbb kötelessége. S az érsekek mindenképen arra törekedtek, hogy a piarista székesegyházi szónok állandóságát Kalocsán biztosítsák. Épen ezért, ha a rendfőnök elhelyezett Kalocsáról egy-egy szónokot, mindig sürgősen kértek pótlást és nem riadtak vissza az anyagi áldozatoktól sem.¹ Évenként ugyanis általában 300 frt-ot fizettek a rendnek egy szónok fönntartásáért. De a piaristák lekipásztori tevékenysége Kalocsán kívül a vidékre is kiterjedt s főként Bátya, Foktű, Szentbenedek, Miske, Hajós, Bolyár, Faisz és Paks voltak állandó lekipásztorkodási területük. Ezekre a helyekre gyakran jártak ki alkalmszerűen gyónatni, misézni, prédikálni stb. és sokszor — különösen a vakációban — hosszabb ideig is helyettesítettek valamelyik plébánián, míg föl nem váltotta őket a betegségéből felgyógyuló, vagy a halálozás miatt üresedésben lévő plébániára helyezett új plébános. A vidéki lekipásztorkodásban különösen Klampfer, Jankovits, Rakovszky, Beznák, Menyóczy, Lippai, Végh, Presburger, Pales, Alber és Dombi piaristák fáradtak sokat.

¹ Erre von. adatok: A kalocsai ér. levéltárban. Gymn. Coloc.

A kalocsai székesegyház állandó piarista szónokai közül névszerint a következőket ismerjük:

1797—99. *Menyótzky* András magyarnyelvű, Presburger Ferenc németnyelvű rendkívüli szónok.

1799—800. *Dombi* Mihály,

1800—08. *Gabrich* István,

1808—17. *Kiss* Tamás,

1817—19. *Szemes* Imre,

1819—26. *Takács* István,

1826—28. *Gódin* József magyarnyelvű szónokok.

7. A piarista gyógyszerár.

A kalocsai gyógyszerészetről a XVIII. sz. első felében nem sokat tudunk. Szórványos adatainkból mindössze annyit sikerült megállapítani, hogy gr. Csáky Miklós kalocsai érsek 1748-ban vásárolta meg a gyógyszerárt, összes felszerelésével, gyógyszerével együtt egy Fischer nevű Szepesben élő orvostól 1500 frt-ért és a szeminárium mellett lévő uradalmi házban helyezte el, mely eddig vendégfogadó volt. De vendégfogadó nélkül sem hagyta Kalocsát. Erre a célra ugyanis Torma József káptalani jegyzőtől vásárolt házat 600 frt-ért. Csáky a gyógyszerárt a szemináriumnak adta s a felügyeleti joggal a szeminárium prefektusát és a káptalant bízta meg.¹ A továbbiak során a piaristák letelepítésével kapcsolatban gr. Batthyány József 1765-ben a gyógyszerárt is a piaristáknak adományozta, hogy a meg lehetőségen csekély 15000 frt alapítványi összeg mellett ennek a jövedelméből fedezzék a kollégiummal kapcsolatos kiadások egy részét.² Tehát az érseki gyógyszerárt a nyomdával szemben minden különösebb kötelezettség és alapítólevél nélkül kapták a piaristák, akik legalább is 1778-ban már semmiféle írásos bizonyítékkal sem tudták igazolni a hozzá való jogukat.³

A gyógyszerár épülete a kollégium szomszédságában volt. Az 1766-i Status Domus ebben a színesre festett épületben műhelyről, laboratóriumról, gyógyszerész számára való lakószo-

¹ Kalocsai ér. szem. levéltár. Diarium Seminarii. I. 45. l.

² Kalocsai ér. levéltár. Piar.

³ „...nos nullum habemus documentum, nisi id apud Celsissimum Primatem, vel alicubi alibi lateret...” — írja Jakoss Ámbrosz rektor. Kalocsai ér. levéltár. Piar.

bákról, konyháról és cselédségi lakásról, továbbá egy nagy, de rozoga istállóról és egy kocsiszínről tesz említést.¹ Az épület és a hozzátartozó telek, amikor a piaristák átvették, siralmas állapotban volt. Mindenfelé pusztulás, elhagyatottság mutatta egyrészt azt, hogy hosszabb ideig munka nélkül állt, másrészt pedig, hogy a gondnokok nem törődtek vele.²

A piaristák a gyógyszerért *nem maguk vezették*, hanem vagy gondnokot alkalmaztak meghatározott fizetéssel, vagy pedig bérbeadták. Első gyógyszerészük Gregori János volt, aki — alig vette át a rend a kalocsai alapítványt — már szeptember 12-én Kalocsára érkezett Tuschleitner Kajetán és Perczel Imre piaristákkal és már másnap beköltözött a gyógyszerértárhoz tartozó lakásba. Ezután Gregori hamarosan eltávozott a városból,³ de rövid idő múlva ismét visszatért Kalocsára és ott a gyógyszerértár mellett, minthogy a környéken nem volt orvos, „az érseki udvar, a káptalan, az uradalom, a város s az egész környék betegeit is ő kezelte”.⁴ Gregori összesen három év és öt hónapon át látta el Kalocsán a gyógyszerészi teendőket.⁵ Közvetlen utóda egy Vilth nevű gyógyszerész volt, aki Lengyel és Jakoss rektorok alatt hét évig volt a kollégium alkalmazásában és ezalatt az idő alatt csaknem teljesen tönkretette a gyógyszerértárt. Távozásakor ugyanis csak 8 frt-nyi értékű orvosságot hagyott maga után s így a kollégiumnak újra kellett beszereznie mindenféle orvosságot, amikor Vilth után Kerner Gáspár lett az új gyógyszerész. Kerner csak két évig vezette a gyógyszerértárt. Működésével a piaristák nagyon meg voltak elégedve. Mielőtt ugyanis 1781. aug. 4-én elhagyta volna Kalocsát, 450 frt értékű gyógyszerért adott át utódának Agnelli Istvánnak, s e mellett még 117 frt kinn lévő és behajtandó összeget hagyott a kollégiumnak.⁶

A XVIII. sz. első felében a gyógyszerészek között megle-

¹ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. I. p.

² Az 1765 előtti időből csak három kalocsai gyógyszerész nevét ismerjük: Szukovics Györgyét (1750 táján működött Kalocsán), Pechtl Mátyását (1754-ben halt meg) és Hoffman Domonkosét (1765-ből). Murányi Károly: Képek Kaloca egészségügyének történelméből. Kalocsa, 1935. 25. l.

³ Hist. D. I. 8. l. „... sed post moram duarum septimanarum malevolorum linguis territut dissessit.”

⁴ Murányi i. m. 26. l.

⁵ U. o. 27—28. 11.

⁶ Hist. D. I. 47. l.

hetősen sok volt a tudatlan, akik nem állottak hivatásuk magaslatán. Ezért rendelte el a helytartótanács 1727-ben a gyógyszerészek vizsgáját, az eskü letételét és a gyógyszerházak felülvizsgálatát.¹ Ezt a helytartótanácsi rendeletet Mária Terézia 1770-ben megújította s ettől kezdve Kalocsán is többször ellenőrizték hivatalból a gyógyszerházat. Kerner Gáspár után ugyanis alig vette át Agnelli István a piarista gyógyszerházat, Glósius Sámuel pestmegyei főorvos már október 6-án meglátogatta és felülvizsgálta és a látottakkal nagyon meg volt elégedve.² Ez megismétlődött 1784. máj. 25-én is és Glósius ezúttal is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a piarista gyógyszerhárról.³

Az 1785-i év fordulópontot jelent a gyógyszerház történetében. Eddig ugyanis a piaristák provizorokat alkalmaztak, ezentúl pedig, mivel a gondnokok közül kettő igen rossz tapasztalatokat hagyott maga után, a *bérletrendszerre* tértek át. 1785-ben ugyanis, miután a rend 800 frt-ra becsülhető különféle gyógyszer szerzett be, bérbe adták a kalocsai gyógyszerházat évi 150 frt-ért,⁴ ami nem lehetett nagyon kevés összeg, ha számításba vesszük, hogy a kalocsai érseki orvos egész évi fizetése 1766-ban 250 frt, Markó Ferenc Pest vármegye főorvosáé pedig 1738-ban csak 150 frt volt.⁵

A piarista gyógyszerház első bérlőjét nem ismerjük. Mindössze annyit tudunk róla, hogy volt segédje is, meg inasa is, tehát többedmagával dolgozott. Segédjét Szekszárdról vitte és évi 60 frt fizetéssel szerződtette 1787. máj. 23-án.⁶ Ezután alig egy-két hónap múlva négy évi inaskodás után inasát is felszabadította.⁷ De már 1791-ben, miután Kurcz Ferdinánd és inasa is esküvel ígérték meg, hogy hűségesen fogják kezelni a gyógyszerházat, ismét a provizorrendszerre tértek.⁸ Kurcz azonban, hogy nagyobb legyen a jövedelme, hamarosan arra törekedett, hogy térjenek át a bérletre, s minthogy terve meghiúsult, már 1792.

¹ Murányi i. m. 24. l.

² Hist. D. I. 48. l.

³ U. o. I. 65. l.

⁴ Kalocsai ér. levéltár. Piar.

⁵ Murányi i. m. 17. l.

⁶ Hist. D. I. 87. l.

⁷ U. o. I. 88. l.

⁸ U. o. I. 91. l.

szepemberében elhagyta Kalocsát. Ezután a kollégium rektora Pesten keresett gyógyszerészt és innen vitte magával Seidl Györgyöt, a következő provizort.¹

A piarista gyógyszerertár, amint ez Gregori János és Czorda Ferenc szabadkai gyógyszerészek esküvel megerősített jelentéseiből kitűnik, — akik Kiss István rektor kérésére vizsgálták felül a gyógyszerertárt 1793-ban — teljesen megfelelt rendeltetésének. A benne lévő gyógyszerek mennyiségileg elegendők voltak és minőségileg is megfeleltek a legújabb királyi rendeletnek. Gregori és Czorda 1650 frt 36 kr-ban állapították meg a gyógyszerek értékét.² A gyógyszerertár illetén állapota és a nagyobb jövedelem reménye készítette Seidlt arra, hogy felmondja a provizorságot és csak azzal a feltétellel vezesse tovább, ha bérbe adják neki. Az erre vonatkozó szerződést 1793. decemberében meg is kötötték három évre. A szerződés értelmében Seidlnak évenként 150 frt bérletet kellett fizetnie s ezenfelül el kellett látnia szükséges orvossággal a rendház tagjait és a három évi bérlet alatt ki kellett fizetnie a kollégium 300 frt-ot kitevő adósságát Pichler pesti gyógyszerésznek, akinél a kollégium a gyógyszereket vásárolta. Ennek fejében átadták neki a gyógyszerertárt minden felszerelésével és gyógyszerével, de kikötötték, hogyha a bérlet lejártakor több gyógyszer lenne a gyógyszerertárban, mint az átadáskor volt, akkor a saját készítésű gyógyszerekért semmi megtérítést sem követelhet a rendtől, a többit pedig olyan áron veszi át a rend, amilyenén Pichlertől kapná.³

A Seidl Györgyhez fűzött remények sem valósultak meg. Seidl ugyanis rövid idő múlva bebizonyította, hogy nem szavahihető ember. Ezért Jankovits rektor már 1794-ben elhatározta, hogy mivel nem vált be se a provizor-, se az árendarendszer, eladja a gyógyszerertárt. Végül is úgy döntött, hogy egyelőre mégsem adja el, hanem inkább bérbeadja Borbély Istvánnak, akinek egyúttal megígérte, hogyha véglegesen eladásra kerülne a sor, őt a vételnél majd elsőbbség illeti meg.

Ez a bérlet is három évre szólt, s amikor 1797-ben lejárt, Borbély, hogy kötelezettségei teljesítésétől megszabaduljon, beállt

¹ Hist. D. I. 113. 1.

² Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 2. p. 2.

³ U. o.

a franciák ellen fölkelő nemesek közé s a renddel szemben fennálló 400 frt adósságát rendezetlenül hagyta.¹ Borbély távozása után Sukovics István vette bérbe a gyógyszertárt, amit a rend a következő évben, 1798-ban, a sok kellemetlen tapasztalat után teljesen eladott Sukovicsnak. A kollégium rektora azzal okolta meg az eladást, hogy mivel a lelkiismeretlen provizorok és bérlők csaknem mindig megkárosították a rendházat, az eladási összeget majd hasznosabban tudják gyümölcsoztetni.

Az eladási ár 4300 frt volt, amelyből 1000 frt-ot 1799. márc. végéig kellett kifizetnie Sukovicsnak, a többit pedig nyolc év leforgása alatt, de úgyhogy már a szerződés megkötésétől kezdve köteles 5% kamatot fizetni adóssága után. Ezenkívül kikötötték, hogy Sukovics és utódai kötelesek a rendtagokat ingyen ellátni orvossággal, ha t. i. annak értéke nem haladja meg az évi 30 frt-ot, (— a többletet a rendház megfizeti —) továbbá, hogy a gyógyszertárt sem Sukovics, sem utódai nem vihetik el Kalocsáról, ha pedig nem teljesítenék a szerződés valamelyik pontját, akkor a gyógyszertár visszaszáll a piaristákra.²

A gyógyszertár eladásakor már évek óta a rendházban a földszinten volt elhelyezve, a régi épület pedig üresen állott. 1801-ben Rakovszky rektor ezt a régi házat és a hozzája tartozó telket is eladta Kovács György szolgabírónak 1500 frt-ért, azzal a feltétellel, hogy a szerződés csak akkor lép életbe, ha Kovács teljesen megszünteti és elzárja azt a nyilvános kocsiutat, mely a kollégium épületét s a vele kapcsolatos telket elválasztotta egymástól.³

Jóllehet az említett eladásokból 5800 frt-ot kapott a kalocsai rendház, a kollégium működésének gazdasági alapja mégis lényegesen csökkent. A kapott összeggel ugyanis kétségtelenül jobban jártak volna, mint ellenkező esetben, de csak úgy, ha nem jött volna a század elején a devalváció, mely a kapott összeg értékét lecsökkentette s így az említett eladások a rendház anyagi helyzetén nem sokat segítettek.

¹ Hist. D. II. 13. 1.

² U. o. II. 20—23. II.

³ U. o. II. 62—63 II. „...cum non tantum nihil fructificasset, verum etiam propter conservationem onerosus fuisset...”

8. A piarista nyomda.

A piaristák Kalocsa művelődéstörténetében kifejtett jelentős szerepének tárgyalásában nem hagyhatjuk figyelmen kívül a piarista nyomda történetét sem, melyre a következőkben csak röviden fogunk rámutatni.

A kollégium tárgyalásával kapcsolatban láttuk, milyen volt Kalocsa városa a piaristák kalocsai működése előtt. Láttuk azt is, hogyan törekedtek a város érsekei arra, hogy székhelyüket magasabb kulturális színvonalra emeljék. Az áldozatkészségben gr. Batthyány József ment a legmesszebbre azzal, hogy gimnáziumot és a gimnáziummal kapcsolatos mintegy főiskolai jellegű, két éves nyilvános filozófiai tanfolyamot alapított s ezekben, valamint a teológiai főiskolán való tanítás céljaira letelepítette a piarista rendet. Míg a piarista gimnázium működését pénzbeli alapítványán kívül a *gyógyszertár adományozásával* igyekezett lehetővé tenni, addig a teológiai oktatáshoz szükséges két tanár ellátási költségeinek fedezésére *nyomdát vásárolt a kalocsai piarista háznak*.

A „Régi Magyar Könyvtár” 1710 végén egész Magyarországon, Erdély területét is beleértve, mindössze hét nyomdáról tesz említést. E szerint Kolozsvárt, Szebenben, Brassóban, Kassán, Lőcsén, Komáromban és Nagyszebenben működtek nyomdák.¹ A felszabadítás után beálló politikai helyzet ugyanis nem kedvezett a nyomdák fejlődésének, s ez volt az oka annak, hogy több, már előbb jölnemő nyomda megszüntette üzemét.

¹ Nyakas Sarolta: Az első pécsi nyomda története. 1773—1836. Pécs, 1934. 24. l.

A felszabadított területen az elnéptelenedés és a kulturális téren való teljes elmaradottság még csak súlyosbította a helyzetet s évtizedek munkájába került, míg ezeket a területeket idegenből hozott népekkel benépesítették, rendezték, és iskolák felállításával bekapcsolták a műveltség nem valami magas fokán álló királyi Magyarország vérkeringésébe.

A bevándorolt idegen telepes tömegek között a nagyszámú földműveselem mellett találunk iparosokat, kereskedőket és nyomdászokat is. A XVIII. sz.-i magyar nyomdászatot ezek az idegenből bevándorolt nyomdászok lendítették fel. Közöttük Royer János Pál volt az első, aki a pozsonyi, fia, Ferenc Antal pedig többek közt a kalocsai nyomdának vetette meg az alapját.

Royer János Pál 1715-ben Salzburgból került Pozsonyba és ott a városi tanács engedélyével nyomdát alapított.¹ Ezt ügyességgel annyira felvirágoztatta, hogy élete végén három sajtója és kb. hatvan bécsi mázsát kitevő betűkészlete volt. Miután ő maga 1737-ben, özvegye pedig 1740-ben meghalt, a pozsonyi nyomda vezetését először veje s művezetője, Bauer Károly, majd pedig nagykorúvá serdült fia, Ferenc Antal vette át, aki pénzszerűen lévén, már 1750-ben eladta nyomdáját unokaöccsének, Landerer Jánosnak. Royer Ferenc Antal ezután hamarosan Egerbe került, ahol a gr. Barkóczy Ferenc egri püspöktől alapított nyomdának lett az első művezetője. Majd mikor Barkóczy esztergomi érsek lett, vele ment Royer is és ő lett az első esztergomi könyvnyomtató. De az egri s esztergomi nyomdák mellett — mint már említettük — Royer Ferenc Antal vetette meg a kalocsai érseki nyomda alapját is, amelyre gr. Batthyány József érseknek 1772-ben a helytartótanácsához intézett beadványa derít világosságot.² Batthyány szerint a kalocsai nyomda tulajdonképpen Esztergomból került Kalocsára, mégpedig úgyhogy ezt a nyomdát Royer nyomdász Egerből gr. Barkóczy Ferenc primás rendelkezésére átvitte Esztergomba. Onnan pedig pártfogója, Barkóczy, halála után Kalocsára vitte abban a reményben, hogy Kalocsán, miután Batthyány gimnáziumot alapított, szerencsésebb körülmények között működhet. De Royer, minthogy reményei, melyeket a kalocsai működéshez fűzött, nem váltak be, hamarosan el akarta hagyni Kalocsát, és hogy a költözködéssel járó költségektől és kel-

¹ Novák László: A nyomdászat története. I—VI. Bp. 1927—31. IV. 18. l.

² Kalocsai érs. levéltár. Piar. és Katona i. m. II. 338—339. ll.

lemetlenségektől megszabaduljon, ismételten megvételre ajánlotta fel nyomdáját Batthyáynak, aki végül is 5000 frt-ért megvásárolta a Royer-féle nyomdát és azt 1768-ban a kalocsai piarista háznak ajándékozta. Batthyány érsek jelentéséből tehát kitűnik, hogy Royer kb. csak 1765-ben ment Kalocsára és a Royer-féle nyomda legfeljebb csak 1766-ben lett érseki, és adományozás következtében 1768-ban piarista nyomda, amelynek míg az érsek tulajdonában volt, Wagner János József volt a művezetője.¹

Batthyány érsek a piarista nyomda számára alkalmas épületről is igyekezett gondoskodni. Erre a célra elsősorban a szomszédos Mathaia-féle házat szemlélte ki, és ennek vagy más alkalmas háznak a megvásárlására 500 frt-ot ajánlott fel a rendnek azzal a kikötéssel, hogyha a tőle kapott pénzen vásárolt házat nem nyomda-célokra használnák, akkor fizessék vissza neki vagy utódainak azt az összeget, amelyet ő házvásárlásra és javítási költségekre adott. A nyomda átvételének legkésőbbi időpontját 1768. nov. 1-ben állapította meg, hogy pedig a szükséges berendezkedéshez legyen anyagi fedezetük, a piaristáknak adta a nyomda jövedelmét már 1768. jan. 1-től kezdve, s magára vállalta a művezető és egy segéd bérének a kifizetését 1768. nov. 1-ig. Ezeken kívül a hittankönyvek, prédikációk kivételével átadta a piaristáknak a nyomdában található összes könyvet is, hogy az ezek eladásából kapott összeggel is növelje jövedelmüket. Béli rektor jelentéséből azonban kitűnik, hogy ezeknek a könyveknek nem sok hasznát vették, mert nem igen akadt rá vevő. „... próbáltam azon az áron, amint becsülve vannak, árulni — írja Béli — de nem igen találok rá vevőket, talántán jó volna az árát ócsóbbra szabni.”²

Batthyány adománya fejében, azonkívül, hogy a továbbiak során kinyomtatandó könyvek approbációjának és revíziójának a jogát kiköti magának, két teológiai tanárt kér a rendtől. Egyben intézkedik arra az esetre is, hogyha utódai nem vennék igénybe a piarista teológiai tanárokat, vagy ha a rend vonakodnék vállalt

¹ E szerint tehát megdőlt Novák feltevése, hogy t. i. „A kalocsai érseki nyomdát Batthyány József gr. érsek alapította 1749-ben. Felszerelője minden valószínűség szerint Royer Ferenc Antal volt. 1765 körül a piaristák kezére került a nyomda...” Novák i. m. IV. k. 22. l. (Batthyány különben is csak 1760-ban lett érseke Kalocsának.)

² Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. I. p. 8.

kötelezettségének eleget tenni, mi történjék alapítványával. Az előbbi esetben a rend megtartaná továbbra is a nyomdát, az utóbbi esetben azonban 5000 frt-ot kellene fizetnie a szebeni Konvertiták Háza javára.

De az alapító érsek nem sietett a nyomdaépület megvásárlására ígért 500 frt lefizetésével. „A typographia épülete felől különös rendelést kíván Eő Excellentiája tenni ide-jövetelével és addig a megígért ötszáz forintokat sem teszi le” — jelenti Béli 1768. ápr. 1-én a rendfőnöknek.¹ Ezért a rend a nyomdát a kollégiumban helyezte el s ott is maradt három évig s csak 1771-ben vitték át a nyomda számára 1000 frt-ért vásárolt házba.² A továbbiak során 1797-ben kapott új helyiséget a nyomda, amelyre a kollégium rektora ebben az esztendőben nagyobb gondot fordított. Egyrészt fejlesztésére törekedett, másrészt pedig arra, hogy a kollégiummal egy tető alatt legyen. Terve megvalósítására 1797. júl.-ában a kollégium épületében két szobát szereltetett fel s miután az új szobákat megáldotta, aug. 7-én átszállították a nyomda felszerelését az új helyiségbe.

A piaristák, a gyógyszerházzal ellentétben, 1802-ig *maguk kezelték a nyomdát*, amelynek élén a nyomdaigazgató állott, aki vagy piarista segítséggel, vagy egy-két világi segéddel dolgozott, akiknek fejenként évi 50—60 frt fizetést adtak. Az első nyomdaigazgató P. Lengyel Bódog volt, aki 1768—1771-ig állt a nyomda élén. Utóda P. Mulay Konstantin lett 1775-ig. A következőkben 1782-től 1797-ig Fr. Neuner Frigyes, 1797—98-ig P. Bielek László, 1798—99-ig P. Menyótzky András és 1799—1802-ig P. Prandtner Lipót vezették a nyomdát. Közülök Fr. Neuner Frigyes — aki Prandtner Lipóttal együtt képzett nyomdász volt — tett legtöbbet a nyomda érdekében.

Fr. Neuner Frigyes (eredeti nevén Ignác) 1752 táján született Bayernben és 1777-ben lépett a piarista rendbe. A német anyanyelvű Neuner, aki a nyomdász mesterséget még a rendbelépése előtt tanulta ki, 1782-ben került Kalocsára, ahol szakmai tudását a nyomda fejlesztésére igyekezett fordítani. Törekvését azonban inkább csak a kilencvenes években koronázta némi siker. Mikor ugyanis Kalocsára került, a munkahiány miatt a sekrestyési teendőket is ő végezte. A nyomdafejlesztésre szüksé-

¹ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. I. p. 8.

² Katona i. m. II. 340. l.

ges pénz nem állt ugyan rendelkezésére, mégis szakszerű vezetéssel elérte azt, hogy a nyomdának annyi munkája akadt, hogy öt minden foglalkozástól, ami nem függött össze a nyomdával, fel kellett menteni. 1791-ben pedig már piarista segítőtársakat is kapott P. Prandtner Lipót és Fr. Glück Bódog személyében. Ettől kezdve már három piarista dolgozott a nyomdában a következő beosztásban: Neuner volt a művezető (faktor), Prandtner a szedő (kollektor), Glück pedig a gépmester (impressor). Neuner 1797. jún. 2-án bekövetkezett halála nagy veszteséget jelentett a piarista nyomdára, amelyet 1802-ben nagyobb jövedelmre számítva, a *rend bérbeadott Tomentsek Jánosnak*, a pesti Landerer-nyomda művezetőjének.

Tomentsek János 1802. máj. 10-én kereste fel elsőször a kalocsai piaristákat, hogy nyomdájukat megvásárolja, vagy legalább bérbevegye. De minthogy a kollégium rektora Pesten tartózkodott, dolgovégezetlenül kellett visszatérnie Pestre, ahol összekötetésbe lépett a rektorral és a rendi vezetőséggel. Rövid tárgyalás után sikerült is 10 évre bérbevenni a piarista nyomdát.¹ Tomentsek a szerződésben kötelezte magát arra, hogy évi 200 frt bérletet fizet a kalocsai kollégiumnak, s egyben megígérte, hogy közben fejleszteni fogja a nyomdát. A piarista rend, tekintve az előző évek tiszta bevételeit, megelégedhetett volna az évi 200 frt tiszta haszonnal, ha a szerződésnek nem lettek volna olyan pontjai is, amelyek miatt ez a bérbeadás teljesen rossz üzletnek bizonyult, amit gr. Kollonits László kalocsai érsek is elismert a helytartótanácsához 1803. máj.-ában beadott iratában.² A rend ugyanis azonkívül, hogy a nyomda helyiségét is átengedte Tomentseknek, magára vállalta azt a kötelezettséget is, hogy a nyomda fejlesztése érdekében tett beruházásoknak, nevezetesen a régi és hibás felszerelések, betűk stb. javítási vagy újonnan való beszerzési költségeinek a felét fizeti. Így történhetett azután meg az, hogy jóllehet bérletet még nem is kaptak, mégis a rektor a ház pénztárából már 1802. dec.-ében 111 frt-ot fizetett ki az új betűkért, pedig a szerződés csak 1803. jan. 1-én lépett életbe.³

¹ Hist. D. II. 76. 1.

² O. L. Depart. Litt. pol. 1803. F. 19. p. 7.

³ Hist. D. II. 80. 1. Keserűen is jegyzi meg a háztörténet írója: „Hinc stantibus illis Conditionibus et manentibus his adjunctis, quale emolumentum per decennium sperari possit ex Typographia, manifestum est...”

A Tomentsek-féle bérlethez fűzött remények sem váltak valóra. Kollonits szerint ugyanis ebből a bérletből nem lehetett többet remélni, mint évi 100 frt jövedelmet. A piarista nyomda sorsa mégis végleg csak a 44 éves Tomentseknek 1812. márc. 11-én bekövetkezett halálával pecsételődött meg. Ezután újabb bérlő nem akadt, a rend rossz anyagi helyzete miatt nem tudott mit kezdeni a nyomdával, amelynek régi rozszant épületét végül is 1817-ben lebontották,¹ a nyomdát pedig eladták Trattner János Tamásnak. Erről írja a Tud. Gyűjtemény: „Az előtt Tomántsek Könyvnyomtató árendálta (t. i. a piarista nyomdát), egynéhány Esztendő előtt meghalván, az ólta Könyvnyomtató nélkül áll és Trattner János Tamás a kegyes Oskolabeli szerzettől megvette, a Prést és a betűket felhozatta és a magáéval elegyítette”.² A nyomdáért kapott 1200 frt-ot pedig a ház javítási költségeinek fedezésére fordították.

A piarista nyomda küzdelmes története tehát 1817-ben befejeződött. Pestre került és így Kalocsa szegényebb lett — mai szóval élve — egy idegenforgalmi érdekességgel. Míg ugyanis a piarista nyomda fennállt, Kalocsának úgyszólván minden előkelő vendége kíváncsi volt a nyomdára, még Ferenc király is.³ A piarista nyomda megszűnése után Kalocsán egészen 1857-ig nem volt nyomda. Ekkor a pesti Landerer szedője, Malatin Antal alapított ismét nyomdát Holmeyer Ferenc társaságában.

A piarista nyomda felszereléséről az említett Béli Gergely-féle jelentés tájékoztat bennünket. „A Typographiát ami illeti már kezünk alatt vagyon — írja Béldi. — Deák betűk oly számosan vagynak, hogy még egy Sajtó alá elégségesek lesznek, a német betűk is számosabbak, mintsem amennyire nekünk szükségesek, ezekből lehetne egy néhány árkusra valót meghadni, a többi pedig jó volna deák betűkkel megcserélni, hogy a harmadik sajtót is felállíthatnók...”⁴ E szerint betűjük volt elegendő, a har-

¹ Hist. D. II. 129. I. „... nullam simpliciter utilitatem a pluribus iam annis ob defectum laboris inferens...”

² Tud. Gyűjtemény. 1817. XII. 82—83. II.

³ Forrásaink többször utalnak előkelő vendégek látogatására. Ezek közül megemlíthetjük pl. br. Kulmer, Sermaga grófkisasszony, Pálma püspök stb. látogatását 1781. okt. 13-án. A háztörténetirő ezzel kapcsolatban feljegyzi, hogy a grófkisasszony kiszedte a maga és kísérlőinek a nevét és kinyomtatta. Hist. D. I. 48. I.

⁴ Kegyesr. levéltár. For. 0—11. F. 1. p. 8.

madik sajtó felállítására azonban sohasem került sor, mert többször még egy sajtónak is alig volt munkája. Beldi jelentéséből mindenesetre megállapíthatjuk azt, hogy ez a kis nyomda megfelelően fel volt szerelve, bár kézisajtójuk, betüöntő műszereik, szedőszekrények stb. alig különböztek azoktól az eszközöktől, amelyekkel még az első nyomtatványokat készítették. A legnagyobb nehézséget azonban nem ezek a meglehetősen kezdetleges eszközök jelentették a nyomdának, hanem a tipográfiai anyag, t. i. a betűk, illetőleg a betűtípusok, a matricák, ornamentumok és a papír beszerzése.

A XVIII. századi kisebb nyomdáink a tipográfiai anyagot nem maguk állították elő, hanem vagy készen vásárolták, vagy pedig matricákat vásároltak s betüöntő készülékükkel házilag öntötték a szükséges betűmennyiséget. Nyomdáink főbeszerzési helye a bécsi Trattner-cég volt.¹ A piarista nyomda éveken keresztül abból a betűmennyiségből élt, amit készen kapott, s csak az 1790-es években szorult arra, hogy betűkészletét felfrissítse. Betüöntéssel egy-két esetet leszámítva nem igen foglalkoztak, hanem inkább a *budai egyetemi nyomda betüöntődéjétől vásárolták a szükséges kész betűmennyiséget*. Betűkészletük meglehetősen változatos volt. A különféle címbetűkön kívül ugyanis mind a latin-, mind a gótbetűk között számos szöveggközi betűtípust találunk.² (— Cicero antiqua, media antiqua, tertia antiqua, paragon antiqua, paragon cursiva, media cursiva, cicero cursiva stb. —)

De nemcsak a betűket, hanem a papírt is Budán vásárolták s legtöbbször maga a kollégium rektora, vagy a nyomda igazgatója személyesen szerezte be a nyomdához szükséges anyagot.

Ha az egykorú nyomtatványokat figyelemmel kísérjük, azt tapasztaljuk, hogy a kalocsai piarista nyomda nyomtatványai kiállításukat illetőleg elég szépek, amit a különféle típusú betűkön kívül, a díszítést célzó számos rézmetszettel és különösen a kisebb nyomtatványokon rokokóstílusú fejlécek alkalmazásával igyekeztek elérni. Fejlécek között a különféle diszes rajzok mellett a magyar szentkorona, kettős kereszt, főhercegi korona, piarista címer, sőt még Csehország címere is szerepelt.

¹ Nyakas i. m. 13. l.

² A kalocsai piarista nyomda betűtípusai a Kegyesr. levéltárban.

A piaristák, mihelyt átvették a nyomdát, azonnal üzembe is helyezték. Béli rektor ugyanis 1768. ápr. 1-én kelt jelentésében többek között arról is értesítette a rendfőnököt, hogy „Eö Excelentiája szorgos munkát adott . . .” Ettől kezdve 1812-ig kísérhetjük nyomon a nyomda működését.

A nyomdászatról szóló tárgyalásunk végén megkíséréljük összeállítani a kalocsai piarista nyomdából kikerült nyomtatványok időrendi jegyzékét, amely azonban nem a teljes, hanem inkább csak a megközelítő képét mutatja nyomdánk működésének. A pontos jegyzék összeállítását ugyanis megnehezíti az, hogy a nyomda többször nem küldte fel a helytartótanácsához a köteles példányokat. Ezért akárhányszor csupán egy-egy rövid rektori feljegyzés az, ami a nyomda működésére vonatkozik. Így történhetett meg pl., hogy 1775-ből egyetlen nyomdatermékeknek a címét sem ismerjük, s hogy több esztendő alig egy-két kisebb-jelentőségű kiadvánnyal van képviselve jegyzékünkben. Ennek ellenére is megállapíthatjuk, hogy a kalocsai piarista nyomdából „Typis Colocensibus, Typis Scholarum Piarum, Impr. Fr. Frid. Neuner E. Sch. P.” stb. jelzéssel évenként kb. 6—10 kisebb-nagyobb nyomtatvány került ki, amelyek tartalmukat illetőleg hitbuzgalmi irányúak, életrajzi vonatkozásúak és történelmi művek, de van közöttük jogi munka és a fizika, számtan, földművelés, méhészet stb. körébe vágó értekezés is. A kiadványok nyelve vegyes: magyar, latin, német, szerb és román.

A kalocsai piarista kollégium rektorainak a jelentéseiből tudjuk, hogy a piarista nyomda nem tartozott a nagyon jól menő nyomdák közé. A rektorok ugyanis gyakran panaszkodnak, hogy a nyomdának csekély jövedelme miatt nem sok hasznát veszik, jóllehet piaristák vezették s legföljebb 1—2 segédet tartottak, ennek következtében a befolyt jövedelemből a munkadíj nem sokat emésztett fel. Míg például 1769-ben 491 frt-ról szóló számlát állítanak ki csupán az érseki uradalom részére készített különféle nyomtatványokért,¹ addig 1778-ban Jakoss Ambrus rektor már arról panaszkodik, hogy oly kevés a munka, hogy csak egy sajtóval dolgozhatnak s a jövedelem még egy teológiai tanár ellátási költségeit sem fődözi.² Ez a panasz megismétlődik 1785-ben

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

² U. o. Gymn. Coloc.

is, amikor a nyomdából befolyt tiszta jövedelem az egyetlen segédnek kifizetett 50 frt-on kívül alig volt több évi 40 frt-nál.¹ Az 1795-i kimutatásban pedig 61 frt 48 kr szerepel a nyomda tiszta jövedelmeként, az összebevételből leszámítva az összes lehető kiadásokat, beleértve a piarista nyomdász élelmezésére, ruházkodására, a fűtésre, világításra stb. fordított kiadásokat is.²

A piarista nyomda a szerény működés mellett is összeütközésbe került legalább egyszer-kétszer a helytartótanáccsal. Az összeütközésnek az volt az alapja, hogy nyomdánk működése alatt minden sajtóterméket csak az előzetes állami cenzúra jóváhagyásával lehetett kinyomtatni.³

Az állami cenzúra kezdetben ugyan az egyházihoz hasonlóan a protestantizmus terjedésével szemben csak a hit egységének megőrzését célozta, de előbb-utóbb a bécsi udvar politikai fegyverévé vált. A cenzúrát Miksa rendelte el, III. Károly alatt állandósult s osztrák mintára kezdett alakulni és lassan teljesen a helytartótanács vette birtokába, Mária Terézia alatt pedig már teljesen kifejlődött és fokozatosan az osztrák cenzúra alá került. Természetesen, hogy a sajtótermékeket hathatósabban ellenőrizhessék, éber figyelmet fordítottak a nyomdákra s a nyomdák működését főképpen az 1730-i rendelet után privilégiumhoz kötötték. Az 1730-i helytartótanácsi rendelet ugyanis kimondja, hogy „semmiféle nyomdász az ő mesteriségét ne gyakorolhassa, vagy nyomda ne engedélyeztessék, hacsak külön e célra kiváltságot nem kapott, ők pedig minden kinyomtatandó munkát előzetes vizsgálat alá tartoznak vetni, mégpedig a theológiai és erkölcs-tani műveket a megyéspüspököktől e célra rendelendő cenzoroknál, a politikai és egyéb világi tárgyakét a nyomda helyén lévő hatóságnál... és minden félév végén a náluk nyomtatott összes könyveknek és egyéb nyomtatványoknak három példányát ezen helytartótanácsnál tartoznak benyújtani; ... a politikai műveket az előbb említett helyi hatóságok további vizsgálat végett ezen kir. helytartótanácsához küldjék, amely annak elintézésére állandóan két, vagy három tagot fog kijelölni a maga kebeléből és a

¹ Kalocsai érs. levéltár. Piar.

² Hist. D. II. 4. l.

³ Schermann Egyed: Adalékok az állami könyvcenzúra tört.-hez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp. 1928. 4. l.

bonyolultabb műveket, mielőtt jóváhagynák őket, közvetlenül ő felsége elé fogja terjeszteni”.¹

A kalocsai nyomda 1768-tól működött a piaristák vezetése alatt s a helytartótanács a meglévő rendeletek értelmében 1772-ben kérdést intézett a kalocsai érsekhez, hogy egyházmegyéje területén mely szerzetesháznak van saját nyomdája, milyen címen birtokolják azt és van-e privilégiumuk. Battyány feleletében elmondotta, hogy egyházmegyéje területén csak a kalocsai piaristáknak van nyomdájuk, melynek fejében két teológiai tanárt kell adniok a teológiai főiskolára. Azt, hogy van-e privilégiumuk, nem tudja biztosan, de valószínűnek tartja, mert a rendfőnök magára vállalta a királyi megerősítés és privilégium megszerzését. Ha pedig nem volna, kéri a helytartótanácsot, hogy támogassa ezirányú kérését, mert ezzel őt és utódait, sőt az érseki székhely üresedése esetén még a királyi fiscust is mentesíti a két teológiai tanár fenntartásához szükséges anyagi tehertől.² A rend a privilégiumot meg is szerezte s ezután nem volt baj többé a privilégium körül.

Az alapító érsek az alapítólevélben a cenzúrát illetőleg ragaszkodott ahhoz a joghoz, amelyet a törvény számára biztosított. De ez a jog csak az 1772-i rendelet megjelenéséig maradt érvényben. Az 1772. márc. 23-án kiadott rendelet ugyanis meghagyta, hogy „a világi nyomdákra vonatkozó már kötelező szabályrendelethez a világi és szerzetes papság is pontosan alkalmazkodjék és ennél fogva kivétel nélkül semmiféle munkát, prédikációt, tételeket, imádságos vagy énekes könyvet, vagy bármiféle más könyvet, akár magán-, akár közhasználatra van szánva, ne merjenek nyomdába adni, mielőtt a helytartótanácsból megbízott cenzorok át nem vizsgálták és a szokott Imprimátur-ral el nem látták”.³

A kalocsai piaristák ezt a rendeletet, különösen kisebb nyomtatványaikon nem tartották meg. Ebben a tekintetben főképen az 1796-ban engedély nélkül kinyomtatott generálisi körlevél miatt gyűlt meg a bajuk, annál is inkább, mert azonkívül, hogy előzetes cenzúra nélkül nyomták ki, a körlevél azt a látszatot keltette,

¹ Schermann i. m. 23. l.

² Kalocsai érse. levéltár Piar. et Gymn. Coloc.

³ Schermann i. m. 51. l.

mintha a piarista rend az érvényben lévő nexust megszüntető rendelet ellenére is fenntartaná a kapcsolatot a Rómában székelő generálissal. Végül is miután Pállya István rendfőnök ismételten tisztázta magát,¹ hosszas tárgyalások után azzal fejeződött be az ügy, hogy a rendfőnököt — „bár vétkes tudatlansága semmiképpen sem menthető” — a rendeletek figyelmesebb megismerésére és megtartására utasították.²

A korabeli állapotokra igen jellemző még az a szabálytalanság is, amelyet Tomentsek János követett el. Tomentsek ugyanis 1804-ben újranyomtatta Lácza Józsefnek, a pápai református kollégium tanárának „Kisdedek Katechismusa” c. református vallású elemi iskolások részére írt könyvét, a nélkül, hogy a szerzőt és a könyv első kiadóját, Streibig József győri nyomdászt előzőleg megkérdezte volna. Lácza, minthogy Tomentsek őt és Streibiget megkárosította, bevádolta Tomentseket a helytartótanácsnál,³ amely értesítette Pest megyét a szóbanforgó ügyről.⁴

Tomentsek a vármegyéhez intézett feleletében elismerte, hogy kb. 1000 példányt kinyomtatott, de azzal védekezett, hogy ezt nem nyereségvágyból követte el, hanem azért, mert már sem Pesten, sem Győrött, sem pedig a szerzőnél nem lehetett kapni ilyen könyvet, pedig a tanulóifjúságnak még szüksége volt rá.⁵ Ezt a védekezést a helytartótanács nem fogadta el, hanem utasította a vármegyét, hogy foglalja le azokat a könyveket, melyeket Tomentseknél és a kalocsai könyvkötőnél talál.⁶ De Kovács György hiába végzett házkutatást, már egyetlen példányt sem talált, jöllehet saját jelentése szerint „könyvesházát és nyomtató műhelyét” alaposan átvizsgálta. Végre is 3 évi huzavona után Tomentsek perbefogásával ez az ügy is elintéződött.⁷

A rend részéről a nyomda ellen elhangzott panaszok világosan mutatják, hogy a kalocsai nyomda nem váltotta be a működéséhez joggal fűzött reményeket. Hiába került Fr. Neuner és P. Prandtner személyében képzett nyomdász a nyomda élére,

¹ O. L. Eccl. Purum. 1796. F. 372. p. 3.

² U. o. 1797. F. 46. p. 5.

³ U. o. Rev. Librorum. 1804. F. 31. p. 1.

⁴ U. o. F. 31. p. 2.

⁵ U. o. F. 31. p. 3.

⁶ U. o. 1806. F. 22. p. 1.

⁷ U. o. 1804. F. 31. p. 3.

a nyomdát felvirágoztatni rajtuk kívül álló okok miatt nekik sem sikerült, pedig amennyire a rendelkezésükre álló anyagiak megengedték törődtek a nyomdával, mert a rend számára súlyos veszteséget, ráfizetést jelentett, ha a nyomda rosszul jövedelmezett. A nyomda fejében ugyanis az alapítólevélben kikötött két teológiai tanárt mindenképpen fenn kellett tartaniok, bármennyire is igyekeztek e teheről szabadulni. Tehát még ha nem is vesszük figyelembe, hogy a piarista rend azzal, hogy már az 1741-ben és az 1753-ban tartott tartományi káptalanokon is foglalkozott egy rendi nyomda felállításának a gondolatával, bebizonyította azt, hogy fölismerte a nyomda kultúrtörténeti jelentőségét, már csupán anyagi szempontból is érdeke volt a rendnek, hogy felkarolja egyetlen nyomdáját. Nem is mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, — ha az anyagiak megengedték — hogy nyomdájuk számára munkáról gondoskodjanak. Ebből a célból a Szekszárdon ülésező megyei gyűlés rendjeit is ismételten felkeresték azzal a kéréssel, hogy nyomtatványaikat a piarista nyomdában rendeljék meg.¹ Máskor pedig azt tapasztaljuk, hogy szegénységük miatt nem tudták beszerezni a szükséges papír- és betűmennyiséget s csak nagynehezen tudták befejezni a munkát. Különösen Katona „Historia Critica” c. munkájának kinyomtatásával voltak fennakadva, míg végül is Katona 300 frt segítségével egyeztetendő huzavona után 1792-ben sikerült befejezni.

Végeredményben a piarista nyomda silány működésének az okát elsősorban a rend szegénységében kell keresni, vagyis a nyomda fejlesztéséhez, papírmalom stb. felállításához szükséges pénz hiányában, másrészt pedig azokból a körülményekből magyarázhatjuk meg, amelyek Royert is távozásra készítették Kalocsáról, és amelyek miatt Tomentsek sem tudott több eredményt elérni, mint a piaristák. Ezek talán még fontosabbak, vagy legalább is a főntebbivel egyenértékű tényezők voltak t. i. Kalocsa kis város volt és távol esett a beszerzési forrásoktól, s így az anyag beszerzése a szűkös anyagi viszonyok miatt még nagyobb nehézségbe ütközött. Ezek a bajok végigkísérik a piarista nyomda életét, mely szerény működése mellett is teljesíteni tudta azt a kultúrfeladatot, amelyet az akkori Kalocsa színvolna követelt.

¹ Hist. D. II. 7. 1. etc.

A kalocsai piarista nyomda nyomtatványainak időrendi jegyzéke.

1768.

Summa periculi I-mi Litterarii quod in conspectu Excellentissimi, Ill... Domini Josephi e Com. de Battyán Archi-Eppi. Coloc. et Schol. Piar. fundatoris... posuit illustrissima et perillustis eloquentiae et poeticae studiosa iuventus (2-r. 4 l.) Colocae, 1768.

1769.

Erdélyi József: Kalazanti Szt. József a kegyes iskolák alapítójáról. Kalocsa, 1769.

Bucsi, Alex.: Positiones ex universa philosophia quas Dni Andrae Ország honoribus dicavit Mathias Zsivics. (2-r. 8 l.) Colocae, 1769.

Deső Bernard.: Ditsőséges sz. Calasantius Jósefnek, az áhítatos oskolák szerzete alkotójának, nagyérdemű jóságairól sommás beszéd... (4-r. 44 l.) Kalocsán, 1769.

1770.

Cellarii, Christoph.: Breviarium antiquitatum romanorum in usum scholarum (8-r.) Colocae, 1770. Typ. schol. piarum.

Reusner, Nicol.: Rerum memorabilium in Pannonia sub turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC. bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum, et diversorum actorum. Francofurti 1603. (4-r. 3 lev. és 356 l.) Recusae Colocae, 1770.

1771.

Libellus precum quotidianarum. Colocae, 1771.

Nova officia sanctorum, quae in breviariis praesertim antiquioris editionis passim desiderantur, impressa iussu, et impensis excellentissimi... Dni Josephi e com. A Battyán... (4-r. 301+3 l.) Colocae, 1771. Typ. Sch. P.

1772.

Monte, Joann.: Propositiones ex disciplinis Philosophicis. Colocae, 1772.

Regulae Novitiorum Schol. Piarum. Colocae, 1772.

Tapoltsányi Gergely: Szent Kalazantzius József áhítatos iskolától neveztetett szerzetes rend fundátorának sommás élete . . . (4-r. 4 lev. és 608 l.) Kalotsán, 1772.

Ritus eligendi Magistratum Marianum et promovendi tirones ad sodalitatem. Ad usum oratorii Tatensis Sch. P. (4-r. 8 l.) Colociae, Typ. Sch. P. 1772.

1773.

Magyar- és Erdély-orzágnak törvénykönyve, íratott Verbőczy István által 1514. eszt. Most újólág ki-botsáttatott. (8-r. 569 és 24 l.) Kalotsán, 1773.

P. Martinus (Kruzi): Positiones ex universa Philosophia. Colocae, 1773.

1774.

Calasantii fundatoris, Sancti Josephi, institutiones, et sententiae selectae, et practicae ad religiosam perfectionem suorum clericorum regul. schol. piarum pro eorum ordine, et instituto. Romae. (12-r. 48 l.) Recusae Colocae, 1774. Typ. sch. piarum.

Votum scholarum piarum Tatensium oblatum 18. cal. Septembris a. 1774. Dno Francisco episcopo Jaurinensi e com. Zichy . . . dum post exactos quinquaginta annos sacerdotii ad aram immortalis Dei ritu solemniter sacris ornaretur (2-r. 5 lev.) Colocae, 1774. Typ. schol. piarum.

1776.

Barkóczy Alex. Jos.: Oratio . . . occasione . . . introductionis . . . Dni Adami . . . Patachich . . . metropolit. Coloc. archi-episcopi . . . dicta Colocae in metropolitana eccl. die 17. Nov. a. 1776. (2-r 5 lev.) Typ. Coloc, 1776.

Homilia, quam . . . Adamus . . . Patachich . . . habuit Colocae die

17. Nov. a. 1776. cum ecclesiam eandem metropolitanam primo accessit... (2-r. 9 l.) Typ. Coloc. 1776.
- S. R. I. principi Josepho... Battyán, Strigoniensium archi-episcopo primati Hungariae etc. oden votivam ipsis inaugurationis solemnibus scholae piae honoris... caussa (4-r. 8 l.) 1776.
- Emblemata festivis ignibus illustrata dum... Christoph... Migazzi... Adamum... Patachich... archi-eppum Coloc... pallio archi-eppali decoraret die 27. Oct. 1776. (2-r. 2 l.) Typ. Coloc. 1776.

1777.

- Egész logikából és oktató fisikából válogatott tizkelyek, melyeket... Vörös Antal... helybenhagyásából vetélkedésre kitéve Benyák Bernát; a magyarországi hét fő bírás és királyi tábla előtt pediglen nyilván vitatott Czíkó János. (4-r. 6 l.) Kalotsán, 1777. Az áhitatos iskola collég. böt.
- Gulielmini, Bernárd.: Sermonum libri III. Colocae, 1777.

1778.

- Ordo officii divini... anno... 1778 ad usum Dioecesis Coloc... (4-r. 109 l.) Colocae, Typ... Sch. P.

1779.

- Ordo officii divini... anno... 1779. ad usum Archi-Dioec. Coloc... (4-r. 108 l.) Colocae, Typis Sch. P.

1780.

- Vita et acta Sancti Josephi Calasantii. Colocae, 1780.

1781.

- Calendarium Archi-Dioecesanum cleri Colocensis et Bacsensis Ecclesiarum canonice unitarum ad annum Jesu Christi MDCCLXXXI. Post bissextilem primum. (4-r. 56 sztlan és 59 sz.-tt l.) Colocae, Typ. Sch. P.
- Jacobo Mariosa, Italiam repetenti propempticon extemporaneum. (8-r. 2 lev.) Colocae, 1781. Typ. Sch. P.

1782.

Grigely, Const.: *Epicedion in maestissimum obitum Sigismundi Orosz scholarum piarum per Hung. et Transilv. praepositi provincialis . . . (4-r. 4 lev.) Colocae impr. Fr. Frid. Neuner. Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum . . . MDCCLXXXII . . . Colocae, Typ. Sch. P.*

1783.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum MDCCLXXXIII. Colocae, Typ. Sch. P.
Catalogus librorum varii argumenti, quorum plerique aut rari sunt aut in maioribus dumtaxat Bibliothecis reperiuntur . . . Lege plus aeris parati afferentibus distraherentur . . . (8-r. 106 l.) Colocae, 1783. Typ. Sch. P.

1784.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum . . . MDCCLXXXIV. . . . Colocae, Typ. Sch. P.

1785.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum . . . MDCCLXXXV. Colocae, Typ. Sch. P.
Ordo officii divini . . . anno . . . MDCCLXXXV. ad usum Archi-Dioec. Coloc . . . (4-r. 90 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1786.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum MDCCLXXXVI. Colocae, Typ. Sch. P.

1787.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc . . . ad annum MDCCLXXXVII. Colocae, Typ. Sch. P.
Ordo officii divini . . . anno . . . MDCCLXXXVII. ad usum Archi-Dioec. Coloc . . . (4-r. 107 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1788.

Ordo officii divini... anno... MDCCCLXXXVIII. in usum Archi-Dioec. Coloc... (4-r. 2+96+3 l.) Colocae, Typ. Sch. P.
 Loosz, Joseph.: Auf den feyerlichen Einzug des Herrn Ladislaus Grafen von Kollonitsch... würdigsten Erzbischoffs zu Kalotscha. (4-r. 4 lev.) Kalotscha, 1788. Gedruckt bey den frommen Schulen.

1789.

Calendarium Archi-Dioec... cleri Coloc. ad annum... MDCCCLXXXIX. Colocae, Typ. Sch. P.
 Ordo officii divini... anno... MDCCCLXXXIX. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 4+103 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1790.

Calendarium Archi-Dioec... cleri Coloc. ad annum MDCCXC.
 ... Colocae. Impr. Fr. Frid. Neuner e Sch. P.
 Ordo officii divini... anno... MDCCXC. ad usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 4+117 l.) Colocae, Typ. Sch. P.
 Bernákovits, Jos.: Lad. com. Kollonitz eleg. carmine supplicavit. Colocae, 1790.
 Peshtalics, Gregor.: Dostojna plemenite Bácske stárih Uspomena. Sadashnji i drugi slavinske kervi delliah slava. Bacskim Ple-michum s prigodom Csuvanja svete Krunne, i okrunjenja Leopolda II. od Domorodea Ubaji prikazana. (8-r. 48 l.) U Colocu, 1790.

1791.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCI. Colocae, Impr. F. Frid. Neuner e Sch. P.
 Ordo officii divini... anno... MDCCXCI. ad usum Archi-Dioec. Coloc... (4-r. 128 l.) Colocae, Impr. Fr. Frid. Neuner a S. Anna.
 Vajkovics, Emer.: Dissertatio de potestate principum saecularium in censuram librorum. (8-r. 4 lev. és 56 l.) Colocae, 1791. Impr. Fr. Frid. Neuner.

Vajkovics, Emer.: *Dissertatio de censura librorum perniciosorum, ac specialiter libertinismo infectorum anno 1767, conscripta nunc vero sine omni mutatione edita.* (8-r. 10 lev. és 33 l.) Colocae, 1791. Impr. Fr. Frid. Neuner.

1792.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum... MDCCXCII. Colocae, Impr. Fr. Frid. Neuner.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCII. ad usum Archi-Dioec. Coloc... (4-r 4+202 l.) Colocae, 1792. Impr. Fr. Frid. Neuner.

Vajkovics, Emer.: *Censura religionario-politica libelli, cui titulus: Declaratio statuum catholicorum qui ad conventum catholicum, die 30. nov. 1790. apud Archi-episcopum Coloc. celebratum, non influxerunt. Editio 2. a nonnullis exoptata, et locupletior.* (8-r. 5 lev. 11—132 l.) 1792.

Katona, Steph.: *Historia critica regum Hungariae.* Tom. VII. (8-r. 765+9 l.) Tom. VIII. (8-r. 789+6 l.) Colocae, 1792. Typ. Sch. P.

Valla, Hyacint.: *Ode ad... Martinum Takáts, Metropolitanae Eccl. Coloc. custodem et canonicum... Colocae, 1792.* Impr. Fr. Frid. Neuner.

1793.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCIII. Colocae, Per Fr. Frid. N. e Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCIII. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 156 l.) Colocae, Impr. Fr. Frid. Neuner e Sch. P.

Alber, Joann. Nep.: *Institutiones historiae ecclesiasticae in quibus a nato Christo ad annum 1790. res religionis et vicissitudines in ecclesia notabiles omnes, et ad notionem, publici ipsius status pertinentes ordine temporis plene, et distincte proponuntur, testium auctoritatibus ubique confirmantur, atque controversiae historicae critice pertractantur.* 2 tomi in 4 partibus. (8-r.) Colocae, 1793. Typ. Sch. P. Tom. I. pars 1. (16 lev., 451 l. és 1 lev.) Pars 2. (445 l. és 1 lev.) Tom. II. pars 1. (482 l. és 1 lev.) Pars. 2. (508 l. és 12 lev.)

1794.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCIV. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCIV. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 154 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1795.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCV. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCV. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 4+155 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Alber, Joann. Nep.: Oratio in instauratione coetus Mariani in gymnasio Colocensi apud scholas pias habita ad diem XV. Aug. 1795. (4-r. 23 l.) Colocae, Typ. Sch. Piarum.

Vajkovics, Emer.: De censoria librorum disciplina libri duo. (8-r. 123 l.) Colocae, 1795. Typ. Sch. P.

Hymni in usum Studiosae iuventutis in gymnasio Coloc. apud Scholas Pias. (4-r. 64 l.) Colocae, 1795. Typ. Sch. P.

Votum eucharisticum Excellentissimo... Domino Ladislao... Kollonitz... Venerationis, et devotionis cultu Colocae... oblatum per Franc. Koronay, et Jos. Koronay... Grammatices Studiosos. (2-r. 4 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Seiner Excellenz dem... Herrn Ladislaus... Kollonitz... (2-r. 4 l.) Colocsa, 1795. gedr. bey den frommen Schulen.

1796.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc ad... annum MDCCXCVI... Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCVI. ad usum Archi-Dioec. Coloc... (4-r. 2+161 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Vajkovics, Emer.: Iconismus orationis sacrae practice adumbratus, atque magistrorum aurea potissimum aetatis receptionibus, quin et verbis fere eorundem in usum candidatorum theologiae conformatus, Tyrnaviae anno 1756. (8-r 10 lev. és 334 l.) Colocae, 1796. Typ. Sch. P.

1797.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCVII. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCVII. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 2+161 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Bielek, Ladisl.: Ad Rev. Patrem Joannem Nep. Jankovits e scholis piis rectorem Colocensem. (4-r. 2 lev.) Colocae, 1797.

Bielek, Ladisl.: A tekéntetes Várboi Kruspér Elisabetához, Nagy Kaszonyi Kászonyi Ferentz úr kedves élete párjához... (4-r. 2 lev.) Kalotsán, 1797.

Bielek, Ladisl.: Rev. Dno Martino Takáts m. eccl. Coloc. canonico etc. ad diem Divo Martino sacram (4-r 2 lev.) 1797.

Ad Adm. Rev. Stephanum Pállya Cler. reg. Scholarum piarum praepositum provincialem cum primum provinciam canonice visitaret. (4-r. 2 lev.) Colocae, 1797.

Eminent. S. R. E. cardinali et S. R. imperii principi Dno Josepho a comitibus de Batthyán, metrop. eccl. Strigon. archi-episcopo etc. ad diem XIX. Martii in pietatis suae significationem juvenus gymnasii Coloc. anno 1797. (4-r. 2 lev.) Colocae, Typ. Sch. P.

Pajachevich, Franz. Xav.: Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni, et religionis Serviae ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad. XV. Opus posthumum. (2-r. 5 lev. 440 l., X. tábl., XI—XLII, 22 l., 1 lev. és 1 rézm. tábla.) Colocae, 1797. Typ. Sch. P.

Hymnus de Assumpta Virgine Deipara. (4-r. 2 l.) Colocae, 1797. Typ. Sch. P.

Vajkovics, Emer.: Examen duodecim argumentorum olim ab Hugone Grotio et aliquorum recentius ab Adamo Francisco Koller pro imperio summarum potestatum... Colocae, 1797.

1798.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCVIII. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCVIII. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 191 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Bielek, Ladisl.: Illustr. Dno libero baroni Josepho Bernyákovits

de Olovatz ad diem divo patrono sacram. (4-r. 2 lev.) Colocae, 1798.

Bielek, Ladisl.: Rev. Dno Petro Klobusiczki de eadem... ad diem divo patrono sacram. (4-r. 2 lev.) Colocae, 1798.

Bielek, Ladisl.: Pyramis honoribus Excell... Ladislai e com. Kolonits de Kollegrad metrop. Coloc... archi-episcopi etc. erecta ad diem V. kal. Jul. 1798. (4-r. 2 lev.)

Bielek, Ladisl.: Rev. Dno Stephano Katona metrop. eccl. Coloc. magistro canonico... ad diem 13. kal. Sept. (4-r. 3 lev.) Colocae, 1798..

Innoc. Desericii et Georg. Pray: Dissertationes ita collectae ut argumenta argumentis excipiantur. Pars prima. De origine Hungarorum. (2-r. 8 lev. és 97 l.) Colocae, 1798.

1799.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCXCIX. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCXCIX. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 160 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Rakovszky, Georg.: Ode dum Seren. regius haeredit. princeps Josephus palatinus Hungariae... Colocam die 10. Junii 1799. ad D.archipraesulem venit oblata scholis piis Coloc. (8-r. 4 lev.) Colocae, Typ. Sch. P.

Istenes elmékedések az ájtatos oskolabéli szerzeteseknek. Kálcsa, 1799.

1800.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCC. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCC, in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 195 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Chabicsovsky, Georg.: Apiarius systematicus seu nova apum cultura. (8-r. XXI, és 240 l.) Colocae, 1800. Typ. Sch. P.

Alber, Nep. Joann.: Venerabili Hungariae Clero... (2-r. 3 l.) Colocae, 1800.

Katona, Steph.: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae.

2 ptes. (n. 8-r. l.) Colocae, 1800. Typ. Sch. P. Pars I. 4 lev., 9—534 l. és 3 lev.; pars II. 495 l. és 2 lev.

Zimányi, Steph. Lud.: Elegia, A. R. P. praepositi schol. piar. provincialis, dum... ad Colocense collegium canonicè inviseret, honoribus dicata 1800. (8-r. 2 lev.) Colocae, Typ. Sch. P.

1801.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCI. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCCI. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 203 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1802.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCII. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno MDCCCII. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 200 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

1803.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCIII. Colocae, Typ. Sch. P.

Ordo officii divini... anno... MDCCCIII, in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r 205 l.) Colocae, excudit Joann. Tomentsek.

Simonovics Mihály: Teként... Hiemer Ignátz úrnak... halotti ditsérete... (4-r. 20 l.) Kalocsán, Nagy-Győri Tomentsek János által.

Tomentsek János: A kis tátos, avagy útmutatás a természeti varázslásból könnyű és mulatságos alakjátékok készítésére... (8-r. 136 l.) Irta és nyomtatta Tomentsek János könyvnyomtató Kalotsán, 1803.

1804.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCIV. Colocae, excudit Joann. Tom.

Ordo officii divini ... anno ... MDCCCIV. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 199 l.) Colocae, excudit Joann. Tom. Jeszenszky, Ladisl.: Tractatus criticus de electricitate et aliquibus physicae capitibus. (8-r. 130 l. és 1 tábla.) Colocae, 1804. Typ. Joann. Tom.

Klobusiczky Péter: Egyházi beszéd, melyet a kalocsai ájtatos iskolák szerzete templomának fel-szentelése alkalmatosságával 1804. eszt. kis-asszony havának 27-dik napján mondott. (4-r. 18 l.) Kalocsán, ny. Nagy-Győri Tom. Jánosnál.

Láczai József: Kisdedek Katekhizmusa. (12-r. 46 l.)

1805.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCV. Colocae, excudit Joann. Tom.

Ordo officii divini ... anno ... MDCCCV. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 179 l.) Colocae, excudit Joann. Tom.

Der heilige Kreuz-Weeg Jesu Christi ... (k. 8-r. 48 l.) Kalotza, 1805. Gedr. bey J. Tomentsek.

1806.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc ... ad annum MDCCCVI. Colocae, apud Joann. Tom.

Ordo officii divini ... anno ... MDCCCVI. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 189 l.) Colocae, apud Joann. Tom.

Dugnitsán János: Szekszárdnak, ... nem különben ft. Szluha György apát-úrnak Paksi Böhm Ferentz muzsikai egész karral, melyet ő leg-első magyar nyelven készített, e képpen örvendezett ama felséges egyháznak szenteltetése alkalmatosságával 1806. (4-r. 4 l.) Kalocsán, ny. Tom. J. által.

Boggoslavnak pismiceh ... potribu bajske ... cerkve. (k. 8-r. 77 l.) U. Kalocsi 1806. J. Tom.

Simonovics Mihály: Papi jubiléum, melyet Tiszt. Spáth Tamás Sz. Ferenc szerzetbeli atya papságának 50 esztendeje ünnepelésekor hirdetett ... Földváron Szent György havának 27. napján 1806. (4-r. 18 l.) Kalocsán, Tom. J. által.

Szomorú búcsúzás, melyet Ditskei Kovách György úrnak tiszteletére emelt Kalocsa, és Pataj várossa. (4-r. 4 lev.) Kalocsán, 1806. Ny. Tom. J.

1807.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCVII.
Colocae, apud J. T.

Ordo officii divini... anno... MDCCCVII. in usum Archi-
Dioec. Coloc.

Apopompe scholarum piarum Coloc. ab Ill... Dno Petro Klo-
busitzky de eadem renuntiatio antistite Szatmariensi. 1807.
(k. 8-r. 8 lev.) Colocae, apud J. T.

Aszalay László és József: Tsendes érzékenységek, melyeket
Keselőkői Majthényi László úrnak ditső neve napjára mély
tisztelettel szentelnek leghívebb unokái. 1807. (8-r. 4 lev.)
Kalotsán, ny. T. J.

Bellum contra capitales animae, sive arma quaedam spiritualia
ac media edomandis septem vitiis capitalibus proficua rectae
rationis principiis concinnata a quodam s. J. sacerdote pro-
posita (8-r. 4, 477 és 7 l.) Colocae, 1807. J. T.

Greschner, Alexius Innoc.: Ode honoribus Dni Ladislai e comi-
tibus Kolonitz... dum post graviolem morbum, recuperata
pristina valetudine, Coloczam ad suos sospes remearet. (12-r.
4 lev.) Colocae, 1807. J. T.

Greschner Alex. Innoc.: Ode Rev... patri, Ignatii Egerváry
ord. Sch. P. praep. provinc. onomasim celebranti oblata 1807.
Colocae.

Greschner Alex. Innoc.: Anrede an S. Majestät Franz... Kaiser
von Oesterreich, König von Ungarn, bey höchst... Ankunft
nach Kalotsa. (k. 8-r. 4 l.)

Greschner Alex. Innoc.: Gesang... königl. Hoheit Antonia
Ludovica... bey... glücklichen Ankunft nach Kalotsa.
(12-r. 4 lev.) 1807.

Die Feier des hohen Namensfestes des Herrn Ladisl. v. Aszalay,
gehalten von seinen dankbaren Kindern zu Kalotsa. 1807.
(8-r. 4 l.) Gedr. bei J. T.

Illyricae linguae praecepta, succincta perspicuaeque methodo pro-
posita. (8-r. 104 l.) Colocae, 1807. apud J. T.

Jankovich, Mat.: Rev. Dno Stephano Katona, abbati... rectori
suo clerus junior appropriante Sancti Stephani regis nostri
sacra die dedicat. (8-r. 2 lev.) Colocae, 1807. Apud J. T.

Polereczky, Valent: Amicabilis aggratulatio suo socio conscho-

larique in alumnatu Franc. Koronai de Almás, ante prandium primitiale eidem facta Colocae die 18. Jan. 1807. (k. 8-r. 2 lev.) Colocae, 1807. Apud J. T.

Simonovics Mihály: A szent mise igaz áldozatja az új testamennak, melyet Kristus Jézus a fő-pap rendelt s parantsolt és a magyar nemzet a keresztény hittel eleitől fogva bé-vett, s mindenkor szentül megtartott... (8-r. 31 l.) Kalocsán, 1807. Tom. J. által.

1808.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCVIII. Colocae, apud J. T.

Ordo officii divini... anno... MDCCCVIII. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 161 l.) Colocae, apud J. T.

Greschner Alex. Innoc.: Ode Excell... e com. Széchenyi occasione qua aurei velleris eques creatus. (k. 8-r. 4 lev.) Typ. Coloc. Apud J. T. 1808.

Jeszenszky Mihály: A gazdaságos őszi vetések módja, mely több próbatételek után igen hasznosnak találtatván a szántó-vető gazdáknak kedvéért közönségessé tétetett. (8-r. 15 l.) Kalocsa, 1808. ny. T. J.

Szemes Imre: Kalocsai érsekségnek birodalmához tartozó Lak nevezetű helységben... tartott prédikázióját közre bocsátotta. (8-r. 29 l.) Kalocsán ny. T. J.

1809.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc ad... annum MDCCCIX. Colocae, apud J. T.

Ordo officii divini... anno... MDCCCIX. in usum Archi-Dioec. Coloc. (4-r. 155 l.)

Böhm Pál: Római keresztény catholika hitre tért úszodi lakosnak, boldogult Vas Jánosnak Kalocsán történt eltemetése alkalmatosságával énekeltetett búcsúzó versek. Kalocsa, 1809.

Pallavicini, Em. Card.: Amica concordia dissidentium in doctrina morum quorundam theologorum. (8-r.) Colocae, 1809. apud J. T.

Szemes Imre: Foktű helységben Úrnapon tartott prédikáció. Kalocsa, 1809.

Szemes Imre: Paranesis sacra habita, dum Joann. B. Sárkány
vota solemnia nuncuparet Deo. Kalocsa, 1809.

1810.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCX.
Colocae, apud J. T.

Ordio officij divini... anno... MDCCCX, in usum Archi-
Dioec. Coloc.

Greschner Alex. Innoc.: Abschied von meiner Flöte, nach einer
heftigen Brustkrankheit 1810. (8-r. 4 l.) Kalotza, Gedr. J. T.

Rácz József: Beszéd, mellyet... tartott, a midőn 1810. esztendő-
ben Szent Jakab havának 22. napján Vass Ferentz... által
pásztori székebe beiktattatnék. (8-r. 16 l.) Kalocsán, 1810.
ny. T. J.

Szemes Imre: Bollyári pusztán... templom szenteléskor 1810.
eszt. mindszent hav. 14. napján tartatott prédikációját közre-
bocsátotta... (8-r. 24 l.) Kalocsán, ny. T. J.

1811.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum MDCCCXI.
Colocae, apud J. T.

Ordo officij divini... anno... MDCCCXI. in usum Archi-
Dioec. Coloc.

1812.

Calendarium Archi-Dioec. cleri Coloc... ad annum
MDCCCXII. Colocae, apud J. T.

Ordo officij divini... anno... MDCCCXII. in usum Archi-
Dioec. Coloc.

Évszám nélkül:

Bielek Ladisl.: Ad Excell. Archi-praesulem Coloc. Ladislaum
e com. Kollonits... et ad Ladisl. e com. Kollonits... came-
rarium... ode (4-r. 4 l.)

Bíró Dávid: Evangelié la toate... si szerbetorile peste totanul...
Cheluccii, Paulini: Institutiones arithmetica cum omnibus neces-
sariis regulis et operationibus deservientibus statui religioso,
politico, et militari. (8-r. és 192 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Constitutiones clericorum regularium scholarum piarum (4-r.
265 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Feyerlich ausgeruffener Glückswunsch bey Gelegenheit der Wiederherstellung des . . . Dachs der Kalotschaer Metrop. Kirche . . . (Fol. — 1 lev.) Kalotscha, gedr. bey den frommen Schulen.

Freuden-Lied an den Wohlerwürdigen P. Provincial Norbertus Conradi. . . der fromm. Schulen. . . womit N. Hochdenselben in der wirklichen Kloster-Visitation beehret hat. (4-r. 4 lev.) Kalotza, gedr. Frid. Neuner.

Greschner, Alex. Innoc.: Dem wohlehrwürdigen Geistlichen Herrn. . . Tobias Kiparszky Piaristen. . . zu seinem drei und sechzigsten Geburtstage. (2-r 4 l.) Kalocsa, bey J. T.

Hymni triduo Spiritualium Exercitiorum pro studiosa juventute. (8-r. 16 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Makó, Paulus: Carminum libri tres. (8-r. 73 l.) Colocae, Typ. Sch. P.

Mariosa, Jacob.: Excell. . . Dno Adamo e L. Baronibus Patachich . . . recens inaugurato archi-episcopo Colocensi. . . (4-r. 18 lev.)

Andocsi Mária Zarándok, az az: Rövid oktatás, mit kellessék a keresztség katholikus embernek valami helyről e szent helyre megindulván, mondani bé léptekor, ki menet s végre a szerentsés megtéréskor oda haza a templomban érdemesen végezni. . . (8-r. 16 l.) Kalocsán, ny. Tom. Jánosnál.

Officium de S. Josepho Calasantio. Colocae.

Preces ad usum quotidianum Schol. Piarum. Colocae.

Innoc. Desericii et Georg. Pray: Dissertationes ita collectae, ut argumenta argumentis excipiantur. Pars altera, qua epistola responsoria in examen vocatur. (2-r. 78 l.) Colocae.

Vajkovics, Emer.: Quaestio prodroma de voto item et sessione non unitorum graeci ritus episcoporum instituta ab inclytae per articulum 10 anni 1792 determinatae deputationi oblata. (8-r. 42 l. és 1 lev.) Colocae, impr. Fr. Frid. Neuner.

Vajkovics, Emer.: Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa. . . olim elucubraturum. Nunc vero adversus neophyta clar. Samuelis Décsi figmenta defensum. (8-r. 28 lev., 197 és 1 l.) Colocae. Typ. Sch. P.

Valla, Hyacinthus: Ode ad. . . Dominum. . . Ladislaum e comitibus Kollonitz de Kollegrad. . . Colocae. Per Fr. Frid. Neuner a S. Anna.

FÜGGELÉK

I. A kalocsai piarista kollégium alapítólevele.

Josephus Comes a Batthyán Perpetuus in Nemet-Ujvár, Metropolitanae Colocensis, Bacsensis Ecclesiarum Canonice Unitarum Archi-Episcopus, Insignis Ordinis S. Stephani Apostolici, Majoris Crucis Eques, Inclytorum Comitatum Castriferrei Perpetuus, Bacsensis vero supremus et aequae Perpetuus Comes, Pest vero Pilis et Solt, Articulariter Unitorum Officii supremi Comitatus p. t. Administrator Sacratissimarum Caesarearum, et Apostolico-Reg. Majestatum, status Consiliarius intimus et excelsae tabulae septemviralis Assessor ad perpetuam rei memoriam harum serie volumus pervenire, quod ad promovenda utriusque, spiritualis videlicet, et temporalis reipublicae commoda pro ipso, quod gerimus pastoralis munere intenti *amoreque ac desiderio stimulati identidem in corde nostro recogitaverimus, quali denuo optima ratione, et carae patriae nostrae et Orthodoxae Hungariae Ecclesiae incrementa procurare, desolatatumque harum inferiorum Partium nostrarum, quibus Dei optimi munere, et Augustae modo feliciter regnantis terrae nostrae Principis clementia in Archi Episcopali Cathedra praesidemus culturae quoquo modo consulere valeremus. Huc atque illuc saepenumero cogitantibus nobis, eoque insuper reflectentibus, quod per longissima terrarum spatia scholis omnibus isthic plane destituamur earundemque defectu nostrarum Partium ingenia ad sapientiam, quibuslibet reipublicae commodis subinde prodesse queuntem, congrua ratione informari non possint, illud tamen in mentem venit, nulla nos ratione melius*

saluti publicae, communi necessitati consulturos, quam si in ipso loco Residentiae nostrae, Archi-Episcopali quippe civitate Colocensi scholas quasdam publicas aperiremus, in quibus mentes hominum ab ipsa statim pueritia seria ludis praeferre, in litteris, et virtutibus excoli, atque in iis, quae fidem ac morum disciplinam spectant, ab ea jam inde aetate, quae adhuc ad omne Bonum flexilis est, erudiri assuescant, et a via sua etiam cum senuerint, non recedant. Habebat hoc jam olim in votis magnae memoriae antecessor noster Gabriel Hermannus e Comitibus Patachich de Zajezda Archi-Episcopatus hujus Colocensis, sempiterna memoria dignus Restaurator et salutaris sui desiderii monumenta quaequam, atque etiam tractatus eatenus intervenos in scriptis suis reliquit, quae nos dum anno proxime praeterito Dioecesanum nostrum Archivum instrueremus, atque ad illud congrua ratione ordinandum scripturas omnes pervolveremus, inter alia per eundem Capituli Colocensis postliminio Restauratione, peracta ad normam aliarum totius Dioecesis suae regulatione compluribus Parochialibus Ecclesiis ac domibus extructis, ipso metropolitanae sanctuario ad perfectionem deducto, multisque utensilibus, et Pontificalibus apparamentis instructo, credibile inquam est, quod Magnis adeo rebus, quae sibi et tempore, et impensis stare debebant occupatum et plura adhuc in commune bonum, cuius promotionem tantopere cupiebat tamque solerter procurabat, parantem praematura, nec unquam satis compatienda mors praepediverit, atque ita ipsum quidem desiderato per se ipsum erigendas scholas videndi solatio, Nos vero successores optato jam erectarum fructu, quem hucusque ex iis copiosum legere potuissemus privaverit. Porro, nos quibus tanti de Ecclesia Colocensi, de publico, deque partibus his nostris tam praeclare meriti Antecessoris nostri vestigia sequi, honori potest, jam inde a quo anno proxime praeterlapso novum pro juniore Clero seminarium, cuius penes Ecclesiam metropolitanam fundamenta aequae venerandae memoriae ultimus Decessor noster Franciscus e Comitibus Klobusiczky de Zettény jecerat, sed morte, communi videlicet mortalium fato, praeventus finire non poterat, ad statum perfectum deduximus et juniorem etiam Clerum ex antiqua atque a Metropolitana Ecclesia non parum dissita, sed tamen per felicitis recordationis Cardinalem Emericum Csáky, itidem Archi-Episcopum Colocensem praedecessorem nostrum desideratissimum adhuc exstructa,

et successive per eum, cujus praematurae morti supra tantopere compassi sumus, Juniori Clero informando aptata domo transtulimus, eidemque in nova jam habitatione constituto de tribus idoneis Professoribus ex Gremiali Dioecesis delectis, per quos in altioribus disciplinis et sacratoribus scientiis imbuatur, Nostris impensis providimus, illud etiam *in animo constituimus*, ut ad eam, ex qua junior clerus ad commodiorem translatus est Domum, *religiosi cujusdam ordinis alumnos evocemus, qui erga fundationem a nobis decernendam ibidem humaniores, ut dici amant, scholas aperiat, juventutem in bonis literis virtutibusque instituat, ingenia ad sapientiam, mores vero ad sanctitatem informet, atque ita publico quidem plebem perfectam, Deo vero sanctam et bene placentem curet*, omnique animi contentione conetur. Et quia praeter alia maxima commoda, quae ex salutari hoc instituto in publicum dimanare possunt, privatam etiam Dioecesis nostrae utilitatem exinde secuturam non vane autumemus, quod jam inde a tenera aetate in sancto Dei timore ejusdemque gloriae, et honoris promovendi zelo atque bonarum et liberali viro dignarum artium studio in ipso nostro conspectu educandi adolescentes, vocatione ipsorum ita secum ferente, in Clerum deligi et sic praeclari animarum curatores, qui pondus diei et aestus fortiter supportare possint, succrescere valeant, nulla ulterius mora interposita, *Reverendum Patrem Gregorium Tapolcsányi Clericorum regularium matris Dei e scholis piis per Hungariam provincialem sine alumnorum religionis suae Colocam pro docendis scholis deducendorum evocavimus, et ut praememoratus sacer ordo scholarum piarum pro tradendis disciplinis per nos destinatis et paulo infra uberius declarandis congruam subsistentiam habere, magistrosque alere possit*, mutua concertatione inita sequentibus punctis circumscriptam, perpetuisque temporibus duraturam dicto sacro ordini Clericorum regularium e scholis piis provinciae Hungariae constituimus. Et quidem primo: *Quindecim mille florenorum Rhenensium capitale Patribus Piaristis per nos consignabitur*, ut primum ad Tenorem fundationalium Colocae sedem fixerint. Secundo: Ecclesiae parochialis Colocensis usum in assignando eisdem ara et sacristia habebunt. Tertio: Antiquum Seminarium pro residentia eisdem jure perpetuo trademus. Quarto: Aedificium scholarum Trivialium, quod pone seminarium exstructum est, eisdem pro scholis assignabimus. Quinto: Spatium sufficiens

pro horto ipsorum expensis quam cingendo, quam etiam plantando et successive cultivando eisdem excindemus. Erga quae vicissim Patres Piaristae assumpserunt obligationem necessaria Subjecta ex ordine ipsorum Colocae intertenendi juventutisque a primis elementis usque ad philosophiam inclusive instituendae sequentisque in praedictis studiis Methodi, et seriei observandae. Primo: ut in classe infima seu elementari doceatur juvenus primum legere, ad elegantiores Characteres formare, numeros item arithmeticos describere, iis autem, qui in declinationibus nominum et verborum exercebuntur, Numerationis prima species in Arithmetica adjiciatur, hisque doctrinae Christianae generalia et facilliora capita proponantur, quae videlicet necessitate medii et necessitate praecepti credi debent, obligationes item et officia erga Deum ac parentes instillantur. Secundo: Ii, qui rudimenta linguae latinae tractaturi sunt, exerceantur in compositione constructionis latinae, in reddendis fabulis Phaedri lingua Hungarica et Germanica, in Epistolis Ciceronis in vernaculam transvertendis; ex doctrina christiana tractent caput primum de fide et symbolo fidei atque oratione Dominica. Exhibeatur ipsis idea vitae Christi, et eae potissimum virtutes, quae adolescentibus propriae sunt. Sic et fuga vitiorum, quibus haec aetas obnoxia est, instilletur. Ex historia profana duae primae Monarchiae Assyriorum videlicet, et Persarum, in quantum indoles et memoria illorum admittent tradantur. Ex historia sacra ea, quae in scriptura notabiliora occurrant, ut in libris Judicum et regum erudienda hinc doctrina morali instituantur. Ex Arithmetica species simplices; Orthographia denique linguae latinae, Hungaricae et Germanicae iisdem perdiscenda imponatur. Tertio: in media et suprema Grammatices classe delectus verborum purioris latinitatis, usus et vis Particularum, quae constructionem elegantem et concinnam reddunt, explanentur; majores item epistolas Ciceronis et historiam Cornelii Nepotis in stylum suum vertere ac aemulari stimulentur. Exerceantur in Geographia et notitia Globorum Sphaerae Armillaris, et usu Mapparum generalium et specialium Hungariae, aliarumque vicinarum Ditionum. Ex doctrina Christiana Grammatistae quidem tractent Caput de Charitate et Decalogi; Syntaxistae vero de Sacramentis, auctore, numeroque eorum et virtutibus. Ex historia profana tractent duas reliquas Monarchias Graecorum et Romanorum. Ex historia vero sacra, quae horum

aetati connexa sunt, pertractent. Ex Arithmetica compositis speciebus pertractatis progrediantur ad species fractas et regulam trium. Quarto: in poësi cum hujus tanta necessitas non sit, cognitio quantitatum breviter, et quantum in prolocutione observatio earum necessaria est, absolvatur. Meliores tamen poëtae, uti Virgilius, Ovidius, etc. cum horum latinitas sit eximia, argumentorumque vi, et affectibus, tropus item et figuris abundent, explanentur. In reliquo exercentur in stylo epistolari non tantum linguae latinae, sed etiam vernaculae, sitque haec Classis quasi primus annus rhetoricae ob idque exercentur in progymnasmatibus rhetoricae, tropis videlicet et figuris etc. Praelegantur ipsis officia Ciceronis tam ad cultiorem latinitatem, quam ad doctrinam moralem valde opportuna. Ex historia profana tractabunt historiam domesticam Hungariae. Ex Arithmetica exercentur in praealatis speciebus, in quantum necdum bene ac plane excellerent. Quinto: In rhetorica praeceptis rhetoricae explanatis orationes Ciceronis praelegantur ad imitationem, ex quibus locis et capitibus sumantur prologi et qualiter in concinnam periodum formantur? Quae partes orationis et quis modus dilatandae etc. Ex doctrina Christiana pertractent caput de officiis Christiani hominis erga Deum, summum terrae principem, parentes, superiores, concives reliquasque proximi classes. Ex Arithmetica assument ea, quae ad sublimiores regulas Ratiocinii et Commerciorum pertinent. Ex historia sacra et profana pertractabunt ea, quae ad prima Christianitatis quinque saecula pertinent, quaeve alia ex usu fore fidebuntur. Sexto: Unus ex ipsis praecedentium doctrinarum magistris aptos et volentes in fundamentis musicae varii generis pro genio discentium instituet. Septimo: Unus philosophiae professor Logicam et Metaphysicam atque Ethicam praeleget, alter generalem et particularem physicam, tertius vero cum Architectonica civili, eam praecipue Matheseos partem, quam Geometriam vocamus, auditoribus explanabit. Octavo: Denique sponte et benevole in gratam foundationis hujus memoriam pro nostra, totiusque familiae Batthyanianae incolumitate singula hebdomada duo sacro-sancta missae sacrificia celebranda in perpetuum obtulerunt. Unum praeterea solemne festo S. Josephi cum corona studentium, quoad vixerimus, postquam vero fatis cesserimus, unum sacrum de requiem aequae cum corona studentium, prima libera die festum S. Josephi immediate sequente celebran-

dum. In cujus robur et firmitatem praesentes literas fundationales jurium nostrorum successorumque nostrorum tam haeredum, quam et Archi-Episcoporum et praememoratorum scholarum piarum ordinis pro cautela extradandas esse duximus. Datum in Archi-Episcopali Residentia nostra Hajós die duodecima mensis Junii anno Domini 1765. Josephus, Colocensis et Bacsienſis Archiepiscopus, Comes a Batthyán m. p. (L. S.) Hanc gloriam Dei et utriusque reipublicae felicitatem respicientem sanctam fundationem pauperi ordini nostro scholarum piarum provinciae hungaricae factam juxta omnes Clausulas ejus profunda cum veneratione et aeterna grati animi significatione acceptamus, et qua ex parte nos restringit ad omnia sancta implenda et praestanda, provinciam nostram obligamus. In fidem subscripsimus et sigillo provinciae munivimus die 12-a mensis Junii 1765. (L. S.) Gregorius Tapolcsányi a S. Ladislao scholarum piarum per Hungariam praepositus provincialis m. p. Alexius Lalich a S. rege Stephano vicerector Kecskeméthyensis et pro hoc actu secretarius m. p.

II. A kalocsai piarista nyomda alapítólevele.

Josephus D. E. I. et apostolicae Sedis Gratia Metropolitanae Colocensis, et Bacsienſis Ecclesiarum Caninice Unitarum Archi-Episcopus e Comitibus a Batthyán etc.

Ad Perpetuam Rei Memoriam.

Exigit providentia Episcopalis Officii, ut ad ea potissimum, quae parandis animarum Curae suae creditarum Pastoribus congrua, atque pro Locorum, et temporum Circumstantiis opportuniora creduntur, animum suum adjiciat, praesertim si id, quod salubriter intendit, ita sollicitè exsequi studeat, ut absque cujuspiam praejudicio, et nullius plane, quam constituentis ultro expedito onere, singulorum vero maximo cum fructu et emolumento desideratum effectum sortiatur. Haec prae oculis habendo et debite, ut oportet, considerando, quamvis de Gremialis Cleri praestantia, et Doctrinae sufficientia, atque etiam alios docendi aptitudine hactenus quoque laudabiliter expertis dubitare non possim; quia tamen horum talium, qui alioquin reliquis praestan-

tiores esse debent, ad Cathedras applicatione tam Alma Dioecesis Subjectorum Parochiis, Foraneisque Officiis, et Dignitatibus longe utilius applicandorum penuriam tolerare, quam vero Mensa Archi-Episcopalis eorundem congrua ratione intertenendorum, remunerandorumque onus, omnis alterius fundi defectu, ferre debeat; inde est: quod alterius quidem utilitatis, alterius vero aliqualis sublevaminis consideratione, sic apud me resolverim, ut Scholam Theologicam et Canonicam hactenus gremiali Dioecesis Clero a me commissam ad Residentiam Patrum Piarum Scholarum, Eorundemque Academiam. Impensis meis cum Benignissimo Clementissimae Scae Principis super nos feliciter regnantis assensu, nuper in ipsa Civitate mea Colocensi erectam, et institutam transferam, atque informando juniori Clero tam jam existenti, quam vero porro quoque exstituto, atque Juvenibus etiam Secularibus ad hunc finem successu temporis aptandis ex ipsa eadem Clericorum Reg. Schol. Piar. Congregatione, ab Alma Hungarica Provincia Professores deligam fundandos ex iis, quae D. E. C. S. de sua mihi largitate tribuit, et quae ad maiorem ejus gloriam augendam publicaeque, ac Literariae Rei, atque praecipue Orthodoxae Religionis incrementum promovendum Dioecesis meae, et praeinsinuatae mihi multum devotae, atque adeo etiam plurimum dilectae Congregationis majus decus, et Ornamentum promovendum, Archi-Episcopalis denique Mensae, magnis caeteroquin Oneribus pressae sublevamen, cum quali quali Successorum meorum commodo procurandum, ubi ubi possum, libentissime impendendo. Ea propter advocato ad me Adm. Rdo in Christo Patre Sigismundo Orosz actuali praedictae Clericorum Reg. Congregationis Provinciae Hungariae Provinciali, et Communicatis cum eodem, ac pro mea suaque auctoritate admissis, acceptatisque Consiliis, sic prout in Punctis infrascriptis continetur, ad invicem decrevimus, duosque (praeter illos, qui mitioribus, severioribusque Disciplinis jam in Conformitate Antecedanae Foundationis meae alioquin praeexistunt) juniori Dioecesis Colocensis Clero Professores fundari, ac respective obligari videlicet.

Primo: Ego (qui supra) Typographiam Antonio Royerianam post mortem ultimo denati Strigoniensis Archi-Episcopi, proprio aere meo procuratam, atque jam etiam Colocam translatam, et ab eo quoque tempore auctam, a 1-a Januarii

a. c. 1768. secundum ejusdem Inventarium, Domui Patrum Piaristarum Colocensium effective resigno, exceptis duntaxat Libris Catecheticis, et Concionibus Patris Franciscani Ketskemethiensis, atque demandatis Tabellis pro norma Rationum, et Extractuum conficiendorum. Nihil mihi caetero-quin in antelatom Typographiam Juris, quam quod propter Librorum imprimendorum Revisiones et Approbationem Dioecesium, Ordinariis, tam ex Lege, quam Benignis Regiis Dispositionibus competit, et quod sine meae, Successorumque meorum Auctoritatis praejudicio abdicare non possum, reservando.

Secundo: Resolvo eidem fl.-os Rhen. 500. id est quingentos pro Comparanda Domo Mathaiana, aut alia Viciniore, ut antelata Typographia eo transferri, illocarique valeat: ita quidem: ut ea Domus sic, et ad eum, uti praemisum est, finem Comparanda Patribus Piaristis accipi non possit, donec in ea Typographia non exstiterit, si vero ea ad alios, quam Typographiae conservandae usus per eosdem destinata fuerit, integrum sit mihi, aut meis in Archi-Episcopatu Successoribus Summa 500 fl. eidem inhaerente et meliorationum Expensis, congrua ratione liquidandis, praevis depositis eandem recipiendi.

Tertio: Ut pro translatione antelatae Typographiae, usque 1-am nov. a. c. perficiendae, ac prima ejusdem instructione ne fors necessarij Sumptus absint, reditus ejusdem Typographiae, si et quicumque a 1-a Januarii a. c. 1768. sunt, et fuerunt (Restantiis duntaxat pro anno 1767. exceptis, et pro me reservatis) Colocensi Patrum Piarum Schol. Collegio cedant.

Quarto: Praeter et ultro Puncto antecedenti declaratam Redituum cessionem, adhuc salarium quoque Factoris, et unius Sodalis usque 1-am nov. proxime affuturi ex Cassa mea domestica persolvandum ultro resolvo.

Quinto: Erga haec Beneficia Provincia PP. Scholarum Piar. obligabitur mihi et meis in Archi-Episcopatu isthoc Successoribus perpetuis futuris temporibus, duos ex Suo Ordine Theologiae Professores Colocae in Domo propria intertenere: quorum unus Theologiam secundum Instituta Tournelyi, et Scripturam Sacram, atque Historiam Ecclesiasticam, alter vero Jus Canonicum, Theologiam Moralem, et Concilium Tridentinum explanet, ac respective tradat, tam Clericis, quam aliis etiam publicam hujusmodi

Scholam ne fors frequentaturis: quae quidem Schola Theologica juxta solitum jam proxime affuturo Mense Nov. a. c. 1768. initium habeat.

Sexto: Si meis in Archi-Episcopatu Successoribus hocce Foundationis meae Beneficio uti non placeret, et aliis quibuscunque Cathedram Theologalem conferre praeeligerent; tali in casu Typhographia cum omni Instructione, atque etiam 500 illi fl. Domui Mathaianaë, aut in hujus locum alteri ne fors emendae inhaerentes, ac per Redemptorem Domus deponendi cedant liberae Dispositioni PP. Piaristarum Collegii Colocensis, et sint ipsis solis propria. Si autem

Septimo: Ipsa Provincia detractaret erga praemissas Foundationis Conditiones duorum praememoratorum Professorum Resolutionem, et Intertentionem, pretium Typographiae in fl.-nis Rhen. Quinque Mille (hic comprehensis etiam Quingentis florenis Domui Mathaianaë inhaerentibus) cedat Domui Convertitarum in Transylvania existenti Cibinii Materna, et Apostolica Augustissimae Scae Principis Cura, et liberalitate erectae. Super quibus ita, ut praefertur constitutis, et respective acceptatis praesentibus Fundamentalibus Literis manu propria subscriptis, et Sigilla nostra munitis fidem facimus, Majestatem Suam Ssmam Terrae nostrae Principem ex parte nostra omni cum subjectione interpellantes, et obsecrantes, ut qualem hanc Dispositionem, et Foundationem meam ratam, gratam et acceptatam, Augustissimoque, et Clementissimo Consensu Suo firmatam esse jubeat. Dabam Pesthini Die 10-a Mensis Februarii Anno 1768.

III. A kalocsai piarista kollégium benépesülésének kimutatása.

Első korszak. (1765/66—1778/79.)

Annus	Minimistae	Declinatistae	Comparatistae	Coniugatistae	Parvistae / Maiores, minores/	Principistae	Grammatistae	Syntaxistae	Poëtae	Rhetores	Philosophia		Universim
											Logici	Physici	
1766	18	23	10	11	16	15	21	33	9	12	41		209
1767	28	26	—	21	24	15	24	20	22	16	19	24	239
1768	13	13	13	29	31	29	17	27	30	19	—	18	226
1769	6	6	7	9	32	12	18	14	16	12	28	15	175
1770	8	14	13	6	23	17	18	21	17	24	32	16	209
1771	4	15	11	—	26	16	10	11	11	12	16	9	141
1772	9	7	—	5	27	11	15	8	10	19	16	8	135
1773	9	19	—	5	25	16	15	16	12	12	19	9	157
1774	6	4	4	22	18	21	16	15	13	9	18	8	154
1775	4	9	6	5	27	18	16	17	21	21	—	12	156
1776	5	10	10	5	15	26	20	25	16	12	30		174
1777	5	—	—	21	13	6	22	15	14	13	—	14	123
1778			31			34	5	15	15	5	14		119
1779			32			13	22	—	14	15	5		101

Második korszak. (1779/80—1805/06.)

Annus	Minim.	Declinat.	Comparat.	Coniugat.	Candidati. I. Gramm	Gramm. I.	Gramm. II.	Gramm. III.	Hum. I.	Hum. II.	Universim
1780			15			39	16	9	—	19	98
1781	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1782			28			12	16	9	8	7	80
1783	—	—	—	16	17	9	12	12	10	9	84
1784	6	—	14	15	14	15	20	15	6	22	127
1785	—	—	19	—	14	21	15	11	6	5	91
1786	2	3	2	—	4	9	14	6	4	2	46
1787	—	—	—	—	—	7	8	10	3	3	31
1788	—	—	—	—	—	7	6	6	—	—	19
1789	—	—	—	—	—	15	6	6	—	—	27
1790	—	—	—	—	—	14	10	4	6	—	34
1791	—	—	—	—	—	32	9	6	2	10	59
1792	—	—	—	—	—	31	22	6	4	4	67
1793	—	—	—	—	—	30	11	19	6	—	66
1794	—	—	—	—	—	27	24	15	8	—	74
1795	—	—	—	—	—	26	26	28	14	8	102
1796	—	—	—	—	—	31	31	27	22	12	123
1797	—	—	—	—	—	40	28	27	28	27	150
1798	—	—	—	—	—	41	25	31	28	23	148
1799	—	—	—	—	—	22	30	32	26	26	136
1800	—	—	—	—	—	25	22	35	39	25	146
1801	—	—	—	—	—	33	30	22	36	36	157
1802	—	—	—	—	—	37	33	29	29	30	158
1803	—	—	—	—	—	30	37	33	32	30	162
1804	—	—	—	—	—	40	34	29	33	26	162
1805	—	—	—	—	—	34	33	34	27	28	156
1806	—	—	—	—	—	23	30	30	47	26	156

Harmadik korszak. (1806/07—1849/50.)

Annus	Schola Latina				Humanior		Universim
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	
1807	—	36	27	33	29	33	158
1808	—	55	32	19	34	23	163
1809	—	35	35	34	19	34	157
1810	—	31	28	33	25	21	138
1811	—	30	25	28	48	30	161
1812	—	29	25	25	23	25	127
1813	8	23	20	23	20	19	113
1814	—	34	23	20	19	21	117
1815	—	32	29	23	12	18	114
1816	7	30	26	24	19	11	117
1817	2	40	24	23	32	16	137
1818	—	27	28	18	11	13	97
1819	—	23	15	23	12	8	81
1820	—	29	23	19	22	14	107
1821	—	20	25	22	10	21	98
1822	5	33	20	20	20	12	110
1823	—	37	30	28	17	24	136
1824	—	40	28	28	19	19	134
1825	—	?	?	?	?	?	?
1826	—	31	32	19	26	24	132
1827	—	44	25	29	26	19	143
1828	—	32	28	27	32	26	145
1829	37	20	24	28	22	26	157
1830	34	33	19	26	22	22	156
1831	26	28	25	14	15	23	131
1832	29	21	19	21	14	17	121
1833	29	26	18	20	21	16	130
1834	32	35	19	19	26	19	150
1835	34	32	26	23	18	19	152
1836	29	39	34	24	17	13	156
1837	29	29	30	29	21	16	154
1838	45	33	26	29	24	17	174
1839	36	40	36	24	26	23	185
1840	31	43	35	25	20	24	178
1841	32	35	44	32	33	20	196
1842	39	28	31	26	34	33	191
1843	38	36	25	27	22	35	183
1844	44	42	32	24	28	19	189
1845	29	43	28	26	20	20	166
1846	29	47	39	30	24	13	182
1847	42	34	44	36	30	19	205
1848	31	36	37	38	25	24	191
1849	25	20	27	26	20	15	133
1850	32	20	9	19	16	19	115

Negyedik korszak. (1850/51—1859/60.)

Annus	I.	II.	III.	IV.	Universim
1851	19	21	16	10	66
1852	18	21	15	11	65
1853	20	14	16	10	60
1854	27	19	12	14	72
1855	27	13	13	11	64
1856	19	20	14	10	63
1857	32	19	15	11	77
1858	49	24	13	11	97
1859	34	28	21	9	92
1860	36	29	27	14	106

Geschichte des Kalocsaer Piaristenkollegiums (1765—1860.).

Kalocsa begann erst nach der Türkenherrschaft um die Mitte des XVIII. Jh. emporzublühen. Von dieser Zeit an hat *der Piaristenorden* sich durch seinen elementaren, mittleren- und höheren Unterricht, weiterhin durch seine Apotheke und Buchdruckerei die leitende Rolle im kulturellen Leben von Kalocsa und seiner Umgebung erworben.

Den Orden der Frommen Schulen hatte *Erzbischof Gr. Josef Batthyány* 1765 in Kalocsa angesiedelt. Das Kollegium wurde noch im selben Jahre eröffnet und der Unterricht dauerte bis 1860 ununterbrochen fort. Die Tätigkeit der Piaristen blieb aber keineswegs ungestört. Maria Theresia stellte 1778 den mit dem Kolleg verbundenen zweijährigen philosophischen Kurs ein. Um 1781 wollte die Studienkommission (*commissio studiorum*) das ganze Kolleg aufheben oder wenigstens auf das Niveau eines Kleingymnasiums reduzieren, da die Anzahl der Schüler nach der Einführung der *Ratio Educationis* plötzlich stark abnahm. Eingestellt wurde das Kolleg zwar nicht, doch erlitt es schwere Verluste: 1799 starb der Stifter, dann kam die Devaluation. Der unerträglichen Verarmung konnten nur die Foundationen des Erzbischofs Peter Klobusiczky und zweier Domherren: David Ujvárys und Michael Csupors gewissermassen abhelfen.

Der Lebensgrund des allmählich in bessere materielle Zustände geratenden Kollegs wurde durch die 1848/49-er politischen Ereignisse und durch ihre Folgen untergraben. Nachdem der Orden so an Mitgliedern, wie an Materialien arm wurde und das Kolleg nicht mehr aufrechterhalten konnte, verliessen die Pia-

risten — trotz allen Protest und nach langen Verhandlungen — die Stadt Kalocsa (1860). Das Kolleg wurde den Jesuiten übergeben.

Der Vorstand des Kollegs war der Rektor (*rector domus*), und das Gymnasium hatte den Direktor (*praefectus scholarum*) zum Vorstand. In der Verfassung des Kollegs bedeutete die *Ratio Educationis* eine wesentliche Abänderung. Vor der *Ratio Educationis* war für das Kalocsaer Gymnasium das *Gruppensystem* kennzeichnend. Es gab sieben Gruppen, und zwar: Physiker, Logiker, Rethoren, Poeten, Syntaxisten (mit einer Untergruppe der Grammatisten), Prinzipisten (mit einer unteren und höheren Gruppe der Parvisten) und Konjugatisten (Untergruppen: Komparatisten, Deklinisten und Minimisten). Fünf Lehrer unterrichteten diese Gruppen. Dementsprechend wurden gewisse Gruppen zusammengezogen: die Rethorik mit der Poetik, die Gruppe der Syntaxisten mit der der Grammatisten und die Prinzipisten mit der Ober- und den Untergruppen der Konjugatisten. Die verschmolzenen Gruppen waren in einem und demselben Lehrsaal und standen unter der Leitung eines Lehrers. Das Schuljahr wurde am 6. November begonnen und 8—14 September beendet. Die Unterrichtszeit bestand aus täglich fünf Stunden, je zweienhalb vor- und nachmittags. Während des Jahres gab es um Weihnachten, Ostern und Pfingsten Ferien: ausserdem Dienstag und Donnerstag nachmittags. Die Feste des hl. Aloisius und Josephus von Kalasanz waren ebenfalls Ferientage.

Nach der Einführung der *Ratio Educationis* (1779—80) trat an die Stelle des früheren Gruppensystems das *Klassensystem*; das Gymnasium wurde allmählich fünfklassig. Später wurde es — laut der Verordnungen der II. Ratio — sechsklassig und 1850 in ein vierklassiges Kleingymnasium verwandelt. Die bisher vom Orden über das Kolleg ausgeübte Kontrolle übergang in den *Machtkreis des Staates*. Von dieser Zeit an führte über das Kalocsaer Gymnasium ebenso der Oberstudiendirektor die Aufsicht, wie über die königlichen Schulen; die einzige Ausnahme von dieser Regel bildeten die Disziplinarangelegenheiten der Ordensmitglieder.

Der Lehrkörper kann in zwei Gruppen geteilt werden: in „professores“ und „magistri“. Obwohl der Orden infolge der

raschen Verbreitung im XVIII. Jh., weiterhin infolge der grossen Armut und der willkürlichen Verordnungen Kaiser Josefs an Lehrern ziemlich Mangel litt, wurden in den Schulen doch keine weltlichen Lehrkräfte, hauptsächlich aber keine Scholaren aus höheren Klassen als Lehrer verwendet.

Das Lehrsystem des Kollegiums war vor der Ratio Educationis ein unter dem Einfluss der italienischen Aufklärung entstandenes, von der Ratio Studiorum der Jesuiten vollständig unberührtes, speziell piaristisches System, laut dessen in den verschiedenen Gruppen folgende Lehrgegenstände unterrichtet wurden:

In der Gruppe der Konjugatisten: Lesen, Schönschrift, Religionslehre, Latein, Mathematik.

Prinzipisten: Religionslehre, Latein, Weltgeschichte, Kirchengeschichte, Mathematik, Rechtschreibung.

Syntaxisten: Religionslehre, Latein, Welt- und Kirchengeschichte, Mathematik, Geographie.

Poeten: Religionslehre, Latein, Geschichte Ungarns, Mathematik.

Rethoren: Religionslehre, Latein, Weltgeschichte, Kirchengeschichte, Mathematik.

Logiker: Logik, Metaphysik, Ethik.

Physiker: Physik (*phisica generalis et particularis*), bürgerliche Baukunst, Zeichnen und Geometrie.

Ausserdem wurden noch Gesang, Musik, Ungarisch, Deutsch, im Konvikt: Französisch, Tanz und militärische Übungen unterrichtet.

Dieses dem Niveau des Zeitalters entsprechende piaristische Lehrsystem erlitt durch die verschiedenen staatlichen Verordnungen keine wesentliche Abänderung. Die hauptsächlichste Neuerung bestand darin, dass der Unterricht des Deutschen und später auch des Ungarischen obligatorisch wurde, der Unterricht der Physik wurde dagegen allmählich verdrängt. Um die Mitte des XIX. Jh. hat das Thun-System die Physik wiederum eingeführt. Die Unterrichtssprache war das Latein; das Ungarische, als Sprache des Unterrichts wurde erst im J. 1844 gestattet.

In der piaristischen Lehrmethode spielten *die schriftlichen Aufgaben und die Demonstrationsgeräte*, mit denen das Kolleg

in Vergleich mit anderen Gymnasien sehr gut ausgerüstet war, eine ungemein wichtige Rolle. Die physikalische Lehrmittelsammlung zählte schon 1766 80 bis 100 physikalische Instrumente und die Anzahl wurde später noch vermehrt. Ausserdem besass das Kolleg noch eine wertvolle Karten-, Münzen- und Mineraliensammlung.

Auch wurde das Schuldrama, die Akademien und die Hirtenspiele gepflegt. Die aufgeführten Schauspiele waren ungarisch, lateinisch, französisch oder deutsch geschrieben. Solche und ähnliche Vorträge fanden nicht nur während des Schuljahres, sondern auch im Rahmen der Prüfungen statt. Ausser den Prüfungen am Semesterende begegnet man auch *monatliche Zusammenfassungen*. Die Prüfungen waren öffentlich. Die Schüler bekamen bis 1834 kein Zeugnis, wurden aber von ihrer Klassifikation benachrichtigt: die Klassifikationen wurden im Rahmen besuchter Schulfeiern vorgelesen.

Die Schüler des Kollegs bestanden aus den verschiedensten Nationalitäten und Gesellschaftsschichten Ungarns, es gab aber auch ziemlich viele Ausländer (Deutsche, Franzosen, Polen, Griechen und Tschechen); ihre Anzahl war sehr schwankend. Im Lebensalter der Schüler finden wir dagegen keine wesentlichen Schwankungen. Die meisten Schüler waren Katholiken, daneben findet man nicht unierte Griechen, seit der Mitte des XIX. Jh. auch Juden. Die bemittelteren Schüler wohnten im mit dem Kolleg verbundenen Konvikt, die Ärmeren bei Privatfamilien. Manche erhielten sich vom Betteln, andere waren Diener oder Hausbuben in priesterlichen Häusern. Im XIX. Jh. vermehrte sich die Anzahl der armen Schüler, die meistens am erzbischöflichen Hofe und später im Ordenhaus der Piaristen ihre Kost erhielten. Später hat das Peter Klobusiczky-Stipendium den armen Schülern das Leben und Lernen erleichtert. Das religiöse Leben beförderten die Piaristen durch ihre Marienkongregation, Exerzitien usw. Auch das Benehmen und der Fleiss der Schüler wurde steter Kontrolle unterworfen: körperliche Züchtigung wurde aber womöglich vermieden. Die nachlässigen Schüler wurden oft, auch während des Schuljahres, mit Herabsetzung in eine niedere Klasse bestraft. *Der Unterricht war zur Zeit der piaristischen Lehrmethode unentgeltlich.*

Im theologischen Unterricht an der Kalocsaer Erzbischöf-

lichen Hochschule betätigten sich die Piaristen seit 1768. Bis 1824 gab es stets 1 bis 4 Piaristenprofessoren. Diese waren auch in der Seelsorge tätig.

Gr. Batthyány hat die Wirkung der Piaristen in Kalocsa durch die Stiftung von 15000 Gulden, durch die Schenkung eines kleineren Feldstückes, einer Apotheke und einer Buchdruckerei ermöglicht.

Die Apotheke verwalteten nicht die Piaristen, sondern sie stellten entweder einen Provisor an, oder vermieteten sie um 150 Gulden aufs Jahr. Als aber keine deren Handlungsweisen sich als günstig erwies, wurde die Apotheke 1798 um 4300 Gulden an Stephan Sukovics verkauft.

Auch die Druckerei, die sie von der Batthyány-Familie für den theologischen Unterricht bekamen, trug nicht viel mehr ein. Bis 1802 wurde sie von den Piaristen geleitet, im J. 1802 an Josef Tomentsek für 200 Gulden aufs Jahr vermietet, und endlich 1817 an Johann Thomas Trattner um 1200 Gulden verkauft, da sie seit mehreren Jahren leer stand.

Die Piaristendruckerei kaufte die Lettern und das nötige Papier von der Ofner Universitätsbuchdruckerei. Der Vorrat an Buchstaben war ziemlich reich. Den Hoffnungen entsprach sie doch nicht; die Ursache mag die Armut des Ordens gewesen sein, derzufolge der Weiterbau der Buchdruckerei unmöglich war. Auch die nachteilhafte Lage von Kalocsa kann nicht ausser acht gelassen werden. Die Tätigkeit der Druckerei war zwar sehr bescheiden, doch hat sie infolge ihrer in ungarischer, lateinischer, deutscher, serbischer und rumänischer Sprache erschienen Presserzeugnisse eine nicht unbedeutende kulturhistorische Rolle gespielt.

Tartalom.

1. Az alapítás körülményei. (Előzmények)	3
2. A kollégium történetének külső eseményei	11
3. A kollégium szervezete. — Tanárok	34
4. A tanítás anyaga és módja	59
5. A kollégium tanulói	91
6. A piaristák szerepe a kalocsai teológiai oktatásban és a lelkipásztorkodásban	105
7. A piarista gyógyszerár	113
8. A piarista nyomda	118

Függelék:

I. A kalocsai piarista kollégium alapítólevele	147
II. A kalocsai piarista nyomda alapítólevele	152
III. A kalocsai piarista kollégium benépesülésének kimutatása	156
Geschichte des Kalocsaer Piaristenkollegiums (1765—1860.)	161